

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ШАСТКО Ірина Миронівна

УДК 37.015.3:159.922.2

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ
АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА У ДІВЧАТ
ЮНАЦЬКОГО ВІКУ**

19.00.07 – педагогічна і вікова психологія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник:
Зелінська Тетяна Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ	ВИВЧЕННЯ
	ПРОБЛЕМИ
АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА.....	13
1.1 “Амбівалентність латентного материнства” як психологічне явище.....	13
1.2 Науково-теоретичні концепції та підходи до вивчення проблеми переживання амбівалентності латентного материнства.....	33
1.3 Структурні компоненти переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.....	56
Висновки до першого розділу.....	69
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
ПЕРЕЖИВАННЯ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА	
У ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	72
2.1 Методологічне та методичне забезпечення дослідження переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.....	72
2.2 Вивчення психологічних особливостей переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.....	84
2.3 Взаємозв’язки переживання амбівалентності латентного материнства з особистісними утвореннями у студенток юнацького віку.....	106
2.4 Психологічний аналіз рівнів та показників переживання амбівалентності латентного материнства в юнацькому віці.....	118
Висновки до другого розділу.....	123

РОЗДІЛ 3**ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА РОБОТИ ЗІ ЗНИЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАННЯ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА У ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....126**

3.1 Теоретико-методичні засади побудови програми роботи зі зниження переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.....126

3.2 Психологічний зміст корекційної програми зі зниження інтенсивності переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.....137

3.3 Динаміка прояву переживання амбівалентності латентного материнства в експериментальній і контрольній групах в умовах цілеспрямованого психологічного впливу.....172

Висновки до третього розділу.....180

ВИСНОВКИ.....182

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....187

ДОДАТКИ.....215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕГ експериментальна група

КГ контрольна група

КЕ констатувальний експеримент

ФЕ формувальний експеримент

ВНЗ вищий навчальний заклад

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні соціальні та економічні трансформації українського суспільства впливають на зміну становища та ролі в ньому жінки. Важливою складовою становлення демократичної правової української держави є гендерна рівність, руйнація застарілих традиційних уявлень про жінку-домогосподарку і жертвну матір.

Збереження стереотипів материнства веде до незадоволення жінки цією роллю, проявами амбівалентності особистості у майбутніх матерів. Особливо важливою є установка дівчат в період майбутнього латентного материнства в юнацькому віці, коли вони знаходяться на порозі ранньої дорослості і здатні до свідомої інтеграції взаємовиключних переживань, що сприяє зменшенню їх протидії у масовій та індивідуальній свідомості.

Амбівалентність виступає як стійка особистісна властивість, що проявляється у співіснуванні майже рівних за силою взаємовиключних протилежностей в афективній, когнітивній, поведінковій її сферах. Амбівалентність є складним особистісним утворенням, проявом багатогранної людської природи, складовою внутрішнього світу особистості, що є передумовою як особистісного зростання, так і особистісних дисгармоній.

Дослідження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку сприяє розв'язанню сучасних суперечностей цієї установки та підсилює бажання молодої жінки мати дитину, виховувати її, а також впевнено прагнути до особистісного зростання.

Юнацький вік є сприятливим для утворення і позитивних, і негативних установок як стійкого елемента життєвої перспективи. У цей віковий період дівчина стоїть перед необхідністю інтеграції взаємовиключних особистісних утворень у стійкі соціальні установки щодо навколишнього світу та самої себе. Вона намагається зрозуміти своє призначення і зробити оптимальний для себе вибір щодо професійної підготовки, вибору друзів, супутника життя, материнства. Часто цей процес супроводжується у дівчат відчуттям

незадоволеності, невизначеності, що негативно впливає на переживання самоефективності, надії, усвідомлення власних суперечностей.

Амбівалентність латентного материнства – соціальна установка збалансованих чи незбалансованих емоцій, думок, поведінки, які певною мірою спрямовують дівчину до реального батьківства та особистісного зростання. Молода жінка, підсилюючи свій внутрішній світ переживанням надії, турботи про себе і дитину, обирає майбутнє гармонійне материнство. Коли ж вона не усвідомлює необхідності прояву цих особистісних утворень, то відбувається становлення негармонійного материнства. Дівчина повинна бути особистісно вільною у виборі різних моделей поєднання роботи, суспільної діяльності, сім'ї та материнства. Амбівалентність материнства проявляється в будь-яких ситуаціях конструктивно (збалансовано) або деструктивно (незбалансовано), що впливає на психічний розвиток як майбутньої дитини, так і особистісне зростання жінки. Перед дівчиною юнацького віку постає вибір: реалізувати себе в материнстві чи віддати перевагу іншим соціальним ролям. Народження дитини є важливим кроком до зрілості і гармонійності, з одного боку, з іншого – це початок обов'язкових і незворотних стосунків матері і дитини. Саме в юнацькому віці відбувається становлення латентного материнства, тому розробка проблеми її амбівалентності набуває особливої наукової й практичної актуальності.

Поняття „амбівалентність материнства” закріпилось як важливий психологічний термін завдяки розробці цієї проблематики в зарубіжній та вітчизняній психології, проте має глибоке філософське підґрунтя. Філософи розглядають материнство як природній вимір людського існування (Платон, Г.Гегель), або як важливий життєвий принцип жінки – бути відповідальною за дитину (Г.С.Сковорода).

У зарубіжній психологічній літературі вказана проблема розглядається у психоаналітичному напрямку як результат неусвідомленого зіткнення протилежних прагнень (З.Фрейд); задоволення чи фрустрація потреб дитини, проходження нею стадій розвитку лібідо (К.Абрахам, М.Аінсворт, Дж.Боулбі,

Д.Віннікотт, М.Кляйн, Г.Салліван, Д.Пайнз, А.Фрейд); як особистісне утворення жінки, що нерозривно взаємопов'язане із набуттям нею зрілості (Е.Еріксон, Е.Фромм); переживання суперечностей особистісних інтересів та інтересів соціуму (Г.Клауд і Дж.Таунсенд, К.Хорні).

У вітчизняній і російській психології проблема амбівалентності материнства розглядається переважно як супутня до інших проблем, зокрема, таких, як формування батьківства (В.В.Бойко, В.П.Кравець, Р.В.Овчарова), розвиток матері і дитини (В.В.Івакіна, Н.Б.Кедрова, Р.Ж.Мухамедрахімов, Г.Г.Філіппова та ін.).

Українські дослідження присвячені певним аспектам амбівалентності актуального материнства: у турботливій родині як прояв суперечностей у стосунках матері і дитини (Т.М.Зелінська), як взаємозалежність в батьківсько-дитячих стосунках (Т.Н.Лук'яненко, В.В.Хабайлюк), як формування культури материнства (М.Б.Гасюк, О.Ю.Іщук, Ю.М.Мальована, Н.О.Максимовська, М.І.Мушкевич, О.П.Проскурняк та ін.).

Вивченню латентного материнства присвячені наступні російські дослідження: особливості девіантної поведінки у процесі готовності до материнства (Т.В.Бердникова, М.Ю.Колпакова, Т.М.Нікітіна,); вплив психологічної суверенності особистості жінки на її материнство (Ю.Е.Скоромная); становлення самосвідомості молодшої жінки як майбутньої матері (В.В.Волкова, Н.М.Тетерлева, М.Ю.Чібісова); готовність до материнства шляхом здорового способу життя (Е.Ю.Шулакова) та ін.

Проведений аналіз та узагальнення літературних джерел показує, що спеціальних досліджень, які б вивчали проблему амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку не виявлено, тоді як ці знання є важливими в ефективній організації процесу переходу дівчат юнацького віку до ранньої дорослості. На сьогоднішній день у віковій психології виникла потреба вивчення психологічних особливостей цієї соціальної установки не на побіжному рівні, супутньому до інших проблем, а як самостійного явища: необхідно дослідити психологічні особливості, структурні компоненти,

переживання особистісних утворень, що дозволить розробити програму корекційного впливу щодо становлення збалансованої амбівалентності латентного материнства у дівчат в юності. Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення у психологічних дослідженнях зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження “Психологічні особливості переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Тема дисертації входить до плану наукових досліджень кафедри теоретичної та консультативної психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, затверджена Вченою радою університету (протокол № 8 від 28. 02. 2008 р.) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук АПН України (протокол №6 від 17. 06. 2008 р.).

Об'єкт дослідження: амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Предмет дослідження: психологічні особливості переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати зміст, структурні компоненти, рівні прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку; виявити взаємозв'язки цієї соціальної установки з переживанням особистісних утворень (надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі); визначити механізми та засоби зниження інтенсивності амбівалентності цього психічного явища у досліджуваних; розробити науково-обґрунтовані психологічні рекомендації становлення у респонденток переживання гармонійного майбутнього материнства шляхом цілеспрямованого психологічного впливу.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що переживання амбівалентності латентного материнства як соціальної установки, яка проявляється в одночасному існуванні взаємовиключних суперечливих оцінок в афективній, когнітивній і поведінковій сферах особистості знижує

інтенсивність шляхом активізації механізмів дезінтеграції-інтеграції амбівалентних суперечностей психокорекційними засобами, що зумовлює розвиток її збалансованого прояву у дівчат юнацького віку.

Для досягнення поставленої мети та згідно з висунутою гіпотезою нами визначено наступні **завдання** дисертаційного дослідження:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

2. Виявити психологічні особливості, особистісні утворення та динаміку переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

3. Визначити структурні компоненти діагностування рівнів переживання амбівалентності латентного материнства дівчат у юності.

4. Виявити механізми зниження інтенсивності переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

5. Розробити та апробувати психокорекційну програму зі зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку; обґрунтувати рекомендації для роботи практичних психологів, викладачів вищих навчальних закладів зі студентками юнацького віку.

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези нами застосовувалися загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження. Основними теоретичними методами були: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і емпіричних даних. На етапі емпіричного дослідження використовувалися психолого-педагогічний експеримент, метод вивчення продуктів діяльності студенток юнацького віку, спостереження, бесіда, активні методи навчання, психодіагностичні, психокорекційні методики, а також методи статистичної обробки даних.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що

- *вперше* були вивчені психологічні особливості амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку; визначені структурні компоненти – афективний компонент: довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини (прийняття-неприйняття); когнітивний компонент: розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини (турбота про себе, про майбутню дитину - нездатність турбуватись про себе, про майбутню дитину), поведінковий компонент: впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині (самостійність у прийнятті рішень); рівні (високий, середній, низький); взаємозв'язки амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку з переживанням особистісних утворень (надією, самооцінкою амбівалентності, самоефективністю, статевою роллю); теоретично обґрунтована та експериментально апробована психокорекційна програма роботи зі зниження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку;

- *доповнено* методологічні засади вивчення амбівалентності латентного материнства як соціальної установки, котра проявляється в одночасному існуванні взаємовиключних суперечливих оцінок в афективній, когнітивній і поведінковій сферах особистості дівчат юнацького віку як переживання бажання мати дитину, виховувати її та особистісно зростати.

– *набуло подальшого розвитку* вивчення структурних компонентів амбівалентності латентного материнства (афективного, когнітивного, поведінкового) та взаємопов'язаних з ними переживань особистісних утворень (надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі) у дівчат юнацького віку.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що підібрані та модифіковані методики з визначення амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку; розроблена і експериментально перевірена психокорекційна програма роботи зі зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Практичні рекомендації та програма психокорекційних заходів зі зниження інтенсивності амбівалентності

латентного материнства можуть бути використані викладачами вузу та практичними психологами для підготовки студенток юнацького віку до майбутнього материнства. Виявлені психологічні особливості цієї соціальної установки, комплексне дослідження взаємозв'язків амбівалентності латентного материнства з переживанням особистісних утворень у дівчат юнацького віку, можуть бути використані викладачами психології у лекційних курсах з питань розвитку особистості, підготовки до материнства і сімейного життя.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес філософського факультету Прикарпатського національного університету ім.В.Стефаника (довідка №01-19/271 від 07.07.10), Бурштинського вищого професійного училища торгівлі та ресторанного сервісу (довідка №491-д від 25.05 10), Івано-Франківського державного коледжу технологій та бізнесу (довідка №01-2/816 від 29.12 10).

Вірогідність і надійність одержаних результатів дослідження забезпечувалися методичним обґрунтуванням теоретичних положень; використанням валідних і надійних взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дисертаційної роботи; репрезентативністю вибірки досліджуваних; якісним і кількісним аналізом отриманих результатів; застосуванням методів математичної статистики та достовірною результативністю формувального експерименту.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися і були схвалені на: Міжнародній науково-практичній конференції “Формування психологічної культури у дітей та молоді” (19-22 вересня 2008р., м.Севастополь); Другій Міжнародній науково-практичній конференції “Духовність у становленні та розвитку особистості” (1-2 жовтня 2009р., м.Суми); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді” (14-16 листопада 2007р., м.Ніжин), Восьмій Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми практичної психології“ (17-18 квітня 2008р., м.Херсон), Всеукраїнській

науково-практичній конференції молодих науковців „Проблеми психологічної адаптації особистості в різних видах життєдіяльності“ (13 квітня 2009р., м.Одеса), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Психологічна служба ВНЗ: досвід та перспективи розвитку“ (19-20 травня 2009р., м.Запоріжжя); Сьомій науково-практичній конференції “Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства” (24-25 березня 2010р., м.Луганськ), на засіданнях кафедри теоретичної та консультативної психології та звітньо-наукових конференціях кафедр НПУ імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2007-2011 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати експериментального дослідження, висновки висвітлені у десяти друкованих працях, у тому числі шість одноосібних статей – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, чотири – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (309 найменувань), з яких 10 іноземною мовою, 23 додатки на 28 сторінках. Основний зміст дисертації викладений на 186 сторінках комп’ютерного набору, містить 12 таблиць, 10 рисунків. Повний обсяг роботи – 242 сторінки.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА

Вивчення психологічних особливостей амбівалентності латентного материнства потребує забезпечення обґрунтованості, наукової достовірності дослідження даної проблеми. Не повторюючи ретельного аналізу літературних джерел, присвячених проблематиці амбівалентності особистості в роботах Т.М.Зелінської [99, 100, 102, 103], віковим особливостям амбівалентності в ранньому юнацькому віці в дисертації Т.Н.Лук'яненко [143], проявам амбівалентності в сімейних стосунках в дисертації В.В.Хабайлюк [268], амбівалентності соціальних установок в дисертації А.Е.Хурчак [275], ми спрямували свої теоретичні пошуки на вивчення проблеми амбівалентності латентного материнства. Передумовою її вирішення є аналіз та узагальнення наукових підходів і концепцій зарубіжних та вітчизняних психологів до вивчення сутності, структури та психологічних особливостей амбівалентності латентного материнства у дівчат в юності. Висвітленню цих питань присвячується перший розділ дисертації.

1.1 “Амбівалентність латентного материнства” як психологічне явище

Амбівалентність (лат.ambo–обидва і valentia–сила) – це стійка особливість (властивість) особистості, котра виявляється у співіснуванні майже рівних за силою, взаємоне прийнятних, протилежних почуттів, думок та дій до зовнішнього чи (і) власного, внутрішнього світу (Т.М.Зелінська [101, с.9], Т.Н.Лук'яненко [143, с.22], Л.М.Собчик [243, с.32], Е.Френкель-Брунsvік [303, с.384], В.В.Хабайлюк [268, с.12], А.Е.Хурчак [275, с.27]).

Амбівалентність є динамічною властивістю особистості, що діє як варіативний регулятор поведінки в усіх сферах життєдіяльності людей,

психологічні особливості якої визначають специфіку особистісного розвитку. Це психічне утворення притаманне як гармонійним, так і негармонійним особистостям і є відповіддю на суперечності сучасного життя. Висока напруга амбівалентності – частина мотиваційної боротьби, яка набуває конструктивної чи деструктивної форми. Якщо суперечності довго залишаються не вирішеними, то напруга, а в реальності - це страждання людей, знаходить як індивідуальне, так і колективне вираження в агресивних діях. Водночас, помірна амбівалентна напруга сприяє збалансованості, інтеграції суперечностей та прийняттю позитивних і негативних сторін своєї особистості, що сприяє особистісному зростанню.

Усвідомлення особистісної амбівалентності веде до узгодження суперечностей у різних сферах життя, зокрема, в сімейних стосунках та у ролі матері. Амбівалентність як інтрапсихічний феномен високої інтенсивності є внутрішнім конфліктом, який переживається у соціальному контексті, особливо під час становлення гендерної ролі матері. Материнська амбівалентність – проблема завжди актуальна, а сім'я виявляється однією з найголовніших людських цінностей, де формуються міжособистісні взаємини “мати-дитина”, “жінка-чоловік” [101, с.112].

Цінність материнства протягом століть змінювалась у відповідності до цінності дитинства, і лише в останні роки материнство стало точкою відліку не лише від дитини, а і від особистості матері, як суб'єкта батьківської взаємодії, яка особистісно зростає разом з дитиною.

Е.Бадінтер [300] дослідила материнську установку протягом чотирьох століть (з 18ст. по 20 ст.). Авторка не виявила загальноприйнятої поведінки матері, констатуючи мінливість почуттів жінки до майбутньої дитини у зв'язку зі змінами соціального середовища та культурного простору. Материнська любов, згідно з цією авторкою, постійно еволюціонує і в різні періоди розвитку суспільства наповнюється особливим змістом. Ось чому Е.Бадінтер розглядає у взаємозв'язку три головні соціальні ролі жінки: матері, дружини та особистісну, котрі постійно розвиваються взаємодіючи. Вчена наголошує на

зв'язку між суспільними потребами і мірою материнської відповідальності: жінка стає хорошою, або поганою матір'ю в залежності від того, наскільки ціниться чи обесцінюється у суспільстві материнство (цит. за [238, с.33]). Таким чином, стверджуючи, що почуття, думки матері є досить мінливими і залежать від культури, власних інтересів жінки, Е.Бадінтер фактично наголошує на амбівалентності материнства, його конфліктності. Для нашого дослідження є важливими ці погляди авторки про материнство як соціальну установку (атитюд), яка змінюється разом з культурою, і тому є природними прояви її амбівалентності.

Віднесення материнства до соціальної установки підтверджується вивченням поглядів В.О.Ядова, який обґрунтовує використання поняття фіксована установка або диспозиція: “Диспозиція особистості – це фіксована в її соціальному досвіді схильність сприймати і оцінювати умови діяльності, власну активність і дії інших, а також готовність діяти в конкретних умовах певним чином. Цим поняттям об'єднують різноманітні потребово-мотиваційні структури суб'єкта, які так чи інакше регулюють його соціальну поведінку” [292, с.306]. Отже, В.О.Ядов увів термін “диспозиція” як узагальнене поняття соціальної установки, або атитюда, основними ознаками якого є усвідомлення, оцінка та готовність діяти.

Тлумачні словники української мови трактують материнство як “стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини” [241, с.645], та “почуття жінки-матері до дитини; бажання стати матір'ю” [179,с.585]. Материнство і батьківство – стрижень, основа сімейних відносин, мірило громадянськості подружжя і зміст їх особистісного існування [227, с.129]. Юридичні словники розглядають материнство як правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дітей. У соціологічних – це біологічне та соціальне ставлення матері до дитини (дітей). В англійській літературі, присвяченій психології материнства, зустрічаються два терміни, що характеризують материнство. “Motherood” означає атитюд – сукупність поведінкових реакцій, емоційних станів і особистісних конструктів, пов'язаних

із наявністю дітей у жінки. “Mothering” трактується як соціально обумовлена сукупність дій, спрямованих на турботу та опіку дитини [276, с.11]. Отже, поняття материнство розглядається в словниках як актуальне (виконання жінкою ролі матері), так і латентне (підготовка до майбутнього виконання цієї ролі), воно відноситься авторами до переживання, почуття, стану та соціальної установки.

Проблема материнства є завжди актуальною, її вивчають митці, науковці (філософи, педагоги, медики, соціологи, психологи). Сучасні автори досліджують материнство у зв'язку із невирішеністю багатьох питань, пов'язаних з цим психічним явищем.

В мистецтві, зокрема в українській літературі, змальовується трагічна, скалічена доля жінки-матері. Конфлікт між бажанням жінки мати дитину та важкою, суворою дійсністю, яка калічить жінку-матір, яскраво описує Т. Г. Шевченко. Страждає героїня вірша “Сон”, яка збирає урожай з панської ниви, а власне дитя покинула без догляду “...у холодочку під снопом”. Доля Ганни (“Наймичка”) трагічна тому, що їй нелегко жити поряд з сином, приховуючи, що вона його мати. Ці матері покірні жертви, що мовчки страждають і гинуть. Нажаль, в українській ментальності така рабська жертвовність матері і на сьогоднішній день вважається звичною справою.

Висвітлюється у вітчизняній художній літературі і “неприглядне обличчя” материнства – прояви високої амбівалентності, зокрема, в романі П.Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні”. Надзвичайно важливу психологічну роль відіграє матір Чіпки в його житті. Простежується вплив амбівалентних переживань матері на долю її сина, що виріс з материнським горем, та поніс його далі у своє життя, руйнуючи себе.

Отже, показуючи страждання, покірність, самоненависть жінки-матері, митці закликають покращити життя матерів, від яких залежить майбутнє на землі. Вони намагаються довести українцям деструктивний вплив скаліченої матері на все суспільство.

У філософії сутність материнства розкривається через взаємозв'язки з суспільною системою та відповідальністю жінки за виховання дітей (Г.Гегель [64], Платон [113], Г.С.Сковорода [237] та ін.).

Філософи порівнюють непохитність законів будови світу з відносинами батьків і дітей, зокрема, Платон вважає, що ідея – це батько, матерія – мати, а виникнувши при єднанні ідеї і матерії річ – це син [113]. На думку Г.Гегеля мати впливає на формування душі немовляти ще до його народження: “...дитина в утробі матері знаходить таку душу, яка володіє справжнім буттям, ще не в ній самій, а в матері, тому її душа і не в змозі підтримувати себе сама, а швидше підтримується душою матері” [64, с.141]. Отже, душа дитини відкрита для впливу на неї душі матері, що зобов'язує і сучасних жінок бути відповідальними за майбутню дитину.

Г.С.Сковорода вважає, що виховання дитини повинно починатись ще до її народження і полягати у здоровому способі життя батьків, піклуванні про матір у період вагітності і грудного вигодовування дитини. Мислитель схвалює матерів, котрі вчать дітей працелюбству, життєвої мудрості, і називає “напів-батьками” тих, хто передоручав виховання своїх дітей нянькам, порівнював їх із зозулями, що підкладають яйця в чужі гнізда [237]. Погляди геніального українця є актуальними і в теперішній час, коли заможні жінки фактично уникають материнства, перекладаючи виховання дітей на найманих вихователів. Актуальним є виховання поваги до батьків, зокрема, до матері у власних дітей, з одного боку, з іншого – матері повинні дбайливо виховувати дітей, готуючи їх до сучасного життя, навчаючи дітей бути щасливими.

Таким чином, філософи трактують материнство як джерело формування особистості дитини, коли матері відповідальні за виховання дітей, які проявляють повагу до матері.

У своїх працях тему материнства розглядають педагоги: Я.А.Коменський [126], В.П.Кравець [131], Дж.Локк [140], А.С.Макаренко [144], Д.Макдауелл [145], В.О.Сухомлинський [247] К.Д.Ушинський [255], О.О.Ярошинська [296] та ін.

У педагогічній системі Я.А.Коменського першим ступенем навчання є материнська школа – це сім'я, де протікає життя дитини від народження до 6-ти років. Головним призначенням цієї школи вчений вважає захист дитини від шкідливих впливів, а також створення основи для всієї системи подальшого навчання і виховання [126].

У педагогіці приділяється увага вихованню жінки-матері у відповідності з патріархальними стандартами. Зокрема, до 19 ст. жіноча освіта спрямовується на формування майбутньої дружини і матері. К.Д.Ушинський вважає, що жінка-мати є поводитирем-посередником в системі “культура – дитина – суспільство”. Тому, поряд із основними науками, дівчатами вивчається домоводство та основи догляду за дитиною. Вчений наголошує, що чоловік і жінка – рівноправні особистості. І саме тому, що жінка поряд із суспільними функціями зайнята ще й вихованням дітей, її освіта повинна бути рівноцінна чоловічій [255].

Дж.Локк критикує непохитність влади батька, формуючи принципи істинного батьківського авторитету: “Батьківська влада полягає в захисті, оберіганні, піклуванні про дітей, а не у керуванні ними, їхнім життям і свободою, вимаганні від них абсолютної покори й послуху” [140, с.107]. Нажаль, патріархальна культура в той час не підтримала цих гуманістичних і актуальних до нині думок.

А.С.Макаренко у своїй педагогічній діяльності приділяє увагу виховному впливу батька і матері, а саме: підготовка дівчат до сімейного життя, необхідність мати більше як одну дитину, батьківський авторитет, трудове виховання [144]. Він вважає, що “...виховувати потрібно так, щоб нічого потім не довелося переробляти, щоб з самого початку все було зроблено правильно” [144, с.336]. Такий успішний процес можуть забезпечити лише ті батьки, котрі вміють любити і вчасно відпускають своїх дорослих дітей у самостійне життя.

Д.Макдауелл вважає, що батьки повинні бути прикладами для своїх дітей, навчаючи їх таким чином відповідальності, дисципліні, чесності, відвертості. “Герой – це батько чи мати, які проявляють такий характер, таку чутливість,

чесність, послідовність, які дозволяють їм стати зразком для наслідування. Ви повинні стати героєм для дитини, для того, щоб підготувати її до повноцінного життя в сучасному нездоровому, ворожому світі” [145, с.23]. Отже, автор наголошує, що всебічний розвиток матері і батька складає основу для успішного виховання особистості дитини.

Проблемам сімейного виховання, становленню материнства присвячені погляди В.О.Сухомлинського [247]. Вчений переконливо доводить, що “...для гармонійного виховання важливо, щоб був спільний вплив на дитину батька й матері, як духовної співдружності” [247, с.206]. Педагог вважає, що “...людина у своєму моральному розвитку стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія любові і волі в її духовному світі” [247, с.206]. Отже, саме гармонійне, збалансоване материнство забезпечує успішний розвиток дитини.

В.П.Кравець досліджує окремі аспекти формування материнства-батьківства. Вчений аналізує неоднозначне ставлення до материнства з боку суспільства, коли „...праця матері не розглядається як справжня робота, ... і така амбівалентність суспільства у ставленні до материнства призвела до того, що є в Україні сьогодні” [131, с.27]. Сучасній молодій жінці надзвичайно важко зробити вибір між престижною кар’єрою і непрестижною роботою по вихованню дитини. Таке суперечливе ставлення до матері і дитини в українському суспільстві змушує жінку переживати невпевненість в собі, страх не стати хорошою матір’ю. Проаналізувавши педагогічні погляди вчених, ми можемо стверджувати, що материнство, у якому жінка – це гармонійно розвинута особистість і любляча мати, є стержнем успішного розвитку як дитини, так і власної особистості.

У соціології материнство визначають як історично сформований механізм відтворення людини, так і сукупність ролевих соціальних установок жінки, які пов’язані із виношуванням, народженням та вихованням дитини [17; 18; 74; 79; 1145; 173; 177]. Ці установки формують особливу систему цінностей, адже, саме у спілкуванні з матір’ю, дитина засвоює перші поняття про світ і суспільство. Приділяється увага девіантному материнству (Г.Ф.Беляєва,

А.Т.Гаспарішвілі, Т.І.Греченкова, Т.А.Гурко, О.Г.Ісупова, Т.Н.Нікітіна), де досліджується питання про відмову матері від дитини, зокрема, вивчаються соціально-економічні умови життя таких жінок, а також можливості реалізації материнства в певних умовах.

Г.Ф.Беляєва вважає, що “соціально-економічні умови життя, установки на отримання певного рівня освіти і професійного статусу, психологічні, правові і медичні аспекти примушують більшість жінок планувати свою репродуктивну поведінку ще до шлюбу” [17, с.122]. Дівчата латентно переживають різноманітні суперечності щодо майбутнього материнства, намагаючись зробити правильний вибір у майбутньому. Підтвердженням цього є результати дослідження авторки, які свідчать про те, що респондентки, які завагітніли вперше у віці від 17 до 21 року переважно (88,4%) роблять аборт. На прийняття такого рішення впливають ненадійні стосунки із статевим партнером, найближчим оточенням і власне байдуже чи вороже ставлення до майбутньої дитини.

Т.А.Гурко досліджує досвід сексуальних стосунків, материнства і подружжя у неповнолітніх дівчат. Вчена вважає, що саме по собі неповнолітнє материнство не є основною проблемою. “Не вік, а соціальне середовище не дозволяє молодій матері соціально адаптуватися і вибрати для себе, а значить і для майбутньої дитини, позитивний життєвий сценарій” [79, с.88]. Інакше кажучи, відсутність конструктивної підтримки близьких людей позбавляє впевненості у власних силах, знижує рівень довіри до себе та до майбутньої дитини, що веде до небажання її народжувати. Таким чином, наведені думки дають нам можливість розглядати материнство в контексті впливу соціального середовища на актуальне материнство. Автори наголошують на необхідності стати жінці зрілою і зберегти життя дитині та особистісно зростати.

У медицині материнство розглядається як основна біологічна функція жіночого організму, що скерована на продовження людського роду. Ряд вчених (В.М.Астахов [12], С.І.Глущенко [68], А.І.Захаров [97], Д.Н.Ісаєв [114],

Г.В.Скобло [236]) спрямували свої дослідження на вивчення взаємозв'язку між станом здоров'я майбутньої матері і здоров'ям новонародженого.

Зокрема, А.І.Захаров доводить, що позитивний емоційний контакт матері і дитини, є умовою нормального психічного розвитку новонародженого. Проблеми емоційного контакту, на думку вченого, виникають при підвищеній тривожності матері та її гіпертрофованому почутті обов'язку перед дитиною.

С.І.Глушенко досліджує взаємозв'язок між психічним станом жінки та безпліддям, загрозою переривання вагітності. Емоційна неврівноваженість, невіршені внутрішньоособистісні конфлікти є однією з причин виникнення вищеназваних ускладнень. Отже, вчені-медики звертають увагу не лише на фізичне здоров'я майбутньої матері, а й психічне, зокрема, досліджують ефективну емоційну взаємодію матері й немовляти, яка є передумовою психічного здоров'я дітей.

З'ясування сутності амбівалентності материнства в психології буде доречно, коли ми виділимо декілька напрямків його вивчення: материнство як створення психологічних умов для психічного розвитку дитини (К.Ельячефф, К.Кволс, Г.Клауд, Р.Скіннер, З.Фрейд та ін.); психологія взаємодії матері і дитини (А.Я.Варга, Е.С.Ейдемільер, Р.Ж.Мухамедрахімов та ін.); девіантне материнство (В.І.Брутман, О.Р.Ворошніна, Т.Н.Нікітіна, М.Г.Панкратова, А.М.Прихожан, Т.С.Счастная, Н.Н.Толстих, І.Ю.Хамітова та ін.); материнство як розвиток особистісної сфери жінки (В.І.Брутман, Т.М.Зелінська, В.В.Івакіна, Н.Б.Кедрова, А.О.Копил, С.Ю.Мещерякова, В.С.Мухіна, О.П.Проскурняк, Г.Г.Філіппова, М.Ю.Чібісова, Ю.І.Шмурак та ін.).

Проблему материнства як створення необхідних умов для розвитку дитини вчені-психологи розглядають різнобічно. З.Фрейд вказує, що мати виступає для дитини, з одного боку, як перше і саме важливе джерело задоволення потреб, як перший об'єкт лібідо, а з іншого – як перший контролер і законодавець. Мати, на відміну від батька, відчуває свою дитину частиною себе, балує і втішає. “Довіра любові стає, таким чином, важливим, якщо не самим першим джерелом авторитету” [261, с.34].

К.Ельячефф та Н.Ейніш, розглядаючи суть поняття “материнство”, вважають, що кожна жінка вимушена пережити конфлікт, обираючи: бути матір’ю чи жінкою без дітей, бути залежною чи самодостатньою, народжувати дітей чи вдосконалювати власну особистість. Оптимальним їх вирішенням, на думку авторок, є “...дотримання серединної позиції, коли вдається змінювати і корегувати свою позицію у відповідності до вимог віку” [91, с.17]. Дослідниці вважають, що успішне материнство характеризується тим, що мати створює простір між собою і дитиною, де дитина не є єдиною, з одного боку, з іншого – жінка не виключається з власного психічного простору. Саме в цьому плані амбівалентність материнства є складною проблемою, коли матері потрібно навчитися жити власним життям разом з дитиною.

К.Кволс обґрунтовує надзвичайний вплив поведінки матері на майбутнє дитини. На думку авторки, лише впевнена у собі, всебічно реалізована жінка є хорошою матір’ю. Вона вважає материнську любов необхідною складовою успішного психічного розвитку: “Дітям необхідно відчувати любов, відчувати її безумовність, коли не потрібно спеціально щось робити, щоб її отримати” [119, с.125]. Матері повинні не проявляти у своєму ставленні до дитини як зневаги, так і нав’язливих проявів турботи: ці два полярні прояви є суперечливими і відображають їх амбівалентність. Отже, саме з допомогою безумовної любові діти отримують безцінний подарунок від матері, збалансовану амбівалентність – уміння зберегти віру в життя та впевненість у своїх силах.

Г.Клауд і Дж.Таунсенд [121] вважають, що ідеальної соціальної установки на материнство не існує і від неї потрібно відмовитись. На їхню думку, достатньо хороша мати – це та, яка здатна адекватно виконувати свою роль, іноді помиляючись, але не зупиняючись у своєму особистісному зростанні. Достатньо хороша мати прагне підтримувати емоційний зв’язок з дитиною; сприяти відокремленню дитини від себе; сприймати недоліки дитини, а не вимагати від неї досконалості у всьому; не утримувати в дитячому стані і допомогти дитині вийти в самостійне життя.

Р.Паркер розглядає атиюд материнства розділеним на двоє – позитивне і негативне ставлення до своєї батьківської ролі, що відповідно реалізується в конкретних амбівалентних думках, почуттях та діях щодо дитини. Авторка закликає розвивати у жінки здатність свідомо керувати власною амбівалентністю, підкреслюючи важливість материнства для жінки. “Я вважаю – пише Р.Паркер, – що материнська амбівалентність, незважаючи на страждання або, навіть завдяки їм, здатна здійснювати на матерів позитивний вплив і, як наслідок, сприяти ефективному виконанню своєї ролі” [307, с.14]. Ми поділяємо думки цієї авторки і вважаємо їх цінними для нашого дослідження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Таким чином, можна стверджувати, що саме збалансованість амбівалентності материнства, а не ідеалізована материнська відповідальність, дає істинне переживання материнського щастя, яке впливає на емоційний розвиток особистості дитини та жінки-матері.

Р.Скіннер успішність актуального материнства вбачає в умінні жінки виростити адаптовану до самотійного життя дитину. Він формулює своєрідне послання матері до дитини: “Я хочу, щоб ти виросла, щоб коли-небудь зовсім не відчувала потреби в мені” [239, с.131]. Р.Скіннер стверджує, що дитина виросте самотійною та успішною тільки тоді, коли поступово стане автономною від матері. Нормальна, “хороша” мати поставиться до цього позитивно. Якщо ж вона не впевнена у своїх силах, тривожна, то підсвідомо буде чинити опір автономності дитини. Саме на шляху становлення автономності дитини, амбівалентність материнства збалансовується і може набути конструктивних чи деструктивних ознак.

Отже, психологи розглядають материнство як створення умов для психічного розвитку дитини в контексті збалансованої амбівалентності, коли потреби дитини і матері узгоджуються.

Другим напрямком у вивченні амбівалентності материнства є висвітлення взаємодії матері і дитини [47], [90], [165], [304].

А.Я.Варга [47] під материнським ставленням розуміє цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприймання і розуміння характеру дитини, її вчинків. Материнство, згідно з цією авторкою, включає в себе інтегральне прийняття або відторгнення, рівень близькості між батьками і дитиною та форму контролю, оцінки поведінки дитини.

Р.Ж.Мухамедрахімов дотримується думки, що мати і дитина утворюють єдину систему психологічної взаємодії, яка залежить від індивідуальних особливостей матері. Предметом його дослідження стала взаємодія і прив'язаність матерів і немовлят. Було виявлено, що поведінка та емоційний стан дітей відображають поведінку і стан їх матерів. Мати, яка схильна до різких змін настрою, не емпатійності по відношенню до дитини, провокує переживання амбівалентних реакцій з обох сторін. Вчений дійшов висновку, що успішний розвиток особистості дитини, можливий при „...чуйності близьких дорослих і відповідності їх поведінки потребам розвитку дитини, а не просто фізіологічного догляду, контролю або ігнорування” [165, с.360].

Е.Грізл і В.Проктор присвятили книгу “Материнська любов, материнська ненависть” амбівалентності стосунків між матір'ю і дитиною: “Вчора мій шестирічний син написав мені пісню, від чого у мене навернулись сльози на очах. Чотири години після цього, через суперечку, він кричав сердито: “Я ненавиджу тебе!” [304, с.5]. Автори довели, що залежність у стосунках, відсутність зростання автономності дитини веде до прояву високої амбівалентності (різні види агресії, адикції, невміння радіти власному успіху, небажання дорослішати тощо). Отже, для конструктивного материнства є необхідним розуміння того, що як дитина, так і мати мають право бути вільними та особистісно зростати; дитина не власність матері і, навпаки, мати не може обмежуватися лише задоволенням потреб дитини.

Е.Г.Ейдемільер, вивчаючи проблеми сімейної психотерапії, вважає, що материнство - це роль жінки, яка включає комплекс почуттів, найважливішим з яких є любов. Взаємодія матері і дитини повинна базуватися на основі поваги,

симпатії, впевненості у собі. Якщо такі ознаки у стосунках відсутні, то це сприяє прояву амбівалентної емоційної напруги, котра веде до травматизації як дитини, так і матері [90]. Вчений наголошує, що "...сліпа любов матері до дитини, або занадто сильна прив'язаність дорослої доньки до батьків обов'язково призведе до дисфункцій на рівні особистості..." [90, с.30], тобто незбалансованих емоційних проявів. Відсутність автономності матері і дитини підсилює їх високу особистісну амбівалентність.

Таким чином, реальна взаємодія матері і дитини має гармонійну, збалансовану амбівалентність лише тоді, коли у материнстві жінка визнає найвищим пріоритетом безумовну любов до дитини, де враховуються потреби дитини, а жінка має впевненість у собі та повагу до дитини. Саме ці положення є визначальними в актуальному материнстві, а також спрямовують установки дівчат юнацького віку в період латентного материнства.

На високому рівні напруги протікає амбівалентність девіантного материнства (В.І.Брутман [41], М.Ю.Колпакова [125], Т.Н.Нікітіна [177], А.М.Прихожан [198], Н.Н.Толстих [198]).

Більшість матерів, які відмовились від своїх дітей, самі в дитинстві виховувались у неблагополучних сім'ях і мали негативний досвід міжособистісних стосунків з матір'ю, що сформувало амбівалентне ставлення до власної майбутньої дитини. Було досліджено, що у цих дівчат були слабкі (погані) матері. І тому прийняття рішення відмовитись від новонародженого у цих жінок виникає, як правило, задовго до народження дитини. Це пояснюється суперечністю між прагненням жінки до материнства і зневірою у своїх силах, можливостях, які були сформовані під впливом власних матерів. Автори доводять, що саме у процесі становлення латентного материнства закладаються основи актуального материнства. Отже, жінки, котрі відмовляються від власних дітей мають високу амбівалентність соціальної установки материнства.

Ю.В.Колпакова доводить, що не маючи досвіду справжньої близькості з матір'ю, дівчина, яка пережила в дитинстві амбівалентні стосунки, зазвичай втілює у майбутньому суперечливу модель стосунків із власною дитиною. Для

таких матерів, на думку авторки, характерний внутрішній конфлікт любові-ненависті, в основі якого лежить прагнення до глибоких емоційних стосунків з іншими та нездатності їх будувати, бажання любові та одночасно – нездатність любити [125]. Отже, вчена підкреслює амбівалентне коло материнства у родинах, де слабкі, незрілі матері.

Досліджуючи проблему відмови від дитини, Т.Н.Нікітіна наголошує, що в її основі лежить комплекс соціально-психологічних суперечностей. Дослідниця вважає, що “більшість матерів, які відмовились від своїх дітей, виховувались в нестабільних сім’ях, та з раннього дитинства мали негативний досвід міжособистісних стосунків” [177, с.62]. Авторка стверджує, що становлення соціальної установки бути матір’ю залежить від культури, амбіцій і фрустрацій жінки, від конкретної історичної і соціально-економічної ситуації в країні. Вчена підкреслює, що „...нездатність вибудувати оптимальне співвідношення між особистісною самореалізацією, соціальними функціями, з однієї сторони, і самоздійснення себе як матері, з іншої” [177, с.25] є однією з основних причин відмови від материнства.

А.М.Прихожан і Н.І.Толстих, висувають гіпотезу, що “...причини дитячої бездоглядності, соціального сирітства, емоційної відчуженості, дитячих правопорушень потрібно шукати у минулих проблемах матерів, зокрема, наслідків материнської депривації” [197, с.56]. Авторки вважають, що сучасне суспільство сприяє тому, що молоді матері втрачають впевненість у собі, здатність захистити себе та свою дитину, відчують сильну тривогу та амбівалентні емоції стосовно материнства. Більшість дітей таких батьків складає число безпритульних та покинутих у сиротинцях. Таким чином, материнська невпевненість у собі, нерозуміння себе та своєї дитини призводять до високої амбівалентності у діаді “мати-дитина”; деструктивне латентне материнство в ситуації актуального материнства стає реально-трагічним.

Материнство як розвиток особистісної сфери жінки досліджують Т.М.Зелінська, В.В.Івакіна, С.Ю.Мещерякова, В.С.Мухіна, К.Пінкола, О.П.Проскурняк, Г.Г.Філіппова та ін.

Т.М.Зелінська доводить, що соціальна установка на материнство – це одночасна любов і ворожість до своїх дітей, тобто переживання жінкою амбівалентності в ролі матері. “Материнська агресія має деструктивний зміст як для материнського розвитку особистості, так і для впливу матерів на розвиток власних дітей. Це може бути широкий спектр поведінки, починаючи з колисання дитини, що плаче, знаходиться у відчаї, і закінчуючи нанесенням фізичної шкоди” [101, с.119]. Вона вважає, що заборона на природне протікання позитивних та негативних переживань матері до дитини зумовлює їх посилення, що веде до некерованої амбівалентності в стосунках мати-дитина. Ми приєднуємося до поглядів дослідниці, підкреслюючи важливість формування установки на материнство збалансовано та осмислено.

В.В.Івакіна, яка вперше ввела у російську психологію поняття латентного материнства, визначає психологічну готовність до материнства як “...складне структурне утворення, яке включає в себе наступні компоненти: когнітивний, емоційно-вольовий, потребово-ціннісний, операційно-поведінковий” [109, с.75]. Основними суспільними інститутами, в руслі яких формується готовність до материнства, В.В.Івакіна вважає соціальне середовище і сім’ю. Тому, прояв незбалансованості підготовки до материнства призводять до викривлення його сутності і девіантних форм актуального материнства. Дослідниця виділяє напрямки успішного формування готовності до материнства у дівчат юнацького віку: “...сепарацію від сім’ї, індивідуалізацію і деідеалізацію образу матері, що дозволяє дівчині інтегрувати зрілий ідеал жінки в свою статеву ідентичність” [109, с.163].

С.Ю.Мещерякова вважає, що психологічна готовність до материнства формується під впливом взаємозв’язку біологічних і соціальних факторів, і є особистісним утворенням жінки [156]. Вчена наголошує на важливості позитивного досвіду спілкування майбутньої матері із близькими людьми, і вважає, що це стартові умови “ для формування суб’єктного ставлення до своєї дитини” [156, с.20]. Найбільш сприятливою ситуацією для майбутнього материнства є бажаність майбутньої дитини та почуття любові до неї. Отже,

згідно авторки, це нова унікальна ситуація розвитку самосвідомості жінки, основним новоутворенням якої являється змістовне переживання материнства. Приєднуємося до думок авторки, підкреслюючи, що амбівалентність латентного материнства протікає також збалансовано, коли домінуючим у ньому є його позитивний зміст.

Стан психічного здоров'я дитини, дослідження Е.А.Савіна, О.Б.Чарова, виступає детермінантою щасливого актуального материнства. Народження дитини з патологією, як правило, підсилює амбівалентність батьківських установок та поведінку: “Матері дітей з аномаліями розвитку намагаються більше контролювати, карати чи ігнорувати дитину та відчують менше позитивних почуттів по відношенню до неї, у порівнянні з матерями дітей, які нормально розвиваються” [223, с.22]. Отже, дитяча патологія обмежує здатність матері ефективно спілкуватися з дитиною, що веде до амбівалентного сприйняття дитини матір'ю. Ці особливості актуального материнства важливо знати дівчатам при становленні латентного материнства в юності.

В.С.Мухіна розглядає материнство як соціальну установку у контексті соціальної відповідальності жінки [166]. Вона наголошує на основних факторах, які є визначальними при формуванні материнського ставлення, а саме: соціальна ситуація, вроджені особливості жінки, її внутрішня позиція по відношенню до материнства в цілому і до власної дитини. Конфлікт між цими факторами послаблює конструктивність латентної установки на материнство, а також підсилює суперечність актуального материнства.

К.Пінкола привертає увагу до атитюда “самоматеринства” молодих жінок: “У наш час в промислово розвинутих країнах матері виношують, народжують і виховують своїх дітей самі....Це велика трагедія. Адже багато хто з них – доньки слабких матерів, незрілих матерів і матерів сиріт, які самі внутрішньо схильні до самоматеринства...різновидність “гіпер-материнства”, коли вони хватаються за все і прагнуть бути всім для всіх. Вони не здатні направляти і підтримувати власних дітей...” [192, с.108].

Дослідниця підкреслює вплив на формування материнства “материнського комплексу”: “Навіть якщо в суспільстві, де живе жінка, з’явився новий, більш здоровий підхід до ролі матері, внутрішня мати зберігає ті ж цінності і уявлення відносно того, якою повинна бути мати” [192, с.175]. “Внутрішня мати” дівчини юнацького віку в сучасних умовах веде до високої амбівалентності в переживанні материнства. Авторка розкриває це наступним чином: “Якщо в душі жінки присутній образ амбівалентної матері, вона може виявити, що надто поступлива, боїться вимагати поваги до себе, утвердити своє право вчитися жити по-своєму...Мати повинна сама розвинути в собі героїчні якості. З незапам’ятних часів навмисне геройство – якраз той засіб, який допомагає перемогти амбівалентність” [192, с.176-177]. Отже, згідно цієї авторки, в змісті материнства є те, що потребує усвідомлення, контролю та виключення із власної установки на роль материнства.

Г.Г.Філіппова досліджує материнство як феномен, який складається з фізіологічних і психологічних механізмів, еволюційної історії, культурних та індивідуальних особливостей. Вчена розкриває онтогенез материнства як розвиток мотиваційної сфери жінки. Неготовність щодо прийняття материнської ролі супроводжується внутрішнім конфліктом, проявами якого є суперечливий образ майбутньої дитини і себе як матері. Вона описує, не називаючи саме так, ці прояви амбівалентності латентного материнства, що для нашого дослідження є цінним.

Отже, материнство формує соціальну і духовну сфери жінки, дає їй можливість зростати особистісно у цій ролі. Завдяки цьому, мати сприяє психічному розвитку дитини, набуваючи власних чеснот. Саме психічна реальність, а не ідеалізована материнська відповідальність, дає істинне переживання материнського щастя.

Ряд вчених доводять (У.Т.Воробйова [60], М.Б.Гасюк [63], Т.В.Говорун [66], С.І.Голод [72], О.М.Кікінеджи [66], А.Менегетті [153], І.В.Найдовська [169], А.Некрасов [172] та ін.), що підростаюче покоління жінок знаходяться на роздоріжжі між кар’єрою – заміжжям – материнством. Існує традиційний

культурний тиск на жінку – всебічно відповідати ідеалам материнства, з одного боку, з іншого – не розвиваються внутрішні можливості жінки. “Тобто економічна активність жіноцтва спричинена не внутрішніми мотивами самовизначення, самореалізації, а суспільно нав’язаною необхідністю задоволення базових потреб родини” [66, с.137]. Зростання прагнень у більшості дівчат до високого професійного статусу та кар’єри, веде до того, що вони сприймають народження дитини як причину депривацій, своєї залежності від неї.

У.Т.Воробйова розглядає в єдності материнство і професію жінки. Вона вводить поняття “мобільної мами” або “мобі-мама”, яка будує своє життя свідомо, оптимально поєднуючи материнство і професійну діяльність. “Мобі-мама”...балансує між професійними і материнськими обов’язками, вона прагне до рівноваги...задоволення від виконання своїх ролей, що зробить материнство щасливим, а кар’єру – вдалою” [60, с.17]. Але якщо виникає загроза для здоров’я дитини, мобі-мама відсуває всі інші пріоритети і залишається тільки матір’ю: “Життя дитини важливіше самих високих професійних досягнень” [60, с.25].

Дослідниця наголошує, що “материнство є тільки однією із жіночих іпостасей і реалізація цілісного потенціалу жінки можлива при оптимальному розподілі її сил і часу” [60, с.41]. Існує певна межа відповідальності і старанності мобі-мама, щоб вона не доводила себе до такої міри втоми, коли нічого (в тому числі і дитина) не приносить радості. Іншими словами, У.Т.Воробйова попереджує про небезпеку стану високої амбівалентності матері і вважає необхідним завжди мати “недоторканий запас” енергії, щоб відновити сили і гарне ставлення до дитини. Ми поділяємо таке розуміння сучасного материнства цієї авторки.

Отже, материнство повинно поєднуватися з професійними обов’язками і тоді його можна називати успішним. Поєднання професійної і материнської ролі дає жінці неповторне відчуття повноти життя: особистісної свободи, суверенності.

А.Менегетті вважає за необхідне позбавитися високої амбівалентності материнства шляхом осмислення власних стосунків з матір'ю, передусім, доньці. На думку автора, мати одночасно любить і ненавидить дочку, що пов'язано із уявленням про те, що народитися жінкою це горе. І через любов, і через ненависть мати завжди передає те, як вона прожила і вистраждала своє життя, а не те, що необхідно дочці. Вчений вважає, що перш за все, жінкам необхідно визволитися від внутрішніх кайданів, які вони кують одна одній. Не позбавившись глибинної діадичної залежності від матері, жінка ніколи не реалізує свої можливості. Сильна мати вирішує свої проблеми, не перекладає їх на дочку. Сильна донька реалізує свої потреби, власне бачення материнства тому, що мати дала їй свободу реалізуватися у власному психологічному просторі. Отже, у сильної матері дочка стане також сильною матір'ю тому, що є можливість прикладу збалансованої амбівалентної установки на латентне материнство.

Традиційні уявлення про жінку-домогосподарку і жертвовну матір з одного боку, та прагнення до престижного професійного статусу, добробуту з іншого, виступають як амбівалентні суперечності і в латентному, і в актуальному материнстві. Ось чому важливо це усвідомити та збалансувати саме в період становлення латентного материнства. Дівчина переживає високу амбівалентність латентного материнства як соціальної установки, коли суперечливий образ майбутньої дитини і себе як матері переживається в небажанні народжувати дитину і любити її безумовно; коли підсилюються прагнення до престижної роботи, кар'єри, розваг, особистісного зростання без родини, дитини. Саме переживання репрезентують свідомості майбутніх матерів суперечності цивілізації стосовно цієї ролі жінки. Підсилення у свідомості амбівалентності – взаємовиключних протилежних переживань в думках, емоціях, поведінці – веде до високої її інтенсивності в ролі матері.

Проведений нами аналіз літературних джерел дозволив розкрити психологічний зміст поняття “амбівалентність латентного материнства”, встановивши зв'язки та відокремивши його від близьких термінів (готовність

до материнства, актуальне материнство, саоматеринство, материнський комплекс).

Ми визначаємо амбівалентність латентного материнства як соціальну установку, яка проявляється в одночасному існуванні взаємовиключних суперечливих оцінок в афективній, когнітивній і поведінковій сферах особистості дівчини: як переживання бажання мати дитину, виховувати її на засадах безумовної любові та особистісно зростати (в сімейній, професійній, особистісно-інтимній сферах). Становлення амбівалентності латентного материнства як соціальної установки відбувається на основі усвідомлення аналогічного переживання, що веде до відповідної поведінки. Це особистісне явище передує формуванню складніших утворень особистості дівчини, зокрема, спрямованості інтересів і системи ціннісних орієнтацій, тому слід підсилити цілеспрямований психологічний вплив на його становлення саме в юності.

Амбівалентність латентного материнства може мати як збалансований, так і незбалансований напрямок розвитку. Низька інтенсивність амбівалентності є необхідною умовою інтеграції суперечностей та гармонійного збалансованого розвитку латентного материнства. Саме збалансована амбівалентність латентного материнства дає можливість дівчині юнацького віку бажати народити дитину, виховувати її та власно особистісно зростати в різних сферах життя. Висока амбівалентність руйнує умови для подальшого особистісного зростання жінки та сприяє її негативному ставленню до майбутньої дитини.

Науковці сходяться в тому, що латентне і актуальне материнство взаємопов'язані: амбівалентне латентне материнство в ситуації народження дитини актуалізується у жінки в реальне чи актуальне материнство. Збалансована амбівалентність латентного материнства є усвідомленням суперечностей в різних її сферах, що веде до гармонізації, особливо в юності, коли настає криза у дівчат при переході до ранньої дорослості (збалансувати кар'єру, материнство, сім'ю). Незбалансована висока амбівалентність

латентного материнства детермінується інфантильними ставленнями до суперечностей в різних сферах (не бажання усвідомлювати власну відповідальність за їх інтеграцію), що веде до тривожності, агресивності щодо материнства та уникненні відповідальних рішень.

Таким чином, проведений нами аналіз та узагальнення літературних джерел дозволив виявити психологічний зміст поняття амбівалентності латентного материнства. Це поняття в більшості наукових джерел вивчалось побіжно при дослідженні інших проблем, і тому наш аналіз супроводжувався певними коментарями й узагальненнями. Системний аналіз дав можливість підійти до визначення амбівалентності латентного материнства, досліджуючи материнство в різних галузях наук, а також в психологічній літературі. Детальний аналіз цього особистісного утворення буде здійснено у наступному підрозділі.

1.2 Науково-теоретичні концепції та підходи до вивчення проблеми переживання амбівалентності латентного материнства

Перш ніж розглянути науково-теоретичні концепції та підходи вивчення проблеми амбівалентності латентного материнства, слід обґрунтувати використання терміну “переживання”. Ф.Е.Василюк вводить поняття про переживання як “...особливий вид діяльності з перебудови психологічного світу, спрямований на встановлення змістовної відповідності між свідомістю і буттям, загальною ціллю якого є підвищення осмисленості життя” [48, с.30]. Отже, переживання, на думку вченого, розкривається як процес активного діяльнісного подолання, проживання особистістю певних ситуацій.

С.Д.Максименко вважає, що “переживання в житті людини є специфічними психологічними засобами оволодіння власним внутрішнім світом, поведінкою, побудови вищих психічних функцій і на їх основі, складних міжфункціональних систем” [146, с.174]. Переживання, за поглядом вченого, є станом живого ставлення, шляхом репрезентації свідомості того, що

відбувається в оточуючому світі. Якщо вираження-втілення являє собою творчість, то остання й є способом переживання [146, с.180-191]. Важливість цих положень для нашого дослідження полягає в тому, що переживання збалансованої амбівалентності латентного материнства завжди буде здійснюватися як творчий процес особистості. Нужда в переживанні конструктивної амбівалентності латентного материнства – це шлях саморозвитку, особистісного зростання. Саме інтегрованість позитивного і негативного дає помірковану, збалансовану установку на майбутнє успішне материнство.

І.Д.Бех розкриває побудову власного внутрішнього світу шляхом особистісної орієнтації навчально-виховного процесу студентської молоді. Вчений зазначає, що розвивати свої потенційні можливості вкрай необхідно в юності: “Особистісно орієнтоване виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, на якій ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети. Внаслідок такого виховання добро стає сутнісним визначенням людини...а основним ставленням до інших людей є любов. Це дає людині можливість виходити за межі своїх актуальних можливостей” [23, с.34-35]. Отже, латентну потенційну сферу особистості, згідно цього автора, необхідно свідомо будувати переживанням добра та любові. Саме це дає можливість дівчатам у юності вийти за межі власних актуальних можливостей щодо материнства та особистісно зростати на засадах людяності.

Проблема амбівалентності материнства є найбільш вивченою в зарубіжній психології. Ці психологічні роботи слід поділити умовно на наступні напрямки.

Перший – психоаналітичний – зосереджує увагу на концепціях розвитку (К.Абрахам, М.Аінсворт, Д.Віннікотт, М.Кляйн, Г.Кристал, М.Малер, З.Фрейд, А.Фрейд та ін.); розглядає амбівалентність стосунків матері і дитини (Дж.Боулбі, Г.Клауд, Д.Пайнз, Т.Таунсенд, Г.Салліван, П.Тайсон, Г.Фігдор та ін.). Вчені Еґо-психології досліджують амбівалентність материнства в умовах сім'ї в широкому соціокультурному контексті (Е.Еріксон, Е.Фромм) та як

амбівалентний конфлікт материнства (Е.Грізл, В.Проктор, Р.Паркер, Е.Пінкола та ін). Другий напрямок – неофрейдистський (А.Адлер, К.Хорні, К.Юнг та ін.). Третій напрямок – гуманістичний (А.Маслоу, К.Роджерс, Ж.Ледлофф та ін.).

Психоаналітичний напрямок у вивченні амбівалентності материнства бере свій початок з поглядів З.Фрейда. Вчений вважає, що при народженні дитина керується інстинктами і мати для неї важлива, як людина, котра задовольняє ці інстинкти. На думку вченого існує нерозривний зв'язок між вираженням емоційної амбівалентності і досвідом особистості у формі нав'язливого неврозу, який розвивається наступним чином: спочатку дитина переживає інстинктивне бажання чогось неприємного, але останнього неможливо досягти через зовнішню заборону, яка перейшла, завдяки матері, у внутрішню. Інстинкт, витіснений у сферу несвідомого, співіснує зі свідомою заборonoю. Через те, що інстинкт був витіснений у несвідоме, особистість не знає про його існування і, таким чином, не може вирішити конфлікт. Як результат витіснення, мотиви для свідомого захисту (які зобов'язані своєю силою і нав'язливим характером її несвідомому компоненту) залишаються невідомими. Таким чином, з точки зору З.Фрейда, і нав'язлива поведінка, і амбівалентність мають спільне походження – взаємне стримування протилежних сил, які породжують фізичну напругу, а також потребу для її вивільнення.

З.Фрейд підкреслює, що у дитини поступово розвивається любов до матері, яка ідентифікується із задоволенням потреб. Дитина залежна від материнської турботи і почергове переживання задоволення та фрустрації, провокує високу амбівалентність почуттів до матері. Взаємозв'язок протилежностей вчений виводить з аналізу полярних почуттів: „...сама любов до об'єкта показує нам іншу таку ж полярність між любов'ю (ніжністю) та ненавистю (агресивністю)”, а коли сили двох інстинктів не зменшуються, не об'єднуються, то виникає „амбівалентність любові-ненависті” [259, с.348]. Це є закономірним етапом особистісного розвитку, необхідним для відокремлення дитини від матері та успішної індивідуалізації.

К.Абрахам виділяє стадії розвитку лібідо: доамбівалентна, амбівалентна, постамбівалентна, а потім описує розвиток цієї властивості особистості у взаєминах з матір'ю. Перша стадія, оральна – смоктання грудей, вид поглинання, який не руйнує об'єкт, і тому немовля не переживає амбівалентність. Ця властивість з'являється на другій стадії, коли дитина шукає поєднання з матір'ю, але через фрустрацію, готова знищити її, за укусами немовляти прихована ворожість. На анальній стадії, згідно К.Абрахама, амбівалентність розвивається наступним чином: "...дитина викидає предмет зі свого тіла... і зберігає це як дорогоцінну власність" [27, с.108]. Латентна стадія психосексуального розвитку дитини характеризується високою амбівалентністю, яка "...виражається в чергуванні слухняності та протесту з наступним докором сумління" [27, с.174]. Лише на генітальній стадії розвитку характерним є здатність до постамбівалентної предметної любові, що відображає гармонію різних сфер особистості. Якщо індивід не спроможний досягти цілісного розвитку лібідо, він повертається на ранню стадію з певною фіксацією. Таким чином, К.Абрахам пов'язує наявність амбівалентності зі стадіями розвитку лібідо, надаючи їй значну роль у своїй теорії.

М.Аінсворт, вважає основним результатом першого року життя – емоційну прив'язаність дитини до матері, котра краще за всіх може заспокоїти та втішити дитину і до котрої вона найчастіше звертається для гри чи в пошуках підтримки від страху. Стосунки прив'язаності мають сильну взаємозалежність, інтенсивні почуття і життєво важливі емоційні зв'язки. Тип прив'язаності, згідно М.Аінсворт, залежить від досвіду взаємодії матері і дитини, а саме: безпечним, унікаючим, амбівалентним, дезорганізуючим [по 276, с.45]. Отже, нестійкий емоційний зв'язок між матір'ю і немовлям, непослідовність матері у виконанні своєї ролі веде до амбівалентної, ненадійної прив'язаності у дитини, що супроводжується гнівом, тривогою, а в подальшому дезадаптацією.

Проблемі впливу матері на розвиток дитини приділяє увагу Д.Віннікотт. Він вважає, що з першого дня життя дитини поведінка матері і її здатність

забезпечити ідеальне навколишнє середовище є детермінантою нормального або патологічного розвитку немовляти. Важливо, згідно з цим психологом, робити регулярні, але нетривлі перерви в материнській турботі. Дитина буде змушена повертатися до власних ресурсів сама і розвивати здатність задовольнити свої потреби. Часто ситуація постійної турботи про дитину провокує зростання емоційної напруги, втоми та амбівалентності: “...з багатьох причин турбота про маленьких дітей може ставати обтяжливою, незалежно від того, наскільки діти любими і бажані” [57, с.55]. Д.Віннікотт наголошував, що саме такий культурний тиск на материнство веде до руйнації, стриманості “материнської мрійливості”, коли жінка втрачає можливість керувати суперечностями, інтегрувати позитивні – негативні переживання, усвідомлювати конфлікт любові і ненависті до своєї дитини. Ось чому Д.Віннікотт вважає, що мати повинна бути „достатньо хорошою”, тобто збалансовано амбівалентною, в основі самосвідомості якої лежить інтуїтивний, емоційний фактор, що витікає з любові до дитини і довіри до самої себе. Отже, Д.Віннікотт досліджує амбівалентність як основу взаємин матері і дитини.

В теорії психічного розвитку М.Кляйн роль матері вважається центральною; велике значення надається першому року життя дитини. Вчена вважає, що дитина здатна до встановлення об’єктних стосунків з моменту народження, і саме материнські груди першими сприймаються окремо від “Я”. Прагнення дитини мати добрі і наповнені груди матері та відкидати спустошені, байдужі – веде до виникнення амбівалентності: „Періодично повторювані переживання задоволення та фрустрації є потужним стимулом для лібідозних та деструктивних імпульсів, для любові та ненависті” [123, с.62]. Авторка вважає, що агресія та любов є основними організуючими силами психіки в процесі психічного розвитку. Агресія розщеплює психіку, любов веде до її цілісності. Таким чином, дитина відкидає те, що вона ненавидить, і зберігає те, що вона любить. Вчена довела, що любов і ненависть, з якою стикаються всі люди, неможливо відділити одну від одної, це стосується також стосунків у системі „мати-дитина”.

Г.Кристал пише, що стан повної залежності дитини від матері повинен поступово переходити у автономний, інакше він набуде патологічного амбівалентного характеру. Мати, яка використовує дитину у компенсаторних цілях, підтримує її безпорадність та залежність від неї, породжує у дитини страх перед подальшим розвитком уміння турбуватися про себе. Дитина не вміє залишатися сама, у неї розвивається наркотичне ставлення до присутності матері та її функції щодо нагляду за нею. Г.Кристал підкреслює, що "...дитина повинна брати участь у власному заспокоєнні та турботі про себе, навіть коли ці функції виконує її матір" [133, с.403]. У протилежному випадку дитина починає сприймати матір як амбівалентний образ, що прагне володіти усіма її зовнішніми функціями. Г.Кристал вводить поняття "мати - наркотик", поглиблюючи розуміння сутності материнства. Нездатність до материнської любові, глибоко приховану ворожість до дитини жінка може компенсувати через демонстративний альтруїзм; залежна від матері дитина стає об'єктом її задоволення потреби у самоствердженні.

М.Малер [249] вважає головним етапом – симбіотичний розвиток дитини (обов'язково потрібна дбайлива людина), коли емоційно народжується "людська дитина". Саме це розвиває її здатність встановлювати взаємини з іншими людьми, прагненням до яких наділені всі люди від народження. Авторка вважає за необхідне розвивати поступове відділення (сепарацію) і наступну індивідуалізацію дитини з пробною автономією і поверненням до фігури, що турбується про неї. Одним з ранніх перехідних об'єктів може бути ковдра, пальці руки, які дитина кладе в рот, щоб відстрочити негативне переживання, поки не прийде мама і не нагодує її. Якщо сепарація дитини не буде поступовою з необхідними об'єктами, то дитина шукатиме те, що може її заспокоїти, не нагадує про матір, але замінює її. Цей аутистичний об'єкт (внутрішній) знаходиться всередині системи "Я". Саме тому в подальшому житті ці люди не довіряють іншим людям.

Отже, М.Малер доводить, що матір, яка не створює умов для симбіотичного розвитку дитини чи руйнує їх, обумовлює подальше життя

власної дитини як високоамбівалентної особистості. Ця деформація не дозволяє дорослій людині збалансовувати позитивне і негативне у взаєминах з людьми для того, щоб будувати конструктивні стосунки з ними. Ось чому ці особистості прагнуть до інфантильних залежностей (замінника матері), які, з їх точки зору, не скривдять [249].

А. Фрейд розробила концепцію розвитку, одним із основних понять якої є лінії розвитку. Вона вважає, що основна лінія розвитку – це послідовність фаз, котра веде від вираженої залежності дитини перед материнською турботою до емоційної самодостатності і рівноправних стосунків. В першій фазі розвитку спостерігається біологічна єдність між матір'ю і дитиною, коли взаємини визначаються суто потребами дитини. В наступній фазі взаємодія ґрунтується на невідкладності вимог дитячого організму. Турбота матері спрямована на задоволення потреб дитини і, вона припиняється, коли задоволення досягнуто. За дослідженням авторки, тут відбувається формування образу „хорошої” і „поганої” матері. В наступній фазі дитина починає розуміти, що „хороша” і „погана” матір – це одна людина, незалежно чи задоволені, чи не задоволені потреби. На четвертій фазі амбівалентність дитячого ставлення знаходить свій вихід в постійному бажанні бути поряд, контролювати і домінувати. Якщо мати не може виконати свою роль в якості надійного засобу задоволення потреб і забезпечення комфорту, то це може послужити причиною депресії, зривів, змін процесу формування у дитини внутрішнього образу матері [263].

Отже, при створенні матір'ю умов для розвитку проявляється амбівалентність материнства в невмінні жінки турбуватися про дитину.

Вчені-психоаналітики досліджують також амбівалентність стосунків матері і дитини [36; 53; 121; 186; 224].

Дж. Боулбі [36] у теорії прив'язаності приділяє увагу раннім стосункам з близькими дорослими, але прив'язаність визначає не прагненням до задоволення, а необхідністю захисту і безпеки. Він попереджує, що довготривале відлучення дитини від матері веде до розумової відсталості або розвитку психопатії. Дж. Боулбі стверджує, що основа психічного здоров'я

зкладається в ранньому дитинстві, коли мати налагоджує теплі, міцні стосунки з своєю дитиною. Діти, повністю, або частково обділені материнською любов'ю, переживали серйозні психологічні наслідки. Для Дж.Боулбі мати не просто джерело харчування, вона – та людина, яка дає дитині емоційну стабільність. Турбота, розуміння, любов, підтримка і увага є основою нормального розвитку дитини. Тривожна, агресивна, невірноважена поведінка матері веде до викривленого сприйняття дитиною оточуючого світу.

Вплив матері на розвиток амбівалентності дитини описують Г.Клауд і Дж.Таунсенд у роботі „Фактор матері”. Потребу у любові вони вважали основною, якщо дитина обділена цим почуттям, вона відчуває себе самотньою або проявляє агресивну поведінку. „Первинна роль матері – любов, і їй особливо важко винести напружену ненависть, котру деколи відчуває до неї рідна дитина. Однак дитині дуже потрібно, щоб мати зрозуміла її ненависть так само, як вона розуміє її любов” [121, с.175]. Автори виділяють шість типів „недостатньо хороших матерів”: мати-привид, мати-порцелянова лялька, контролююча мати, мати-бос, мати-американський експрес. Нестача любові та ніжності, невміння відпустити дітей у доросле життя виникає тому, що мати не хоче бачити реальні потреби дитини. Вчені вважають, що лише через набуття впевненості в спілкуванні з матір'ю може сформуватись психологічно здорова особистість.

Д.Пайнз аналізує материнство як етап життєвого циклу жінки і розглядає його в контексті її стосунків із власною матір'ю. Вчена стверджує, що „амбівалентність по відношенню до власної матері ускладнює як емоційну ідентифікацію з нею, так і відділення від неї, індивідуалізацію.... ми побачимо не здоровий розвиток зрілої матері, а зіткнємось із спотворенням материнства” [186, с.71]. Переживання амбівалентних стосунків з матір'ю в подальшому ускладнює прийняття жінкою власної дитини. Вона бачить в материнстві спосіб компенсації своїх втрат, несвідомо проектує на дитину свої нездійснені бажання, в результаті чого і мати, і дитина стають заручниками амбівалентних

стосунків. Погляди Д.Пайнз є цінними для нашого дослідження тому, що вони характеризують сімейне коло амбівалентності материнства.

Г.Салліван вважає, що роль матері у вихованні дитини є провідною і тому її страхи і тривожність передаються дитині: „...напруга, що переживається материнською фігурою викликає тривогу у немовляти,”... “а тривога заважає задоволенню потреб” [224, с.66]. На думку вченого, саме завдяки міжособистнісному спілкуванню, насамперед, з матір'ю, формується особистість дитини: “Самим першим і самим яскравим прикладом такого прагнення до злиття є годування грудьми: немовля голодне і потребує їжі, груди наповнені молоком і потребують спорожнитися. Мати і дитина зливаються в обопільному акті, що несе задоволення обидвом сторонам. Вже тут присутній елемент “ми”” [224, с.9]. Г.Салліван розглядає питання про управління матір'ю немовлям. Дитина вчиться контролювати свій стан, вона здатна визначати наближення “хорошої матері” і “поганої матері”. Вона розділяє світ на стан страху і його відсутність. Тривожна мати провокує переживання страху і формування образу „поганої матері”. „Хороша матір” – це відсутність страху у дитини. Сприймання дитиною однієї і тієї самої особи як двох різних людей є витоком особистісної амбівалентності в майбутньому.

П.Тайсон [249] вважає, що амбівалентність латентного материнства виражається в тому, що шлях дівчини до вирішення конфлікту у виборі об'єкту любові (гетеросексуального) лежить через деідеалізацію інфантильних образів Я і близьких людей. Дівчині необхідно переглянути образ матері, розвіяти міф про дуже турботливу матір, усвідомити її жорстокою і люблячою одночасно. Деідеалізація образу матері дозволяє дівчині інтегрувати зрілий ідеал жінки в свою статеву ідентичність. Цей процес в подальшому сприяє зближенню дорослих дочок з їх матерями і образом реальної жінки. Вчений вважає, що цей важкий етап потрібно пройти, щоб відбулося формування зрілої статевої ідентичності дівчини, а її амбівалентні прояви щодо власного майбутнього материнства були збалансованими.

Г.Фігдор вважає, що важливу стабілізуючу роль у стосунках матері та дитини відіграє третя особа, найчастіше батько. Так виникають трьохсторонні стосунки (триангуляція), які включають взаємини з матір'ю і з батьком та ставлення дитини одразу до обох батьків. Триангуляція створює нову інтерпсихічну рівновагу, коли стосунки з батьком пом'якшують прояви амбівалентності у стосунках матері та дитини і навпаки [53, с.92-114].

Таким чином, у психоаналітичних концепціях розвитку амбівалентність материнства пов'язана із стадіями розвитку лібідо, з процесами розщеплення та інтеграції об'єктів, динамікою відокремлення дитини від матері, суперечливими стосунками матері і дитини, поєднанням несвідомих та свідомих проявів амбівалентності особистості. Ми приєднуємось до поглядів вищенаведених авторів з метою їх використання у нашій подальшій психокорекційній роботі.

Вчені Его-психологи Е.Еріксон, Е.Фромм розглядають амбівалентність в системі стосунків „дитина-мати” в широкому соціокультурному контексті становлення особистості.

Е.Еріксон вважає, що дитина перебуваючи в орально-сенсорній стадії розвитку, вирішує фундаментальне питання всього подальшого життя – довіряє вона оточуючому світу чи не довіряє. Вчений вказує на ключову роль матері в позитивному вирішенні цього вікового завдання. Він вважає, що критерієм сформованої довіри до світу є здатність дитини спокійно переносити зникнення матері з поля зору. “Матері формують у своїх дітей довіру при такому типі ставлення до дитини, який поєднує тонку реакцію на індивідуальні запити новонародженого і тверде почуття власної впевненості в контексті взаємної довіри їх спільного стилю життя” [92, с.113]. Нерівномірність та непослідовність материнського піклування про дитину формує “...дволиккий образ материнства: в один час мати постає безпосередньою, веселою і щедрою, а в інший – віроломною союзницею злих сил” [92, с.330].

Е.Фромм розглядає стосунки між батьками і дитиною через феномен любові. Материнська любов, на думку вченого, є безумовною: “це блаженство і

спокій, її не потрібно добиватися і не потрібно заслуговувати” [265, с.26]. Мати любить своїх дітей тому, що вони її діти. “Гарантована” прихильність матері для дитини має потужний потенціал амбівалентності: мати завжди веде дитину вгору – до особистісного розвитку чи, навпаки, вниз – до страхів, знецінення та болю. Автор вказує на дві протилежні функції матері: “Мати...породжує життя і ...його знищує, вона здатна творити чудеса в ім’я любові до своєї дитини, але ніхто не здатен завдати більше болю, ніж вона” [264, с.162]. Якщо дитина не отримує від матері очікувану безумовну любов, то у неї проявляється агресивність, амбівалентні почуття до матері (любов та ненависть).

Е.Фромм інтерпретує амбівалентне ставлення матері до дитини, як спосіб задовольнити свій егоцентризм. Своє самоствердження жінка вбачає у дитині, яка є безпомічна і повністю залежна від неї. “Для владної авторитарної жінки безпомічна, і повністю підкорена її волі дитина – об’єкт задоволення її потреби влади” [265, с.122]. Показником зрілої материнської любові повинна бути не сліпа прив’язаність, а усвідомлення того, що підростаюча дитина самостійна і компетентна, готова для досягнення життєвого успіху. “Тільки істинно любляча жінка, для якої віддавати – більша радість, ніж отримувати, впевнена в основах свого буття, може бути люблячою матір’ю, коли її дитина відділяється від неї” [265, с.124]. Лише збалансовані суперечності материнського ставлення до дитини дають можливість зрозуміти внутрішній світ дитини і не заважати їй адаптуватися в реальному житті. Отже, вчений вважає за необхідне жінці-матері стимулювати дитячий розвиток, підтримувати прихильність до інших близьких людей, не втрачаючи провідної материнської участі у житті людини.

Вчені Его-психологи досліджують також амбівалентний конфлікт материнства (Е.Грізл, В.Проктор, Р.Паркер, Е.Пінкола та ін).

Зокрема, Р.Паркер, як представниця Его-психології, підкреслює творчу роль материнської амбівалентності, особливо у ситуації, коли матері переживають провину, аналізуючи прояви амбівалентності щодо власних дітей. Вчена пише що, “...материнська амбівалентність, незважаючи на страждання, або навіть завдяки їм, здатна викликати у матерів інтегративно-позитивний

вплив і, як наслідок, сприяти ефективному виконанню будь-якої роботи” [306, с.14]. Дослідниця вважає, що материнством керує фрустрація, яка викликає амбівалентність і переживання реальності про себе та дитину. Авторка наголошує на тому, що матерів безпідставно звинувачують замість того, щоб допомогти усвідомити конфлікт материнства. Вона підкреслює необхідність спільного особистісного зростання жінки та дитини. Саме це дає можливість бути матір’ю, дружиною і гармонійною особистістю. Для нас є цінними погляди авторки на амбівалентність материнства [306].

Е.Пінкола вважає, що потрібно знищити образ занадто доброї матері тому, що амбівалентний конфлікт, з одного боку – бути завжди з дитиною, з іншого – відмовити собі в особистісному зростанні, сам по собі не зникає. Авторка підкреслює руйнівні наслідки “занадто доброї матері” саме для жінки, яка через свою надмірну опіку заважає більш глибокому розвитку дитини. Авторка бачить наступний спосіб гармонізувати амбівалентний конфлікт: “Жінка має величезну силу, якщо два аспекти її душі - дитина та її Я свідомо враховуються і сприймаються як одне ціле, прагнуть разом вдосконалюватися, а не діяти нарізно” [192, с.123]. Ось чому жінка-мати повинна бути впевненою у своїх силах, вміти розуміти себе та дитину, щоб не зламатися перед життєвими труднощами, щоб відчувати себе щасливою та надати таку можливість своїй дитині. Вчена підкреслює, що молодій жінці треба вчасно віддалитися від занадто турботливої матері для того, щоб “...взяти на себе відповідальність за самотійне життя, розвивати усвідомленість по відношенню до небезпеки, інтриги, політики, стати турботливою до себе і для себе” [176, с.87]. Е.Пінкола описала сильну матір, яка спроможна це зробити: особистісно зростати разом з власною дитиною, яку вона виховує адаптованою особистістю.

Отже, науковці сходяться в тому, що у стосунках матері і дитини суперечливі тенденції високої інтенсивності найчастіше пов’язані з встановленням адекватної емоційної дистанції, прагненням до самотійності, материнськими очікуваннями та індивідуальними особливостями дитини.

У працях неофрейдистів [3; 4; 272; 291] проблема амбівалентності материнства отримала подальший розвиток.

А.Адлер вважає, що прагнення вищості є фундаментальним законом людського життя, яке формує розум і психіку особистості та є вродженим [4, с.58]. Водночас, почуття неповноцінності є джерелом прагнень людини до саморозвитку, що зменшується через соціальний інтерес як почуття солідарності з іншими людьми та прагнення бути корисним соціуму. Стосунки з матір'ю є першими для дитини та мають найбільший вплив на її подальший психічний розвиток. Згідно поглядів А.Адлера, мати сприяє формуванню зрілого соціального інтересу дитини та направляє його за межі материнського впливу на самостійне життя в суспільстві. Коли мати проявляє гіперопіку по відношенню до дитини, або навпаки нехтує нею, дитина стає тривожною, неактивною, слабкою перед вирішенням різних життєвих проблем. Амбівалентний конфлікт такої особистості полягає, з однієї сторони, в егоцентризмі, невмінні співпрацювати з іншими людьми, завищеній самооцінці та, з іншої сторони, в невпевненості у власних силах, нестійкій самооцінці, підвищеній чутливості до будь-якої критики.

К.Юнг вважає, що розвиток особистості це процес “надбання самості”, що є результатом прагнення різних компонентів особистості до поєднання, неповторності, цілісності [291]. Архетип самості урівнює всі суперечності особистості. Амбівалентність, яка виникає під дією суперечностей, викликає енергію, що забезпечує її існування (індивідуальне та колективне несвідоме). Розвиток людини в цьому напрямку вчений називає “індивідуацією”, а результат її здійснення К.Юнг вважає самореалізацією особистості. Основною перепорою на шляху до прояву неповторності особистості є помилкове прагнення батьків виховати у дитині скороспілу заміну дорослого: “Дітей орієнтують на те, щоб добиватися саме того, чого не досягнули батьки, їм нав'язують амбіції, котрі батьки так і не змогли реалізувати” [291, с.132].

К.Хорні вважає джерелом розвитку внутрішнього конфлікту незадоволення невротичних потреб індивіда, зокрема, потреби у любові. Вчена

наголошує, що головна потреба у позитивному розвитку дитини полягає у прагненні до безпеки, захищеності та бажаності.

Вплив на становлення майбутнього материнства, на думку вченої, мають стосунки жінки з її батьками, які виступають не лише об'єктами любові чи ненависті, а й інфантильних дитячих страхів. “Одна із форм, в яку може свідомо вилитись конфлікт між любов'ю і ненавистю, – це надмірно турботливе ставлення до дитини” [273, с.150]. Такі матері невпевнені у собі, і проявляючи гіперопіку над дітьми, вони тим самим виказують невміння турбуватись про самих себе. В таких ситуаціях дитина відчуває амбівалентність матері, і це сприяє виникненню у неї прояву тривожності, невпевненості у собі, залежності від матері. На противагу невротичній матері, психічно здорова – здатна вирішити внутрішній конфлікт шляхом інтеграції всіх суперечливих тенденцій.

Отже, А.Адлер, К.Юнг, К.Хорні розглядають амбівалентність як чинник розвитку особистості, а існування суперечностей створює напругу, яка здатна до узгодження та забезпечення гармонійного розвитку особистості жінки-матері, дітей та всієї родини.

Гуманістичний напрямок у дослідженнях амбівалентності материнства представлений у роботах Ж.Ледлофф, А.Маслоу, К.Роджерса.

Ж.Ледлофф пише про неадекватність сучасної матері: “Така мати залишається байдужою до сигналів дитини. Пізніше з розвитком інтелекту дитина починає розуміти, що їх інтереси зовсім різні. Вона змушена боротися з матір'ю, щоб спасти себе” [138, с.88]. Авторка вважає, що безумовна любов до матері у дитини дуже сильна і ніжна: “В глибині душі дитина впевнена, що мати любить її безумовно, без всяких “але”...зобов'язана любити, не дивлячись ні на що. Ненависть до матері (або її образу) якраз демонструє поразку у війні з цим переконанням” [138, с.89]. Дитина не може звільнитися від травми, яку наносить мати. Потреба у її увазі так і залишається з людиною на все життя і передається по сімейному колу: “...вони народжують дітей, яких не вміють любити, стають відображенням своїх батьків, які ненавидять себе і всіх, нездатні віддавати, приречені на вічні страждання і спрагу” [138, с.90].

Несвідома ненависть матері до дитини, як частина амбівалентності материнства, є причиною побиття дітей, опіків і навіть смертельних випадків: “Мати підсвідомо використовує зброю внутрішнього очікування, що дитина може обпектися, і можливо, допомагає їй здійснити це очікування тим, що залишає каструлю з кип’ятком...” [138, с.148]. Отже, Ж.Ледлофф розкриває не привабливе обличчя високої амбівалентності материнства. Водночас, вона підсилює надію на те, що латентне материнство залежить від нашого розуму і почуттів, коли буде враховано “ручний період” у вихованні дитини та фізичні приємні дотики.

А.Маслоу пише, що любов матері не тільки сприймає потенціальні можливості дитини, а й актуалізує їх: “Відсутність любові душить потенціал і навіть вбиває його. Особистісне зростання залежить від сміливості і впевненості в собі, навіть відваги. І не любов формує сумніви в своїй самостійності, почуття безпорадності і очікування провалу – все це затримує зростання і самоактуалізацію” [152, с.90].

Відчуття збалансованого материнського розуміння сприяє розвитку у дитини вміння розуміти себе, прагнути до самовдосконалення не пасуючи перед труднощами. Для нашого дослідження є цінними думки автора про те, що свій внутрішній світ потрібно чітко усвідомлювати, поважати і розуміти так, щоб не здійснити саморуйнування: “Будь-яке приниження людської гідності, будь-який злочин проти власної природи, будь-який злий вчинок, все без виключення запам’ятовується нашим несвідомим і заставляє нас з презирством ставитись до себе” [152, с.19]. Отже, А.Маслоу вважає, що нестабільність у поведінці матері, відсутність нормативності та обмежень підсилюють особистісну амбівалентність дитини. Адекватне розуміння матері себе та дитини сприяє емоційному благополуччю та гармонії стосунків у цій діаді.

Автор “центрованої на клієнті терапії” К.Роджерс вважає, що саме від міри адекватності та збалансованості Я-концепції матері залежить характер її стосунків з дитиною [214]. Прийняття матір’ю як позитивних, так і негативних особистісних проявів дитини є основою становлення довірливих стосунків,

тобто, мати, яка здатна безумовно позитивно ставитись до дитини сприяє її особистісному розвитку та власному вдосконаленню. К.Роджерс підкреслює особливу роль жінки-матері в щасливому власному сімейному житті: “Мені здається, в той час я не був хорошим батьком, на щастя, у дітей була чудова мати – моя дружина, завдяки якій я поступово ставав все більш розуміючим батьком...” [214, с.54].

Таким чином, гуманістична психологія досліджує становлення здорової та творчої особистості шляхом безумовного прийняття матір'ю позитивних і негативних проявів в особистості дитини, що забезпечує гармонійний розвиток дитини та особистісне зростання матері.

Серед радянських вчених проблема амбівалентності латентного материнства вивчалася, здебільшого як супутня при дослідженні формування материнства. Уваги заслуговують погляди В.В.Бойка, який не використовуючи у своїх працях терміни „амбівалентність” та „латентне материнство” розкриває їх суть. Вчений вважає, що між матір'ю і дитиною існує нерозривний зв'язок, основа якого є щира, безкорисна любов матері, її позитивне сприймання всіх індивідуальних особливостей дитини. Психологічно неграмотна мати використовує дитину „...як необхідну умову досягнення психологічного комфорту” [40, с.23]. Така поведінка створює основу для переживання конфліктних стосунків у парі „мати-дитина”. Ці жінки „... не задоволені життям, не можуть реалізувати себе в роботі, спілкуванні з товаришами, не здатні завоювати авторитет ” [40, с.24]. Якщо у своїх почуттях до дитини мати прагне добитися її поваги і покори, уникнути власної самотності, то це приведе до травмування психіки дитини, переживання нею нервової напруги. Автор стверджує, що дитину потрібно любити ради неї самої, це основа формування здорової особистості. Ми розділяємо погляди цього вченого, який їх активно пропагував, вважаючи важливим формувати материнство у дівчат юнацького віку.

Російські вчені вивчають проблеми актуального і латентного материнства: психологічну готовність до материнства (Т.А.Гурьянова,

В.В.Івакіна, Е.Ю.Шулакова та ін); соціальні чинники вагітності неповнолітніх матерів (Ю.В.Неміровська, Н.Б.Кедрова та ін.); материнство у вимірі суверенності особистості жінки (Ю.Е.Скоромная); материнство як складова самосвідомості молодої жінки (М.Ю.Чібісова);

Т.А.Гурьянова [80], вивчаючи розвиток готовності до материнства на стадії планування вагітності, під час вагітності і після пологів, визначає це утворення як "...системний конструкт, що первинно об'єктивується у свідомості майбутньої матері як реакція на суперечності між існуючим стилем життя і тими змінами, які прогнозуються після народження дитини" [80, с.147]. Інакше кажучи, не називаючи самого терміну, дослідниця говорить про амбівалентність латентного материнства. Т.А.Гурьянова вважає, що існуючі протиріччя є рушійною силою подальшого розвитку психологічної системи "мати-дитина", але в умовах збалансованого рівня їх прояву та збереження особистісної суверенності матері і дитини. Важливо, що молоді жінки із сформованою готовністю до материнства готові брати на себе відповідальність за свої досягнення і поразки, вірять у свої сили.

В.В.Івакіна [109] приділяє увагу феноменологічним особливостям формування латентного материнства. Вона вважає, що цей початковий етап становлення материнства характеризується присвоєнням матриці материнства, яка властива жіночим поколінням батьківської сім'ї, і внесенням в неї оригінальних особливостей досвіду власного розвитку. Латентний період включає всі компоненти готовності до материнства: мотиваційний, особистісний, соціально-психологічний, емоційний, поведінковий. Психологічну готовність до материнства В.В.Івакіна трактує як "...розвиток особистості майбутньої матері з метою розвитку здібностей до реалізації задач актуального материнства, формування материнської мотивації" [109, с.42]. Вчена наголошує, що формування адекватного типу материнства, ще до народження дитини, дозволить попередити відхилення в особистісному розвитку дівчини, які можуть проявлятися в деформації стосунків з дитиною.

Е.Ю.Шулакова [286] досліджує формування психологічної готовності дівчат до здорового способу життя і усвідомленого материнства. Вона вважає, що становлення латентного материнства визначається сукупністю умов, пов'язаних із станом психічного і морального здоров'я, способом життя і характером стосунків у батьківській родині. Орієнтація на духовно-моральні цінності любові, добра, визнання унікальності і неповторності дитини, її самоцінності є необхідними умовами оздоровлення сім'ї. Стиль життя майбутньої матері можна вважати здоровим, якщо вона „...активно існує в умовах сприятливого, створеного собою психофізичного простору, і немає негативних проявів по відношенню до себе і до оточуючого світу” [286, с.19]. Отже, формування зрілої материнської позиції жінки є однією із важливих умов розвитку психічно здорової дитини. Амбівалентність латентного материнства виникає при відсутньому вмінні жінки брати на себе відповідальність за свою дитину.

Н.Б.Кедрова [120] описує позитивні і негативні переживання матері в період латентного материнства. Бажання або небажання мати дитину, страх, тривога, безпорадність переживання цих почуттів провокує суперечливий емоційний стан по відношенню до майбутньої дитини. Ця мати „... знаходиться в контактї не з своєю дитиною, а зі своїми страхами, очікуваннями, своїми обов'язками” [120, с.88]. Така установка по відношенню до дитини, не відповідає її потребам і призводить до прояву високої амбівалентності.

Досліджуючи соціальні фактори вагітності, Ю.В.Неміровська звертає особливу увагу на виникнення суперечностей у жінки стосовно її стану. Вчена вважає, що такі суперечності пов'язані із необхідністю вибору між “ зайнятістю на роботі і вдома, між кар'єрою і дитиною, між роллю майбутньої матері і роллю дружини ” [173, с.27]. Ю.В.Неміровська, описуючи амбівалентні прояви майбутньої матері, робить висновок, що “мотивація жінки до виконання найважливішої соціальної функції – відтворення самого суспільства у більшості буде залежати від престижу статусу вагітної ” [173, с.28]. Отже, лише впевнена у собі жінка, яка вірить собі, вміє розуміти себе та свою майбутню дитину,

розглядає її народження як шлях до саморозвитку і духовного піднесення, може бути щаслива у материнстві.

Ю.М.Скоромная [238] доводить, що психологічна готовність до материнства існує латентно у формі внутрішньої позиції до появи дитини: „це перш за все результат інтеріоризації суспільних уявлень про материнство та соціально-психологічні умови розвитку і життя жінки” [238, с.184]. Рівень її вираженості залежить від особистісних утворень жінки: вираженою андрогінністю, прагненням зберегти суверенність особистого психологічного простору в межах адекватної ситуації (етапу розвитку материнства), а також вибором стратегій самоактуалізації. Неготовність до материнства пов’язана з низьким рівнем прояву фемінних якостей, страхом втратити суверенність власного „Я”, наявністю конфлікту між цінностями материнської сфери та інших сфер особистості. Отже, згідно поглядів авторки, неготовність до виконання материнських функцій формується на основі незбалансованих переживань амбівалентності особистості жінки; латентне материнство потребує психологічного формування.

М.Ю.Чібісова вивчає феномен материнства в самосвідомості молодій жінки. Вона аналізує вплив факторів заміжжя і материнства на самосвідомість. Майбутні матері повинні розглядати материнство як новий статус, який можна представити в трьох аспектах: соціальний статус, статус в сім’ї, статус жінки. Особливості самосвідомості молодій матері, яка має бажану дитину і перебуває в шлюбі, є результатом впливу двох факторів: фактору заміжжя і фактору материнства. Авторка довела, що жінка більш задоволена материнством в шлюбі, водночас, не повністю усвідомлює амбівалентність материнства [276].

Р.В.Овчарова [181] досліджує батьківство, як складний психологічний феномен з трьома рівнями: макрорівень – вплив суспільства, мезорівень – вплив батьківської сім’ї, мікрорівень – вплив особистості. Батьківство – це складна динамічна структура, яка включає батьківські цінності, установки, очікування, почуття, позиції та відповідальність. Авторка виділяє дві стратегії реалізації батьківства: перша – сприйняття батьківської ролі як обмеження для

самореалізації; друга – сприйняття батьківської ролі, як нову можливість для самореалізації. Найбільш сприятливою для розвитку дитини та батьків є друга стратегія, тому що, „...дитина відкриває нові можливості для батьків,...дає новий поштовх для розвитку сім'ї і сімейних стосунків, дозволяє батькам реалізувати себе...”[181, с.42].

Онтогенез материнської сфери відображений Г.Г.Філіпповою [266]. Вона вважає, що до моменту народження дитини у матері є певний „стартовий рівень” змісту материнства, але актуальне материнство модифікує його в залежності від конкретних соціальних умов для кожної дитини. Вчена виділяє етапи розвитку онтогенезу материнської сфери: 1) взаємодія з власною матір'ю; 2) ігровий етап та взаємодія з ровесниками; 3) етап няньчання; 4) етап диференціації мотиваційних основ статевої та батьківської сфер поведінки; 5) етап конкретизації онтогенетичного розвитку материнської сфери в реальній взаємодії з дитиною; 6) завершальний етап, коли у матері виникає „емоційна прив'язаність до дитини, особистісного прийняття і особистісного інтересу до внутрішнього суб'єктивного світу дитини” [266, с.186]. Готовність до материнства повинна, згідно поглядів вченої, включати розвиток емоційної сфери жінки, її інтуїції, засвоєння способів спілкування з дитиною до народження та ін. Отже, аналізуючи основні російські дослідження проблеми материнства слід зазначити, що в них відзначається безперечна важливість періоду формування готовності до материнства, особливо наголошується на важливості латентного материнства, його суперечності, амбівалентності.

У вітчизняній психології проблема амбівалентності материнства розглядається в проблематиці батьківства (Г.М.Бевз, М.Буйвал, Н.В.Даниленко, Н.В.Дармостук, О.Ю.Іщук, О.С.Кочарян, В.П.Кравець, В.Н.Кузнецова, Ю.М.Мальована, О.О.Мурашко, С.Г.Шебанова та ін.). Окремі дослідження українських вчених присвячені певним аспектам амбівалентності материнства: як високий ступінь амбівалентності в стосунках матері і дитини в родині (Т.М.Зелінська), амбівалентність як взаємозалежність в батьківсько-дитячих стосунках (В.В.Хабайлюк).

Наприклад, Н.В.Даниленко виокремлює наступні критерії психологічної готовності жінки до материнства: особистісну зрілість; особистісну тривожність; нервово-психічну стійкість; варіативність можливих стилів виховання. Дослідниця стверджує, що практично кожна жінка переживає негативні почуття щодо майбутнього материнства та пологів. Вона виявила, що майбутні матері відчувають “суперечливі почуття, незадоволеність життям в цілому, або стосунками у родині...змінний настрій, що не піддається контролю й позначається на працездатності, поведінці, взаєминах з близькими” [82, с.72]. Таким чином, вчена, не використовуючи поняття амбівалентності материнства, описує саме його негативні прояви.

Ю.М.Мальована, аналізуючи вагітність на кожному її етапі, звертає увагу на амбівалентність емоцій матері, стверджуючи, що “навіть найбажанішу вагітність супроводжує тривога” [150, с.39]. Дослідниця розглядає симптоми амбівалентного ставлення до вагітності як суперечність між “гордістю за можливість власної самореалізації...та тривогою, страхом, що породжені фантазіями та соціально нав’язаними установками” [150, с.39]. У цій ситуації жінка потребує додаткової підтримки оточуючих та батька дитини.

Певні аспекти материнської амбівалентності досліджують українські вчені [100; 101; 268] і накопичений ними матеріал дає нам можливість виявити сутність амбівалентності латентного материнства.

На думку Т.М.Зелінської, „амбівалентність материнства” – явище нормальне, вічне. Заборона на природній вияв позитивних та негативних переживань матері до дитини зумовлює їх посилення та завершується інтолерантністю, агресією, установкою на негативні міжособистісні взаємини” [101, с.126]. Авторка вважає, що саме розуміння себе, довіра до себе забезпечить зменшення напруги особистості. “Жінка-мати не буде переживати високої амбівалентності, коли одна половина спрямована на зовнішній світ, а інша – заспокоює внутрішні конфлікти, підсилюючи соціальну бажаність материнства” [101, с.111]. Т.М.Зелінська попереджує негативні установки жінок, що готуються стати в майбутньому мамою: “Материнство зовсім не

виключає ні автономності жінки, ні потреби у її досягненні, хоча піклування про дитину може утруднити індивідуалізацію жінки” [101, с.118]. Справа в тому, що соціальні очікування (жінка повинна створювати умови для діяльності інших людей), знаходяться у протиріччі з задачами її власного психологічного розвитку: “Не маючи достатньо сформованої власної суб’єктивності, вони сприймають дитину не в якості самодостатньої істоти, а як відображення, продовження самих себе” [101, с.118]. Лише усвідомлення цього переживання дає можливість жінці прийняти обдумане, виважене рішення в будь-яких складних життєвих ситуаціях. Отже, авторка дослідила амбівалентність материнства як конфлікт потреб жінки-матері та дитини, жінки-матері та інших. Саме ці прояви амбівалентності характерні і для латентного материнства, що є цінним для нашого дослідження.

У дисертаційному дослідженні В.В.Хабайлюк [268] представлено вивчення проблеми амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім’ї. У роботі досліджується співіснування взаємоне прийнятних суперечностей в системі стосунків „дитина-батько”, „дитина-мати”, „дитина-брати і сестри”, „дитина-прабатьки”, „дитина-інші люди”. На її думку прояви амбівалентності у стосунках матері та дитини пов’язані із незбалансованістю надто тісної емоційної близькості чи відчуженості; неузгодженістю материнських очікувань та індивідуальних особливостей дитини. Авторка стверджує, що “...як близький емоційний зв’язок, так і холодна відстороненість від дитини породжують суперечливі тенденції у взаємостосунках матері і дитини та зростання особистісної амбівалентності обох сторін” [268, с.23]. Дослідниця вважає, що необхідною умовою гармонійного особистісного розвитку дитини є конструктивна спрямованість усвідомлення протиріч при взаємодії з матір’ю. Висока амбівалентність у діаді “мати-дитина” стає причиною дисгармоній, суспільної дезадаптації та адикцій.

Проаналізована теоретично проблема вимагає експериментального дослідження амбівалентності латентного материнства як соціальної установки у

дівчат юнацького віку, що виступає невід'ємним компонентом особистісного зростання жінки як майбутньої матері.

Підсумовуючи основні науково-теоретичні підходи та концепції до проблеми амбівалентності латентного материнства, слід зазначити, що в них досліджуване психічне утворення вивчається у взаємозв'язку з готовністю до материнства, до позитивних стосунків з майбутніми дітьми, формування батьківства. Вивчається динаміка становлення материнства в стані вагітності, при вихованні дитини в процесі її онтогенезу, вплив батька на розвиток материнства та дитини.

Аналіз літературних джерел дає нам підстави визначити амбівалентність латентного материнства як особистісне зростання дівчат юнацького віку при подоланні вікової кризи переходу до ранньої дорослості наступним чином: бути готовою народжувати і виховувати дитину, будувати сімейні стосунки на засадах гендерної паритетності, зростати професійно, духовно, враховуючи свій вік, стан здоров'я і індивідуальність дитини. Материнство доцільно розглядати з двох позицій: материнська любов як забезпечення умов для розвитку дитини і материнська любов як частина особистісної сфери жінки, що сприяє переживанню щасливого материнства в єдності з іншими її ролями. Збалансована амбівалентність латентного материнства це не жертвність дівчини, це крок до саморозвитку та духовного піднесення особистості дівчини юнацького віку.

Отже, виходячи із розглянутих наукових положень, переживання амбівалентності латентного материнства – це соціальна установка жінки, яка проявляється в усвідомленні та збалансованості суперечностей в системах “мати-дитина”, “мати-робота”, “мати-особистісна сфера”, що впливає на переживання бажання родити і виховувати дитину, розвивати сімейні стосунки і, таким чином, підсилювати власне особистісне зростання. Водночас, наші теоретичні пошуки дають нам можливість дійти висновку, що переживання збалансованої амбівалентності латентного материнства у юності відбувається як особистісно орієнтована спрямованість ефективно виконувати роль матері та

особистісно зростати. Тому більш глибоке вивчення цього особистісного явища набуває особливої практичної значущості. В наступному підрозділі ми розглянемо його структурні компоненти.

1.3 Структурні компоненти переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Юність – період вступу у самостійне життя, інтеграції у спільність дорослих людей, засвоєння тих норм та правил, які існують у суспільстві. Однією з найважливіших характеристик цього вікового періоду є орієнтація на майбутнє, усвідомлення своєї життєвої перспективи, формування цілей, планів, які залежать від завдань, що визначаються об'єктивними умовами життя та ціннісними орієнтаціями особистості. У більшості дівчат юнацького віку відсутнє активне ставлення до майбутнього, що викликає тривогу та відчуженість. Сучасне українське суспільство не надає молоді відчуття соціальної захищеності та стабільності: відсутні гарантії у отриманні освіти, житла, роботи. Така ситуація підсилює незадоволеність своїм життям, негативні сподівання на завтрашній день [58].

Згідно з поглядами А.О.Реана та інших учених, юнацький вік розпочинається у 15 років і закінчується у 19 років переходом у ранню дорослість [209, с.319]. Юність є періодом реального переходу до дорослості, коли необхідно усвідомити своє ставлення як до зовнішнього, так і до внутрішнього світу, взяти за це відповідальність, зокрема, інтегрувати взаємовиключні суперечливі ставлення до майбутнього материнства у цілісну соціальну установку.

У юнацькому віці формується усвідомлена оцінка самого себе, соціального і природного середовища, що найбільше впливає на стійкі особисті утворення, які згодом визначатимуть життєву позицію вже дорослої людини. Т.М.Титаренко вважає, що вибори, які робить людина в молоді роки, багато в

чому обумовлюють траєкторію її подальшого життя, рівень самореалізації, майбутні життєві успіхи і поразки [252].

Вікова криза переходу до ранньої дорослості у 18-19 років характеризується низькою задоволеністю смыслом життя, невпевненістю в своїх силах, переживається тяжкий стан загальної невизначеності. Дівчина на порозі раннього дорослого віку хоче зрозуміти своє призначення, осмислити куди рухатися, як спланувати майбутнє (Г.А.Балл, І.Д.Бех, Т.М.Титаренко, А.А.Реан, Г.Шихи). У дівчат юнацького віку проявляється криза ідентифікації, що характеризується втратою взаємоповаги, самоприхильності, залежністю від інших, нездатністю до самоаналізу. В результаті чого у них виникає феномен приєднання до сильної особистості, тенденція системної примітивізації їх свідомості та самосвідомості. Бажання перебувати з коханою людиною асоціюється з бажанням безумовної любові. Актуалізується соціальна установка щодо позашлюбного сексу, “громадянського шлюбу”, і водночас в ієрархії життєвих планів молодих дівчат народження дітей займає далеко не перше місце. Слід відмітити, що юність це період завершення статевої зрілості, коли інтенсивно розвивається сексуальна поведінка. Результати швидкого “старту” у доросле життя часто несуть важкі психологічні травми: розчарування, дисгармонію сексуального розвитку, страх близькості та загальний негативний вплив на правильне формування материнської сфери. Відтак зростають внутрішньо особистісні конфлікти, соціальна дезадаптація, та небажання дівчини бути матір’ю.

Необхідність експериментального вивчення амбівалентності латентного материнства як соціальної установки, що має певну структуру, обумовлює необхідність її різнобічного теоретичного дослідження. Найбільш плідним напрямком у дослідженні структури материнства є її вивчення як трьохкомпонентного утворення, що підтверджується рядом досліджень (В.В.Бойко [39], [40], А.Я.Варга [47], В.В.Івакіна [109], С.Ю.Мещерякова [156], Р.В.Овчарова [181]).

А.Я.Варга вважає, що в структурі материнства існує три складових: а) емоційне прийняття чи знехтування дитини (афективний компонент); б) знання типів спілкування з дитиною (когнітивний компонент); в) спрямованість контролю за поведінкою дитини (поведінковий компонент) [47].

В.В.Івакіна пропонує свою трьохкомпонентну структуру готовності до латентного материнства: потрібно-ціннісний компонент, що включає характеристики особистісної сфери жінки: бажаність дитини, рефлексія стану бути матір'ю, наявність особистісної зрілості і свободи, прийняття самостійних рішень і відповідальність за їх виконання; когнітивний компонент – знання особливостей розвитку дитини, досвід майбутньої матері, її онтогенетичні шляхи формування материнства; операційно-поведінковий компонент – це створення умов для появи на світ, розвитку і виховання дитини, стилі виховання.

С.Ю.Мещерякова представляє психологічну модель готовності до материнства трьома компонентами: сформованість материнської сфери жінки в онтогенезі, яка включає особливості комунікативного досвіду; рефлексивні переживання жінкою ставлення до ще не народженої дитини; установки жінки на стратегію виховання [156].

Р.В.Овчарова розглядає батьківське ставлення до дитини, котре має три складові (когнітивну, емоційну, поведінкову). До когнітивного компоненту вчена відносить знання, уявлення про способи взаємодії з дитиною та напрямки взаємодії. Емоційну складову утворюють амбівалентні елементи емоційно-цінного ставлення до дитини, різні типи батьківського ставлення. Поведінковий компонент реалізується у різних способах контролю, виховання дитини та типах стосунків з нею [181, с.26].

Отже, у вищенаведених психологічних структурах материнства виділяється три складових, які автори переважно відносять до афективної, когнітивної, поведінкової сфер особистості жінки.

У науковій психологічній літературі досліджують наступні показники амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку: переживання

симпатії до себе та до майбутньої дитини [2; 105; 109; 135], прийняття чи неприйняття майбутньої дитини [9; 34; 43; 61; 125], вміння турбуватись про себе та майбутню дитину [40; 59; 80; 94; 130], самостійність у прийнятті рішень [54; 136; 139].

На основі аналізу літературних джерел ми вважаємо найбільш обґрунтованими критеріями амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку виступають у афективній сфері – довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини, когнітивній – розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини, у поведінковій сфері – впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині.

Афективний аспект готовності до материнства як прояв довіри до себе та дитини досліджують наступні вчені: В.В.Бойко, Т.М.Зелінська та ін. Важливо визначити сутність довіри до себе та до інших, тому ми проаналізуємо погляди вчених [95; 190; 240].

Так, представник гештальттерапії Ф.Перлз [190] пов'язує процес становлення довіри до себе із набуттям особистісної зрілості. Вчений вважає, що довіра до себе і довіра до світу - це дві суперечливі тенденції, що одночасно існують у свідомості. І саме здатність інтегрувати їх є показником психічного здоров'я [190, с.19]. Висока амбівалентність довіри до себе призводить до залежності особистості від зовнішнього світу. Амбівалентність довіри до себе у гармонійних особистостей має низьку інтенсивність, що дає можливість позитивного спрямування поведінки.

Т.П.Скрипкіна [240] вважає, що довіра виступає базовою умовою цілісної взаємодії людини зі світом. Високий рівень довіри полягає у здатності людини виходити за межі себе, не вступаючи у суперечності з собою. Довіра до себе буде зменшуватись, якщо особистість відмовляється від вчинку, використовуючи різні способи психологічного захисту. Співвідношення ступеня виходу за межі власного досвіду і змісту визначених особистісних цінностей забезпечує цілісність особистості і є показником її зрілості.

Н.О. Єрмакова розглядає довіру до себе в юнацькому віці як показник психічного здоров'я, оскільки вона забезпечує вдалу соціалізацію, сприяє особистісному зростанню, підтримує переживання цілісності у процесі розвитку. Вчена вважає, що довіра до себе це “феномен самосвідомості особистості, елемент самоствавлення, який виявляється у стійкій схильності суб'єкта конструктивно сприймати, оцінювати і відповідно діяти відносно себе” [95, с.28]. Результати експериментального дослідження становлення довіри до себе Н.О.Єрмакової вказують на домінування в юності (61,25%) показників незбалансованого рівня, психологічними особливостями якого є не інтегровані суперечності в афективній, когнітивній, поведінкових сферах, що має значення для нашого подальшого дослідження.

Досліджуючи психологічні особливості амбівалентності атитюдів у юнацькому віці, А.Е.Хурчак розглядає довіру до себе як емпіричний корелят афективного компоненту цього психічного утворення. Отримані результати дослідниці є важливими для нашого дослідження, адже вони доводять, що більше третини респондентів юнацького віку знаходяться на середньому рівні довіри до себе у навчальній, інтимній та сімейній сферах. Для них характерне переживання емоційної відчуженості, невпевненості та відстороненості у соціальних контактах [275].

Розуміння себе, або саморозуміння у психології відносно новий феномен, який пов'язують з цілеспрямованим та всебічним саморозвитком, знаходженням смислу свого існування, побудовою життєвих планів [4; 109; 119; 137; 160; 214].

На думку Т.М.Зелінської [101] розуміння себе та майбутньої дитини відображає когнітивну складову амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Т.М.Зелінська вважає, що небажання знати, думати про емоційні переживання, приймати та бути толерантною до них, природно сприяє розвитку нетерпимості та втечі від материнської ролі. На думку вченої, якщо амбівалентність повністю відкинута матір'ю, то вона не може примусити її думати про себе, дитину та їхнє гармонійне співжиття. Саме вміння розуміти

себе дає можливість здійснювати цілеспрямовану діяльність і всебічно розвивати свою особистість [101]. Розділяючи погляди В.В.Бойка, авторка модифікувала його методику “Латентне материнство” [103, с.103-108], де розуміння себе є когнітивною складовою.

В.В.Знаков пов’язує феномен розуміння себе з самоусвідомленням, розвитком самостійності, умінням захищати власні інтереси. Вчений вважає, що “...розуміння потрібно людині для того, щоб зрозуміти себе, визначити, що вона є, яке місце займає у світі...Розуміючи світ, людина повинна зрозуміти себе не як об’єкт, а усвідомити себе зсередини...” [108, с.13]. Отже, автор наділяє розумінням себе гармонійну особистість, якій притаманні збалансовані міжособистісні взаємини, високий розумовий та емоційний розвиток.

Б.В.Кайгородов вивчає саморозуміння як процес усвідомлення людиною свого існування, результатом якого є когнітивне, емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності. Здатність до об’єктивності, самоспостереження, відкритість новому досвіду, відповідальність, розуміння іншої людини є основними показниками цього психічного явища. Сенситивним періодом для розвитку саморозуміння вчений віділяє ранній юнацький вік [118].

Представник позитивної психології М.Селігман, досліджуючи проблему “навченої беспорядності” стверджує, що кожна людина здатна сама конструктивно змінюватись завдяки вірі у власні сили, розумінні себе, відкритості новому досвіду. Автор переконаний, що виховуючи у дітей навички оптимізму, позитивних сподівань на майбутнє, розуміння себе та вміння турбуватися про себе, можна набагато зменшити вірогідність виникнення у них депресії у старшому віці. Він пропонує використання методу “позитивної установки”, яка представляє собою щоденний аутотренінг, спрямований на переконання особистості, що з кожним днем вона стає кращою [229]. Отже, засвоюючи такий метод, людина посилює розуміння себе та позитивний розвиток своєї особистості.

На думку вчених (В.В.Бойка, Т.М.Зелінської, В.В.Івакіної, Ю.М.Мальованої та ін.) впевненість у собі та у дитині відображає поведінковий компонент амбівалентності латентного материнства.

Ю.М.Мальована [150], вивчаючи формування материнської сфери у вагітних із загрозою її переривання, стверджує, що із зменшенням задоволеності своїм тілом вагітна втрачає впевненість у міжособистісних стосунках і не вірить в те, що оточуючі люблять її. Вона емоційно віддаляється від образу майбутньої дитини, з якою пов'язані тілесні зміни. Це сприяє негативним амбівалентним переживанням стосовно майбутньої дитини, яка починає сприйматися як незрозуміла і небажана. Таким чином, дослідниця вважає, що зменшення цінності власного тіла під час вагітності для жінок із загрозою переривання вагітності супроводжується негативним ставленням до себе, до майбутньої дитини та зменшенням впевненості у собі.

В.В.Івакіна вважає впевненість у собі однією з необхідних властивостей особистості майбутньої матері. Досліджуючи латентне материнство, вона виділяє три групи психологічної готовності: адекватну, амбівалентну та групу ризику. Респондентки із адекватної групи, на відміну від інших, "...відрізняються впевненістю у собі і своїх силах, що дозволяє їм радіти життю і підтримувати оточуючих" [109, с.133].

На основі аналізу наукових поглядів різних вчених [89; 101; 109; 238; 250; 280;] слід виділити переживання наступних особистісних утворень, що взаємопов'язані з амбівалентністю латентного материнства у дівчат юнацького віку: надію, самооцінку амбівалентності, самоефективність, статеву роль.

Розглянемо психологічну сутність надії, яка досліджується поряд з такими психологічними утвореннями як щастя, оптимізм, благополуччя (С.Снайдер, С.Стотланд, Д.Лестер, Ч.Харіс, К.Муздибаєв, Г.В.Дьяконов, І.С.Мансурова та ін.) .

С. Снайдер [308] першим серед зарубіжних вчених почав дослідження надії. Це психічне явище розглядається ним як очікування бажаних подій та чинник саморегуляції поведінки. Він з колегами (Д.Лестер, Ч.Харіс та ін.)

розробив психодіагностичну методику вимірювання надії. В її основі такі складові надії як сила волі та здатність знаходити шляхи вирішення проблем. Сила волі, згідно С.Снайдера, відображає почуття рішучості, активності, а другий компонент – здатність людини відшукувати ефективні шляхи для досягнення поставленої мети.

Серед сучасних російських психологів першим до вивчення надії звернувся К.Муздибаєв [161]. На його думку, надія це переживання, емоційне ставлення, що виникає при очікуванні якогось важливого й важкодоступного блага, а також готовність до послідовної поведінки заради його досягнення. У дослідженні цього явища автор взяв за основу методику надії С.Снайдера, і адаптував її. Він наголошує, що “у кого високий бал за шкалою надії, це частіше щасливі, задоволені своїм життям люди, які не відчують себе не потрібними суспільству” [161,с.33]. І навпаки, ті у кого надія виражена дуже слабо, почують себе забутими, нещасними та пригніченими. К.Муздибаєв вважає надію адаптивним механізмом, який позитивно орієнтує особистість у різних життєвих ситуаціях. У його дослідженнях надія – рушійна сила, за допомогою якої людина знаходить ефективні шляхи для досягнення поставленої мети.

У інших психологічних дослідженнях (А.А.Горбатков, Г.В.Дьяконов, І.С.Мансурова, К.Райш та ін.) надія трактується як цілісне утворення свідомості, що визначає ставлення суб’єкта до навколишнього світу.

Зокрема, Г.В.Дьяконов вважає, що почуття надії має інтерсуб’єктно-діалогічну природу. Керуючись таким підходом, він розробив опитувальник “Надія” [88]. Дослідник вивчив особливості почуття надії, виявив певні статево-вікові її особливості, описав взаємозв’язки з егоцентризмом, тривожністю, стресом, емпатією, моральними почуттями. Отже, Г.В.Дьяконов розширює розуміння цього психічного утворення як теоретично, так і експериментально.

Інший ракурс у дослідженні цього психічного утворення висвітлює І.С.Мансурова [151]. Вчена вивчає особливості вираженості надії у зв’язку із

задоволеністю життям і оцінкою значущих подій. Вона вважає, що надія включає наступні компоненти: емоційний (стан надії), когнітивний (очікування досягнення об'єкту надії), поведінковий (прагнення до досягнення цілі, планування та контроль). І в залежності від її вираженості і взаємозв'язку складових вона може виконувати різноманітні функції в житті людини: адаптацію до нових умов соціального впливу, конструювання гармонійної картини навколишнього світу, планування шляхів досягнення бажаного та ін.

Отже, у психологічних дослідженнях надія трактується як емоція, позитивне очікування, соціальна установка, що визначає ставлення суб'єкта до отримання у майбутньому бажаних позитивних результатів. Ми приєднуємось до точки зору К.Муздибаєва, що надія – переживання очікування певного важливого й важкодоступного блага і готовність до послідовної поведінки, щоб його досягти. Слід констатувати її наступні діагностичні показники: віру в позитивне вирішення проблеми і самоповагу. У дівчат юнацького віку при побудові життєвих планів, надія, як емоційне ставлення, підсилює позитивне ставлення до переживання майбутнього материнства, та сприяє узгодженню його амбівалентних проявів.

Наступним утворенням особистості, що взаємопов'язано з амбівалентністю латентного материнства у юнацькому віці є самооцінка амбівалентності (М.Кругман, Т.М.Зелінська, В.В.Хабайлюк). Вперше самооцінка амбівалентності досліджувалося М.Кругманом [306] для того, щоб виявити міру усвідомлення респондентами власного ступеня амбівалентності.

Вчений досліджує самооцінку амбівалентності шляхом прийняття рішень особистісного вибору. Він визначає амбівалентність як вагання при прийнятті рішення, коли людина повинна взяти за це відповідальність [306]. М.Кругман виявив, що люди з узгодженою самооцінкою амбівалентності мали досвід прийняття власних рішень в дитинстві, їх заохочували бути самостійними, схвалювали їх конструктивні вчинки. В той же час досліджувані, що були більш залежні від батьків і переживали багато невдач у житті, мали високий рівень самооцінки власної амбівалентності. Ці погляди є цінними для нашого

дослідження тому, що М.Кругман встановив взаємозв'язки самооцінки амбівалентності з довірою до себе, самоефективністю, надією та оптимізмом.

Т.М.Зелінська [101], розвиваючи ідеї М.Кругмана, вивчає цей феномен як когнітивну характеристику особистісної амбівалентності. Самооцінка амбівалентності, на думку вченої, це осмислення минулого досвіду успіху-невдачі з очікуванням певних наслідків у майбутньому шляхом трьох основних стилів атрибуції – позитивного, маніпулятивного, негативного. Вона розробила методику “Оцінювання та самооцінювання амбівалентності”, що складається з двох шкал, які можна використовувати окремо. Важливо, що самооцінка амбівалентності протікає збалансовано тоді, коли досліджувані довіряють собі, не бояться приймати рішення, зокрема, відповідати на питання вищезазначеної методики, які можуть бути для людини „незручними”.

Вищезазначена методика дала можливість отримати достовірні результати В.В.Хабайлюк при вивченні особистісної амбівалентності в юнацькому віці. Вона довела, що самооцінка амбівалентності це емпіричний корелят когнітивного компоненту особистісної амбівалентності [268].

Таким чином, аналіз літературних джерел доводить, що найбільш обґрунтованим особистісним утворенням амбівалентності латентного материнства у когнітивній сфері є самооцінка амбівалентності особистості.

Самоефективність різнобічно досліджується у зарубіжній психології, вітчизняна психологія вивчає її, в основному, у зв'язку з іншими проблемами. Ряд зарубіжних психологів проводять багаточисельні дослідження самоефективності у руслі соціально-когнітивного напрямку. Зокрема, вивчаються рівні її прояву та джерела (А.Бандура), взаємозв'язок самоефективності із діяльністю (А.Бандура, Б.Зіммерман), вплив на сімейні стосунки (А.Бандура, Є.Скабіні, К Пастореллі) та ін.

А.Бандура дає визначення поняття “самоефективність” як “переконання в тому, що індивід здатен успішно здійснювати необхідну поведінку для досягнення очікуваних результатів” [15, с.115]. На думку автора, основними джерелами самоефективності є досягнення, опосередкований досвід, вербальне

переконання, фізіологічний та емоційний стани. Людська поведінка мотивується і регулюється внутрішніми стандартами і самооцінкою: “Одного разу сформоване очікування ефективності, – підкреслює А.Бандура, – розповсюджується і на суміжні ситуації” [15, с.117]. Особистість із високою самоефективністю не схильна до депресії, врівноважена, наполеглива у досягненні цілей. Вчений вважає, що самоефективність підвищується, коли людина спостерігає за успішним виконанням діяльності людьми, і, навпаки, знижується, коли бачить їх поразку.

“Люди пишаються своїми досягненнями, коли вони приписують успіхи своїм власним здібностям і зусиллям” [15, с.186]. Отже, оцінка своїх можливостей, впевненість в успішному виконанні конкретного завдання і складає впевненість у своїй компетентності чи самоефективності.

А.Бандура, С.Пастореллі, Є.Скабіні, наголошують, що високий рівень самоефективності зменшує вірогідність залежності молодого людини від різноманітних негативних впливів. Низький рівень, навпаки, сприяє зменшенню протистояння особистості таким впливам.

Це явище виступає ключовим у адаптації до ролі материнства. Дівчата в юності з високим рівнем самоефективності краще адаптуються до майбутнього материнства, менше схильні до імпульсивних проявів і депресій. Ці жінки, впевнено та компетентно виконуючи роль матері, одночасно, будуть успішними професіоналами, дружинами, всебічно розвинутими особистостями. Отже, проаналізована література дає нам можливість стверджувати, що переживання самоефективності взаємопов'язано із амбівалентністю латентного материнства.

Аналіз різних підходів до вивчення психофізіологічних, психологічних і соціальних відмінностей чоловіків і жінок переконує, що традиційне порівняння по генетичній статі не відповідає реальності, яка полягає в наявності статевих типів, а не лише статей [112, с.390].

С.Бем вважає, що чоловіки і жінки не обов'язково мають відповідати традиційним моделям і можуть поєднувати у своїй поведінці як маскулітні, так

і фемінні риси. Вчена виділяє чотири типи гендерної ідентичності: маскулінний, фемінний, андрогінний, недиференційований.

Авторка розробила широковідомий сьогодні опитувальник статевих ролей, за допомогою якого людина оцінює себе з точки зору гендера. Той, хто набирає найбільшу кількість балів як за шкалою маскулінності, так і за шкалою фемінності, є, згідно поглядів авторки, андрогінним. Андрогінна модель статевої ролі стверджує, що найбільш сприятливим для людини є поєднання психологічних властивостей як фемінного, так і маскуліного типів [301]. Вчена привернула увагу до того, що для суспільства однаково привабливими можуть бути як чоловічі, так і жіночі властивості.

Ряд вітчизняних авторів займаються вивченням андрогінії (Т.В.Говорун, Н.М.Дорошенко, Т.М.Зелінська, О.М.Кікінеджи та ін.). Маскулінність і фемінність – нормативні уявлення про соматичні, психічні і поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок [112].

Т.В.Говорун і О.М.Кікінеджи [66] так визначають це особистісне утворення: “Андрогінність є не протиставленням жіночності та мужності, а їхньою інтеграцією, двоєдністю. Вона стирає зумовлені соціокультурними очікуваннями відмінності чоловічого і жіночого, є необхідною умовою універсализації гендерних ролей” [66, с.72]. Вчені, опираючись на багаточисленні дослідження, роблять висновки, які є суттєвими для нашого дослідження, що андрогінним особистостям характерна наполегливість, впевненість у своїх можливостях, компетентність у спілкуванні та особистісне зростання. Т.В.Говорун підкреслює, що андрогінії найуспішніші у різних сферах життя, їм властива висока самооцінка і самоповага.

Н.М.Дорошенко [87], досліджуючи гендерну детермінацію вибору студентами стратегії поведінки у конфлікті, виявляє, що маскулінні та фемінні особистості схильні діяти згідно з гендерними стереотипами. Ригідність поведінкових проявів робить маскуліну та фемінну статево-рольову ідентичність слабшою у порівнянні з андрогінною. Андрогінія є найбільш сильним та гнучким типом статево-рольової ідентичності і визначає найбільш

адекватну поведінку в конфлікті та ставленні до оточуючих. Авторка вважає, що андрогінні особистості виявляють конструктивне ставлення до людей, незалежність та комунікабельність. Ми приєднуємось до цих думок, тому що вони дають нам можливість зрозуміти переживання андрогінними дівчатами збалансованості амбівалентності латентного материнства у юності.

Т.М.Зелінська, вивчаючи амбівалентність материнства, стверджує, що людині не потрібно відмовлятися від тих своїх якостей і моделей поведінки, які соціум вважає невідповідними гендеру. “Сьогодні світ став би більш гармонійним, якби чоловіки і жінки мали традиційно жіночі, так і традиційно чоловічі якості, якби соціалізація людей була спрямована на становлення і поглиблення їхньої андрогінності” [101, с.103].

Авторка досліджує актуальне материнство, але ці положення є для нас цінними при вивченні латентного материнства, тому, що саме через збереження застарілих стереотипів материнської ролі, виникають некеровані прояви амбівалентності латентного материнства. Дівчатам важливо прийняти материнство конструктивно, що дало б їм змогу бути більш природними, брати участь у суспільно-політичному житті, приймати рішення і бути позитивно-послідовними.

Отже, аналіз літературних джерел дав можливість розглянути структурні компоненти амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, яка включає три компоненти: афективний компонент: довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини (прийняття-неприйняття); когнітивний компонент: розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини (турбота про себе, про майбутню дитину-нездатність турбуватися про себе, про майбутню дитину), поведінковий компонент: впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині (самостійність у прийнятті рішень) та взаємопов’язаних з ними переживань надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності та статевої ролі. Вказані положення ми врахували при плануванні та проведенні експериментального дослідження.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Проведений аналіз літературних джерел дозволив виявити психологічний зміст, роль та соціальні особливості амбівалентності латентного материнства. Вивчення цього психічного утворення як цілісної динамічної структури дало можливість системно розглянути амбівалентність латентного материнства як в різних галузях наук, так і в різних концепціях, підходах психології. Переживання амбівалентності латентного материнства – це соціальна установка, яка інтегрується в збалансованість суперечностей в системах „мати-дитина”, „мати-батьківство”, „мати-робота”, що сприяє особистісному зростанню дівчини: бути готовою народжувати, мати дитину, виховувати її на засадах безумовної любові, гендерної паритетності, зростати в сімейних стосунках, професії, роботі. Амбівалентність латентного материнства як соціальна установка розвивається в двох напрямках: збалансованому гармонійному, слугуючи підґрунтям позитивного материнства, та незбалансованому негармонійному, що підсилює деструктивне материнство. Переживання збалансованої амбівалентності латентного материнства у юності відбувається як особистісно орієнтована спрямованість ефективно виконувати роль матері та особистісно зростати.

2. Дослідження амбівалентності латентного материнства є проблемою недостатньо вивченою у західній психології, а у вітчизняній психології вона практично не розроблена. Найбільш ґрунтовними, на нашу думку, є підходи психоаналітичного напрямку (М.Аінсворт, Д.Віннікотт, М.Кляйн, Г.Крісталь, З.Фрейд та ін.), гуманістичного напрямку (А.Маслоу, К.Роджерс, Ж.Ледлофф та ін.) та позитивної психології (М.Селігман та ін..) як в теоретичному плані, так і при його експериментальному вивченні. При дослідженні амбівалентності латентного материнства у юнацькому віці ми солідаризуємося з науковими поглядами В.В.Бойка, Т.М.Зелінської, В.В.Івакіної, Р.В.Овчарової, Ю.Скормної, Г.Г.Філіппової, В.В.Хабайлюк та ін.

3. Амбівалентність латентного материнства – культурно детермінований процес, що визначає необхідність врахування соціальних, вікових та індивідуальних особливостей його функціонування. Провідна роль у цьому процесі належить особистості, яка, зменшуючи суперечності, приймаючи їх, здатна обирати позитивне чи негативне материнство.

4. Сучасне суспільство знецінює збалансоване материнство, чим підсилює суперечності між роллю матері та іншими соціальними ролями молодої жінки. Традиційні уявлення про жінку-домогосподарку і жертвовну матір поряд із прагненням до престижного професійного статусу і добробуту виступають основою для виникнення амбівалентності як в латентному, так і актуальному материнстві. Підсилення у свідомості амбівалентності – взаємовиключних протилежних переживань в думках, емоціях, поведінці – веде до високої її інтенсивності в ролі матері.

5. Юнацький вік є періодом переходу до справжньої дорослості та сенситивним до прояву амбівалентності латентного материнства. Сучасне кризове суспільство підсилює у дівчат даного віку внутрішній конфлікт щодо доречності народження дітей, що супроводжується страхом перед роллю матері, дружини, невпевненістю, неконтрольованими спалахами агресії.

6. Вивчення структури амбівалентності латентного материнства дівчат в юнацькому віці дає нам можливість припустити, що вона є трьохкомпонентною: афективна, когнітивна, поведінкова складові, які знаходяться у стані динамічного взаємозв'язку. В залежності від психологічних особливостей становлення вказаних структурних компонентів вченими визначаються рівні амбівалентності латентного материнства (високий, середній, низький). Нами встановлено, що особистісними утвореннями, які взаємопов'язані з амбівалентністю латентного материнства у дівчат юнацького віку, є надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статеві роль.

**Матеріали першого розділу
надруковані в наступних публікаціях автора:**

1. Шастко І.М. Підходи до визначення амбівалентності материнства / І.М. Шастко // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наукових праць. Ч.1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008р. – с.425-426.
2. Шастко І.М. Латентне материнство у вимірі здорового способу життя студенток юнацького віку / І.М. Шастко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Актуальні проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді” (14-16 листопада 2007 р.). – Ніжин, 2007 р. – с.252-254.
3. Шастко І.М. Науково-теоретичні концепції та підходи до вивчення проблеми переживання амбівалентності латентного материнства / І.М. Шастко // Актуальні проблеми психології. Т.10.Ч.8./ За ред. С.Д.Максименка. – К.: Главник, 2008. – с. 650-660.
4. Шастко І.М. Психологічні характеристики особистісних корелятивів амбівалентності латентного материнства в юнацькому віці / І.М. Шастко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – № 25 (49). – С. 107-114

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА У ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У розділі представлений методичний апарат дослідження психологічних особливостей амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку; дається кількісний і якісний аналіз результатів констатувального експерименту, на основі яких виявляються вікові особливості рівнів прояву амбівалентності латентного материнства у юнацькому віці, їх взаємозв'язки з переживанням особистісних утворень. Виявлені структурні компоненти діагностування рівнів прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку; дається їх характеристика.

2.1 Методологічне та методичне забезпечення дослідження переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Аналіз та узагальнення літературних джерел з проблеми дослідження дає підстави розглядати амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку як соціальну установку, яка проявляється в одночасному існуванні взаємовиключних суперечливих оцінок в афективній, когнітивній та поведінковій сферах особистості дівчини щодо майбутнього материнства. Амбівалентність – властивість особистості, прояв багатогранної людської сутності, необхідна умова динаміки внутрішнього світу особистості, що виступає чинником особистісного зростання дівчини на шляху до актуального материнства. Амбівалентність латентного материнства має різний ступінь вираження (збалансований, незбалансований, дезінтегрований).

У юнацькому віці (15-19 років) закладається здатність до усвідомленої оцінки самого себе, різних сфер життя, що впливає на стійкі психічні утворення особистості. Ось чому для цього віку характерна “амбівалентність соціальних установок як стійка оцінка різних соціальних об’єктів та соціальних ситуацій, що впливає на думки, почуття, поведінку індивіда” [275, с.66].

Саме юнацький вік є сенситивним для становлення амбівалентності латентного материнства як соціальної установки, яка виступає невід’ємним компонентом особистісного зростання жінки, майбутньої матері. Слід відмітити, що цей період в житті особистості, при переході до ранньої дорослості (19-20 років), характеризується як кризовий. Відбуваються не лише життєві вибори, їх реалізація дівчатами (професійна підготовка, робота, вибір друзів, супутника життя та ін.), що певною мірою впливає на життєві успіхи та поразки у дорослому віці. Юнацький вік – період переходу до ранньої дорослості – є сприятливим для утворення конструктивних і деструктивних особистісних утворень стосовно кар’єри, шлюбу, майбутнього материнства.

Для юності притаманне гостре переживання депривації потреб, що підсилюється у суспільстві аномією. Кризовий стан характеризується конфліктом між діючими на психіку зовнішніми та внутрішніми чинниками, що веде до руйнації життєвих планів з гострим почуттям безпорадності, безсилля власної волі та відмови від прагнення до конструктивності та успішності. Негативна оцінка свого життя, його перспектив виявляється в соціальному цинізмі, зокрема, в поширені проституції, хаотичних стосунків з чоловіками серед дівчат цього віку. При переході від юності до ранньої дорослості дівчата переживають стан невизначеності тому, що хочуть осмислити відповідальність та визначитися з власними думками, почуттями, поведінкою [19; 59; 62; 79; 81; 137; 148; 149; 185; 210].

Отже, причини амбівалентності соціальних установок у юнацькому віці знаходяться в самій соціальній ситуації розвитку, що підсилюється нестабільним суспільством.

Умови аномії, в якій знаходиться українське суспільство, сприяють незбалансованому переживанню дівчатами амбівалентності латентного материнства. Ці прояви супроводжуються їх нездатністю розуміти себе та свою майбутню дитину, втратою довіри до себе і майбутньої дитини, невпевненістю у власних силах і низькою самоефективністю в різних сферах життя. Дівчата на порозі раннього дорослого віку хочуть усвідомити своє призначення, місце кар'єри, родини, осмислити взаємозв'язки з материнством.

Спираючись на дослідження вчених М.Занни, Т.М.Зелінської, Т.Н.Лук'яненко, В.В.Бойка, М.Томпсон, В.В.Хабайлюк, А.Е.Хурчак та ін., ми визначили структуру амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, яка включає наступні структурні компоненти: афективний: довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини (прийняття-неприйняття); когнітивний: розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини (турбота про себе, про майбутню дитину-нездатність турбуватись про себе, про майбутню дитину); поведінковий: впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині (самостійність у прийнятті рішень) та взаємопов'язані з ними переживання особистісних утворень (надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статевая роль). Виходячи із вищезазначеної структури, яка була теоретично обґрунтована у підрозділі 1.3 та особливостей соціальної ситуації розвитку у юнацькому віці, ми визначили наступні три етапи проведення експериментального вивчення амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Перший етап полягав у дослідженні вікових особливостей амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку в залежності від прояву його структурних компонентів. На другому етапі досліджувалися взаємозв'язки структурних компонентів амбівалентності латентного материнства з переживанням особистісних утворень (надією, самооцінкою амбівалентності, самоефективністю, статевою роллю). На третьому етапі визначались структурні компоненти діагностування та описувалась

характеристика рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Психодіагностичний інструментарій нашого дослідження формувався з урахуванням можливостей його використання як під час констатувального, так і формувального експериментів. Відбір методик передбачав їх адекватність поставленим завданням дисертаційної роботи. Кожна з методик відповідала віковим особливостям досліджуваних, а також критеріям валідності та надійності, що визначалися у попередніх роботах і були підтверджені у нашому дослідженні. Певні методики зазнали модифікації, узагальнення способів обробки та інтерпретації отриманого психодіагностичного матеріалу. Під час проведення пілотажного дослідження уточнювалася гіпотеза, апробувалася процедура проведення констатувального експерименту та перевірялась адекватність батареї психодіагностичних методик вивчення амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Відповідно до визначених умов експериментального дослідження ми застосовували основні та допоміжні методики. Використання останніх дозволило підтвердити валідність і надійність основного діагностичного апарату, ґрунтовніше вивчити психологічні особливості досліджуваного явища.

На першому етапі експериментального дослідження ми вивчали вікові відмінності прояву амбівалентності латентного материнства у афективній, когнітивній та поведінковій сферах дівчат юнацького віку. Відповідно до визначених структурних компонентів (довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини; розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини; впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині) ми використали опитувальник В.В.Бойка “Латентне материнство”, модифікований Т.М.Зелінською [103, с.103-108]

Питання методики побудовані на основі трьохкомпонентної структури амбівалентності латентного материнства (1 – афективний: довіра до себе, до майбутньої дитини; 2 – когнітивний: розуміння себе та майбутньої дитини; 3 –

поведінковий: впевненість у собі, у майбутній дитині). Процедура вимірювання амбівалентності наступна: позитивні оцінні шкали позначені літерою „П”, негативні – „Н”. Свою відповідь респондентка обирає у бланку відповідей наступним чином: а) +1 – ледве позитивно; +2 – не повністю позитивно; +3 – позитивно; +4 – дуже позитивно; б) -1 – ледве негативно; -2 – не повністю негативно; -3 – негативно; -4 – дуже негативно.

На першій шкалі афективного компонента – від „ледве позитивної” до „дуже позитивної оцінки” – респондентки відмічали лише позитивні емоції, довіряючи собі, майбутній дитині, не зважаючи на негативні. Так само і на другій шкалі афективного компонента від „ледве негативної” до „дуже негативної” оцінки досліджувані визначали лише негативні емоції – не довіряти собі, не довіряти майбутній дитині, незважаючи на позитивні.

На першій шкалі когнітивного компонента респондентки, визначали свою оцінку, враховуючи лише позитивні думки про розуміння себе та майбутньої дитини, не зважаючи на негативні думки, від „ледве позитивної” до „дуже позитивної” (+1,+2,+3,+4). На другій шкалі даного компонента амбівалентності латентного материнства із значенням від „ледве негативної” до „дуже негативної” оцінки (-1,-2,-3,-4) досліджувані визначали лише негативні думки нерозуміння себе та майбутньої дитини, не зважаючи на позитивні.

Поведінкові наміри на першій шкалі визначались, не зважаючи на негативні поведінкові наміри, від „ледве позитивної” до „дуже позитивної” оцінки (+1,+2,+3,+4) бути впевненою у собі та майбутній дитині. На другій шкалі цього компонента амбівалентності латентного материнства із значенням від „ледве негативної” до „дуже негативної” оцінки (-1,-2,-3,-4) відмічали лише негативні наміри, не зважаючи на позитивні – невпевненість у собі та майбутній дитині.

Дані узагальнюються на основі використання формули для отримання індексу амбівалентності латентного материнства, запропонованого М.Томпсон, М.Занною, Д.Гріффіном [309]:

$$\text{Амб} = [(Н + П)/2] - (П - Н) \quad (1),$$

де П – позитивні оцінки; Н – негативні оцінки;

$(Н+П)/2$ – інтенсивність амбівалентності;

$(П-Н)$ – амбіеквальність, тобто рівність полярностей.

Збільшення середніх значень реакцій $(Н+П)/2$ веде до підняття рівня інтенсивності і зростання рівня амбівалентності соціальної установки латентного материнства.

Друга частина рівняння $(П-Н)$ відповідає за амбіеквальність (рівність полярностей). Високі значення оцінок за цим фактором також піднімають рівень амбівалентності латентного материнства.

Отже, вище описана модель М.Томпсон, М.Занни, Д.Гріффіна дозволяє визначити індекс амбівалентності латентного материнства в афективній, когнітивній та поведінковій її складових. Це і стало надійною процедурою вимірювання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

У підсумку, виходячи з вимірювання амбівалентності латентного материнства, відмітимо, що ми використали, розроблену М.Томпсон, М.Занною, Д.Гріффіном, процедуру визначення її рівнів, а саме:

високий – від 4 до 2,5 балів (+4/-4 – 4 бала; +3/-3 – 3 бала; +4/-3, +3/-4 – 2,5 бала); середній – від 2 до 1 бала (+2/-2 – 2 бала, +3/-2, +2/-3 – 1,5 бала; +1/-1, +4/-2, +2/-4 – 1 бал); низький – 0,5 бала (+1/-2, -2/+1 – 0,5 бала; +3/-1, +1/-3 – 0 бала; +4/-1, -4/+1 – 0,5 бала).

Робота з цією методикою активізувала у студенток юнацького віку мотивацію самодослідження, виконувалася з інтересом (довірча валідність). Цей опитувальник дозволив виділити групи респонденток за рівнем афективного, когнітивного та поведінкового компонентів амбівалентності соціальної установки латентного материнства (діагностична валідність) і дала можливість диференціювати показники в залежності від віку досліджуваних (конструктна валідність).

Для перевірки конструктивної валідності ми використали додаткову методику Т.М.Зелінської “Материнська амбівалентність” [101, с.220-221] та “Жіноча амбівалентність” [101, с.221-223]. Методики дозволяють глибше дослідити вікові особливості амбівалентності майбутньої ролі матері у дівчат юнацького віку. Стимульний матеріал (44 слова) є однаковим для цих двох методик, лише змінюється інструкція при оцінюванні наданих респонденткам слів. Опитувальник “Материнська амбівалентність” складається з 44-ох слів-прикметників, які означають гарне чи погане, позитивне чи негативне. Треба обов’язково зробити вибір (так чи ні) і поставити „+”. Ці 44 слова вибрані тому, що більше 80 % респонденток у пілотажному дослідженні з 75 слів саме їх використали при характеристиці жінки. До цього опитувальника пропонується наступна інструкція: „Коли ви думаєте про жінку-матір, то у вас виникають слова-асоціації. Ставте „+” під словом „Так” чи „Ні”. Не пропускайте жодної якості особистості.”

Спочатку підраховується окремо загальна кількість позитивних і негативних виборів (один вибір – один бал), потім знаходиться різниця між ними. Вона і є ознакою амбівалентності латентного материнства: низький рівень (високі бали), середній рівень (середні бали), високий рівень (низькі бали).

Слід наголосити, що авторка спирається на підхід М.Занни, М.Томпсон при вимірюванні амбівалентності [101]. Невелика різниця в балах відображає високий рівень амбівалентності материнства тому, що констатується висока амбіеквальність позитивних та негативних проявів. Інакше кажучи, невелика різниця в балах означає суперечність високої інтенсивності взаємовиключних оцінок особистісних якостей матері. Різні підходи до вимірювання амбівалентності дослідили у своїх роботах Т.М.Зелінська [101], А.Е.Хурчак [275]. Саме тому нами не приділяється спеціальна увага цьому питанню, а лише наводиться підрахунок балів амбівалентності латентного материнства.

Визначення рівнів амбівалентності латентного материнства проводилося таким чином: низький рівень – 18 балів і вище; середній рівень – 17–5 балів; високий рівень – 4–0 балів.

Наступна додаткова методика „Жіноча амбівалентність” Т.М.Зелінської [101, с.221-223], що відрізняється лише змістом інструкції: „Коли ви думаєте про жінку, які слова, наведені нижче, з більшою ймовірністю у вас пов’язуються з нею. Поставте „+” під „Так” чи „Ні”. Не пропускайте жодної якості особистості”. Методика дає можливість вивчити особливості амбівалентності дівчат юнацького віку саме в ролі жінки. Набір слів, визначення рівнів амбівалентності в цій методиці, такий самий, як у попередній методиці – „Материнська амбівалентність” [101, с.220-221].

Отже, репрезентовані додаткові методики дають можливість виявити амбівалентності латентного материнства та амбівалентність гендеру у дівчат юнацького віку. Простота у використанні цих методик робить їх зручними в груповому діагностуванні дівчат юнацького віку.

Наступна додаткова методика В.С.Ковальова “Гендерний паритет” [124, с.127-129], яка дає можливість дослідити соціальні установки дівчат юнацького віку на участь майбутніх батьків в процесі виховання дитини, виконання різноманітних побутових справ. У методиці подано 15 найбільш поширених сімейних обов’язків і пропонується зробити вибір: “Хто у сім’ї має виконувати кожен з наведених справ?” Виділяється три рівні прояву соціальної установки щодо гендерної паритетності при виконанні сімейних обов’язків у студенток юнацького віку: низький рівень – це переважаюча кількість відповідей “тільки чоловік”, або “тільки жінка”; середній рівень – перевага відповідей “жінка за підтримки чоловіка” та “чоловік за підтримки жінки”; високий рівень – найбільша кількість відповідей “жінка та чоловік порівну”. Саме високий рівень прояву гендерної паритетності забезпечить майбутнє хороше, конструктивне виконання материнської ролі, задоволеності шлюбом та особистісне зростання молодої жінки.

Вікові прояви типів статевих ролей у студенток юнацького віку ми вивчали за допомогою методики С.Бем “Маскулінність–фемінність” [209, с.117-119]. Опитувальник спрямований на визначення ступеня андрогінності, маскулінності і фемінності особистості. Методика містить 60 тверджень (якостей), на кожне з них респондентка відповідає “так” або “ні”, оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей. Двадцять із запропонованих рис – це ті, які в нашій культурі вважаються типово чоловічими (наприклад: атлетичний, сильний, самодостатній), інші двадцять – риси типово жіночі (наприклад: сердечний, співчутливий, лагідний), а решта – це так звані “наповнювачі” (нейтральні риси). Респонденткам про цю кваліфікацію нічого не відомо. Підрахунок балів відбувається згідно відповідної формули.

Фемінність = (сума балів по фемінності) : 20; маскулінність = (сума балів по маскулінності) : 20. Основний індекс: $IS = (\text{Фемінність} - \text{маскулінність}) : 2,32$; якщо IS від (-1) до $(+1)$ – андрогінність; якщо IS менше (-1) – маскулінність; якщо IS більше $(+1)$ – фемінність. Якщо $IS < - 2,025$ – це яскраво виражена маскулінність, якщо $IS > + 2,025$ – це яскраво виражена фемінність.

Згідно С.Бем, андрогінність забезпечує більш широкі можливості соціальної адаптації і ефективного виконання ролі матері.

Для нас важливо дослідити закономірність домінування соціальних установок щодо ділової чи загально-життєвої сфер у студенток юнацького віку, щоб поглибити вивчення тенденцій цього віку в основній методиці В.В.Бойка, модифікованій Т.М.Зелінською “Латентне материнство” [103, с.103-108].

Вивчення вікових особливостей прояву соціальних установок на ділову і загально-життєву спрямованість особистості студенток юнацького віку ми вивчали за допомогою методики В.Е.Мільмана “Діагностика мотиваційної структури особистості” [111, с.392-395]. Цей опитувальник дає можливість виявити певні соціальні установки особистості щодо загальної і творчої

активності, прагнення до спілкування, забезпечення комфорту і соціального статусу. На основі відповідей можна скласти уявлення про ділову, загально-життєвську, життєвсько-ділову спрямованість соціальних установок особистості. Опитувальник налічує 14 тверджень. Потрібно висловити своє ставлення до кожного з них, проставивши у відповідних клітках бланка відповідей одну з пропонуваніх оцінок. Відповіді переводяться в бали і сумуються за шкалами. Сума балів по шкалі: “життєзабезпечення”, “комфорт”, “соціальний статус”, “спілкування” характеризує загально-життєвську спрямованість соціальних установок особистості; сума балів по шкалам: “активність”, “творча активність”, “соціальна корисність” характеризує ділову спрямованість соціальних установок дівчат юнацького віку.

На другому етапі констатувального експерименту досліджувався взаємозв'язок структурних компонентів амбівалентності латентного материнства із переживанням особистісних утворень дівчат юнацького віку.

Аналіз літературних джерел [101; 102; 143; 268; 275] дає можливість виділити наступні особистісні утворення амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, що взаємопов'язані з складовими цієї соціальної установки в афективній сфері – це надія, когнітивній – самооцінка амбівалентності, поведінковій – самоефективність особистості.

Приєднуючись до поглядів К.Муздибаєва, який характеризує надію як особистісне утворення, ми використали для його виявлення у дівчат юнацького віку методику цього автора “Вимірювання надії” [162, с.26-35]. Вибір методики дозволяє діагностувати міру позитивного ставлення дівчини до свого майбутнього життя, що свідчить про її схильність фокусувати увагу на досягненнях та оптимістичних поглядах стосовно майбутнього материнства.

Опитувальник містить 12 запитань: перші чотири виявляють силу волі, наступні чотири запитання – здатність знаходити шляхи і останні чотири – є відволікаючими, які не опрацьовуються. Відповіді даються за чотириохальною шкалою: 4 – цілком погоджуюся; 3 – майже погоджуюсь; 2 –

загалом не можу погодитися; 1 – зовсім не можу погодитися. Загальний бал вираховується шляхом складання відповідей по восьми питаннях.

Виявлення взаємозв'язку когнітивного компоненту амбівалентності латентного материнства у студенток юнацького віку з самооцінкою амбівалентності проводилося за допомогою методики Т.М.Зелінської “Самооцінка амбівалентності” [101, с.218-219].

Цей опитувальник складається з 21 питання. Якщо респондент невпевнений, чи суперечність думок заважає відповісти при груповому дослідженні (так чи ні) на прості питання, то він їх залишає без відповіді. Саме цей момент слід підкреслити тому, що самооцінка амбівалентності відбувається збалансовано тоді, коли досліджувані довіряють собі, не бояться приймати рішення, зокрема, відповідати на питання вищезазначеної методики, які можуть бути незручними. Тому питання без відповіді оцінюються 1 балом як ознака високої амбівалентності, тобто суперечності + і – мають майже рівну силу і особистість не в змозі зробити вибір. Всім іншим відповідям присвоюється 0 балів. Визначаються рівні самооцінки амбівалентності таким чином: низький збалансований – 0–3 бала, середній незбалансований – 4–6 балів, високий дезінтегрований – 7 і вище.

Методика дає можливість виявити усвідомленість респонденток цього віку оцінювати власну амбівалентність, що є важливим на шляху позитивного впливу на її зменшення. Високий рівень особистісної амбівалентності реалізується шляхом негативного стилю атрибуції, коли суперечності не інтегруються при домінуванні агресії або самоагресії. Середній рівень амбівалентності особистості проявляється в частковій інтеграції суперечностей шляхом маніпулятивного оцінювання, захисних механізмів з перевагою соціальної бажаності. Низький рівень особистісної амбівалентності інтегрує суперечності позитивною атрибуцією, коли домінує конструктивна доброзичлива поведінка.

Досліджуючи взаємозв'язки поведінкового компоненту амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку з самоефективністю ми

використали методику Р.Шварцера, М.Єрусалема, В.Ромека “Шкала загальної самоефективності” [279, с.71-76]. Цей опитувальник існує в різноманітних версіях і отримав міжнародне визнання. При виборі цієї методики ми врахували доступність, простоту її використання, наявність даних про валідність, надійність, а також можливість отримання значущих для нашого дослідження результатів.

Опитувальник включає 10 тверджень, ступінь згоди з якими респондент висловлює за допомогою чотирьох варіантів відповідей: 4 бали – цілком погоджуюсь, 3 бали – частково, це так, 2 – частково не можу погодитись, 1 – зовсім не погоджуюсь. Методика дозволяє встановити рівні самоефективності: низький рівень (до 19 балів); середній рівень (20–30 балів); високий рівень (31–40 балів). Таким чином, визначений комплекс методик був апробований у процесі пілотажного дослідження, кожна з них мала достовірні показники валідності і надійності.

В емпіричному дослідженні ми також використовуємо феноменологічну методику незакінчених речень, що була створена нами для якісного аналізу та опису прояву складових амбівалентності латентного материнства (додаток В).

На основі отриманих результатів зі студентками (17-18, 18-19 років) юнацького віку були проведені індивідуальні консультації. В процесі яких повідомлялися результати психодіагностики, виявлявся ступінь узгодження отриманих даних із суб’єктивною точкою зору досліджуваної, визначалися можливості подолання кризових ситуацій.

Дослідження творчих робіт, рефлексивних самозвітів, створених учасниками експериментальної групи, відбувалося за допомогою методу вивчення продуктів діяльності особистості. Математично-статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою φ^* — критерію кутового перетворення Фішера [232, с.158-163] та r_s – коефіцієнту рангової кореляції Спірмена [232, с.208-223].

Вищезазначена батарея психодіагностичних методик була апробована в пілотажному дослідженні, що підтвердило адекватність її використання

відповідно до визначених завдань дисертаційної роботи. Це дає можливість перейти до дослідження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

2.2 Вивчення психологічних особливостей переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Експериментальне дослідження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку на першому етапі передбачало виявлення структурних особливостей прояву афективного, когнітивного і поведінкового компонентів амбівалентності латентного материнства залежно від віку респонденток (17-18 та 18-19 років).

Дослідження проводилося у вересні-жовтні 2007 року і охопило 219 респонденток юнацького віку, а саме: Івано-Франківський фінансово-комерційний кооперативний коледж – 119 дівчат та НТУУ “Київський політехнічний інститут” – 100 студенток.

Для забезпечення змістовності вивчення індивідуальних особливостей амбівалентності латентного материнства кількісний та якісний аналіз отриманих даних буде супроводжуватися фрагментами феноменологічної методики, висловлюваннями із бесід та самоописами студенток юнацького віку.

Аналіз та узагальнення результатів методики В.В.Бойка “Латентне материнство” модифікованою Т.М.Зелінською [103, с.103-108] полягає у дослідженні вікових особливостей амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку залежно від прояву структурних компонентів. Амбівалентність майбутнього материнства обумовлюється статеворольовими особистісними суперечностями дівчат цього віку, коли прийняття високої цінності материнства співвідноситься у них з високою цінністю реалізації

інших функцій (особистісної і професійної реалізації, статевої сфери, особистісного комфорту тощо); прийняття високої цінності материнства одночасно підсилюється безпорадністю в їх реалізації [266, с. 87]. Кількісні результати аналізу цього психологічного конструкту залежно від прояву його структурних компонентів відображені у табл.2.1 та гістограмі (рис 2.1). Підрахунок рівня достовірності розбіжностей у вибірках був зроблений за F^* – критерієм кутового перетворення Фішера [232, с.158-163].

Розглянемо кількісні показники, які були отримані в **афективній** складовій амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. На *низькому* рівні виявлено у 29,09% 17-18 річних (студентки 1 курсу) та 24,77% 18-19 річних (студентки 2 курсу). Протилежну тенденцію – *високий* рівень – виявлено відповідно у 39,10% та 30,28%. *Середній* рівень – відповідно у 31,81% і 44,95% респонденток. Лише низький рівень афективної сфери має збалансованість прояву довіри до себе – довіри до майбутньої дитини в єдину позитивну спрямованість, що забезпечує можливість переживати довіру до власного материнства. Ці респондентки переживають симпатію до себе, почувають задоволення від власної особистості і тому приймають себе в цілому. Вони виявляють прихильність в розмові про майбутню дитину. Нами виявлено, що лише низький рівень афективної складової амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку характеризується наявністю довіри до себе як оптимістичне переживання майбутнього, а саме: прийняття себе в ролі матері та майбутньої дитини. Ці дівчата пишаються собою, задоволені власною особистістю, приймають не тільки власні переваги, а і недоліки, водночас, переживають симпатію до майбутньої дитини. Вони готові взяти на себе відповідальність за власні переживання. Довіра до себе виявляє конструктивність самоактуалізуючого переживання дівчат щодо майбутнього материнства. Наприклад, Наталка К., 18 років зазначає: “Я відчуваю радість від того, що буду потрібною малюку, буду разом з майбутньою дитиною радіти, навчати її, стану більш чуйною та хорошою мамою.”

Таблиця 2.1

**Вікові особливості амбівалентності латентного материнства у дівчат
юнацького віку залежно від його структурних компонентів**

N =219

Складові амбівалентності латентного материнства	Рівні	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*
		Абс.	%	Абс.	%	
Афективна: довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини;	Низький	32	29,09	27	24,77	-
	Середній	35	31,81	49	44,95	2,00*
	Високий	43	39,10	33	30,28	-
Когнітивна: розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини;	Низький	29	26,36	25	22,93	-
	Середній	37	33,64	50	45,87	1,84*
	Високий	44	40,00	34	31,20	-
Поведінковий: впевненість у собі, у майбутній дитині – не впевненість у собі, у майбутній дитині;	Низький	22	20,00	25	22,94	-
	Середній	36	32,73	49	44,95	1,86*
	Високий	52	47,27	35	32,11	2,29*

* $p \leq 0,05$

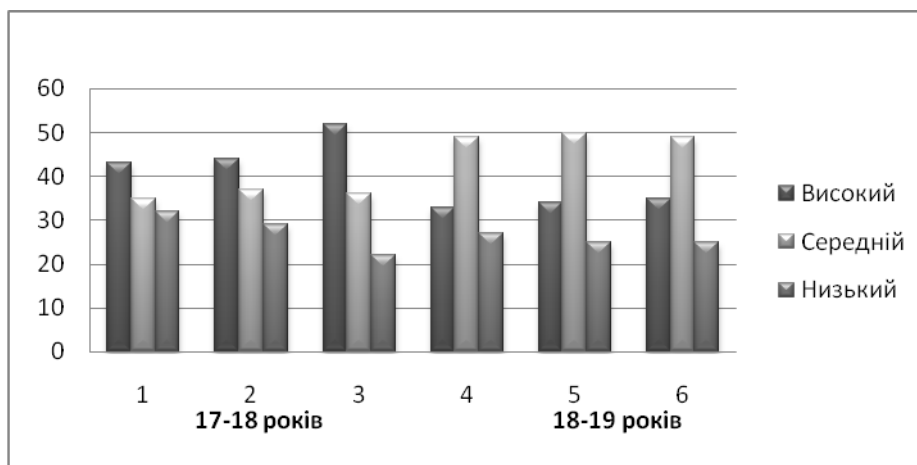

Рис. 2.1 Вікові особливості амбівалентності латентного материнства залежно від його структурних компонентів у дівчат юнацького віку

Примітки:

1. 1,4 – афективний компонент;
2. 2,5 – когнітивний компонент;
3. 3,6 – поведінковий компонент.

Середній рівень характеризується напругою в переживанні позитивних і негативних емоцій довіри до власної ролі матері, до майбутньої дитини. Суперечність прояву довіри зумовлює формування нестійкої установки латентного материнства, яка знаходиться під впливом зовнішніх чинників (сім'я, друзі, культурне середовище тощо).

На цьому рівні спостерігаються почуття суперечливого прийняття власної особистості, антипатія, що періодично чергується із прийняттям, симпатією, самоманіпуляцією, захисними механізмами. Ось чому зовні ці дівчата демонструють нормативність, соціальну бажаність, прихильність до материнства. Водночас, проявляється внутрішнє переживання антипатії до майбутньої ролі матері та майбутньої дитини. Вони досягають узгодженості довіри до себе – довіри до майбутньої дитини шляхом зовнішньої моралі. Так, Людмила С., 18 років в бесіді сказала: “Всі гарні дівчата повинні думати про дітей, чоловіка, сім'ю”. Неузгоджена амбівалентність латентного материнства цих дівчат супроводжується розвитком інфантильності, зневажанням себе та звеличуванням оточуючих людей, від яких вони залежать. Так, Оля С., (17

років) пише в самозвіті: “Інколи мені приємно думати, що я буду мамою, особливо коли мої близькі говорять, що будуть мені допомагати”.

Експериментально виявлена закономірність підтверджується даними психологічних досліджень Н.О.Єрмакової [95, с.73]

Високий рівень афективної складової амбівалентності латентного материнства дівчат юнацького віку характеризується негативними переживанням, які спричинені недовірою до власної особистості та майбутньої дитини, відсутністю самоприйняття (антипатія до власного “Я”). Це призводить до частих неврозів, депресій та різних адикцій (алкоголь, паління, наркотики та інші адикції). Відсутність оптимістичних поглядів на майбутнє заважає становленню позитивного латентного материнства, що веде до багатьох проблем і труднощів у виконанні даної соціальної ролі в майбутньому. Цей рівень характеризується емоційною напругою, надмірною фіксацією, неконтрольованістю негативних переживань, нав’язливим їх відтворенням. Внутрішній конфлікт позитивних і негативних оцінок досягає максимальної інтенсивності, що пов’язано з досвідом минулих невдач, травмуючих спогадів про стосунки з власною матір’ю та очікуванням їх у майбутньому власному материнстві.

Інтеграції суперечливих взаємовиключних переживань (довіра – недовіра до себе, довіра – недовіра до майбутньої дитини) на цьому рівні не відбувається, тому вони чергуються і переживаються в даний момент з напругою та ненавистю до протилежної оцінки. Студентка Жанна П. констатує: “Паління допомагає мені не думати про майбутні проблеми з дитиною, або що буде зі мною, коли стану матір’ю (не дай Бог, як моя мати). А може я буду гарною мамою, якщо у мене буде багатий чоловік”.

Оптимальним є *низький* рівень прояву афективного компоненту амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, який має незначну вікову тенденцію до зменшення на 4,32%. Водночас, незбалансований середній рівень статистично достовірно збільшується на 13,14% ($\varphi^*=2,00$, $p\leq 0,05$). Високий рівень зменшується на 8,82%, що є

позитивною динамікою, але статистично не значущою (табл. 2.1). Експериментально виявлена тенденція підтверджується даними психологічних досліджень, отриманих Н.О.Єрмаковою [95], А.Е.Хурчак [275].

Високий і середній рівні становлять провідний незбалансований рівень прояву афективного компонента амбівалентності латентного материнства дівчат юнацького віку (1 курс – 70,91% та 2 курс – 75,23%) і має негативну вікову динаміку. Ці респондентки переживають емоційну нестійкість (симпатію-антипатію), маніпуляцію, не прийняття себе і майбутньої дитини, почуття безнадійності щодо майбутнього материнства.

Деяко відрізняються кількісні показники **КОГНІТИВНОГО** компонента амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку порівняно з афективною складовою, який визначає міру розуміння себе та майбутньої дитини як внутрішню інтелектуальну узгодженість позитивних і негативних оцінок, думок. На *високому* рівні вона виявлена у 40,00% 17-18 річних студенток та 31,20% у 18-19 річних. Протилежну тенденцію – *низький* рівень – зафіксовано відповідно у 26,36% 17-18 річних дівчат та 22,93% у 18-19 річних. *Середній* рівень – у 33,64% 17-18 річних та 45,87% 18-19 річних респонденток.

Наше дослідження виявило, що лише *низький рівень* когнітивного компонента амбівалентності латентного материнства характеризується розумінням себе та майбутньої дитини, яке сприяє осмисленню інформації про саму себе, аналізу власних суперечливих думок, переживань, вчинків, інтерпретації можливих причин та наслідків. Цей рівень характеризується збалансованістю позитивних і негативних оцінок, що дає можливість їх інтегрувати в одну позитивну думку – розуміти себе та майбутню дитину. Позитивний атрибутивний стиль когніції підсилює цю установку, коли дівчата обмірковують майбутнє материнство з повагою. Саме цей рівень зумовлює безперервний процес саморозвитку, пізнання себе, формування самостійності у думках та прийнятті рішення мати дитину, будувати сімейні стосунки та підсилювати особистісне зростання в роботі, професії. Домінування внутрішньої мотивації веде до стійкості прояву розуміння себе та майбутньої

дитини, відсутність алекситимії. Наприклад, Лариса О. в бесіді висловила так: “Важливо бути здоровою, тоді моя дитина також буде здоровою. Розумно будувати сім’ю, щоб разом з чоловіком виховувати в любові дитину”.

Середній рівень прояву когнітивного компоненту амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку характеризується наявністю неузгодженості в пізнавальній сфері розуміння себе, які чи стимулюють усвідомлення потреби у майбутньому материнстві, чи гальмують цей процес. Негативний песимістичний атрибутивний стиль підсилює думки таких дівчат про неспроможність гарно виконувати роль матері, піклуватися про майбутню дитину. Такі вагання неузгодженості призводять до ситуації дезадаптації, після чого значними інтелектуальними, вольовими зусиллями особистість знижує напругу, але залишається негативна спрямованість думок про власну неспроможність турбуватися. На цьому рівні підсилюються захисні механізми, які не дозволяють конструктивно проявляти розуміння себе та майбутньої дитини.

Залежність від зовнішніх умов вимагає від дівчини використання самоманіпуляцій, посилення алекситимічних проявів, коли спрямовуються думки на зовнішні обставини за рахунок подавлення власних оцінок, переживань. Так, Валя Г. пише в самозвіті: “Коли я думаю про свою майбутню дитину, то намагаюся швидше відволіктися на щось приємне, наприклад, їм солодке”.

Високий рівень – це нерозуміння себе, що підсилює усамітнення, нерозуміння оточуючих людей, це байдуже чи вороже ставлення до майбутньої дитини та невміння турбуватися про себе. Слабке самоусвідомлення себе в ролі матері, відсутність турботи про себе не сприяє особистісному зростанню дівчат юнацького віку.

Ф.Перлз вважає, що не володіючи вмінням саморозуміння, ми не можемо зрозуміти, що ми робимо, не можемо розраховувати на вирішення своїх проблем й повинні відмовлятися від надії жити із задоволенням [190]. Таким чином, слабке самоусвідомлення, відсутність інтересу до себе, або заміна його

адикціями зумовлюють відмову від здатності розуміти себе та майбутню дитину й особистісно зростати.

Фактично дівчата знаходяться в ситуації інтелектуальної дезадаптації, неспроможності в пізнавальній сфері збалансувати позитивні і негативні оцінки, що блокує можливість розуміти себе та майбутню дитину. Внутрішній конфлікт супроводжується феноменом безнадійності, імпульсивності, що обумовлюється впливом ситуативних чинників. Осмислення амбівалентності латентного материнства дівчатами юнацького віку проявляються в тому, що протилежні якості розглядаються як абсолютно не пов'язані між собою: "Я людина гарна. Можу захистити себе, дитину і побити будь-кого" (Зіна П., 18 років).

Амбівалентність проявляється в тому, що негативні якості пояснюються шляхом захисної позиції, а не відповідальністю. Наприклад: "Я буваю егоїсткою і моїм дітям буде не солодко, але зараз таке життя" (Люда М., 19 років). Часто не звертається увага на власні думки, що призводить до алекситимії, пошуку підтримки від зовнішнього світу.

Оптимальним є *низький рівень* прояву когнітивного компоненту амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, який має негативну вікову тенденцію до зменшення на 3,43%. Констатується небезпечна вікова тенденція, яка полягає в наступному. Середній рівень статистично збільшується від 17-18 до 18-19 років на 12,23% ($\varphi^*=1,84$, $p\leq 0,05$). З нашої точки зору, це можна пояснити тим, що під впливом різних чинників дівчата юнацького віку почали використовувати захисні механізми та самоманіпуляцію, щоб досягти соціальної бажаності, тобто говорити про материнство привабливо, позитивно, але внутрішньо ставитися, як правило, протилежно. Водночас, зменшується високий рівень амбівалентності латентного материнства на 8,80%, що є позитивною віковою динамікою, але вона статистично незначуща. Середній і високий рівні когнітивного компонента (1 курс – 73,64%, 2 курс – 77,07%) становлять провідний незбалансований рівень, якому притаманні негармонійні прояви розуміння себе

та майбутньої дитини, або констатується повністю відмова від неї, власних думок (алекситимія). Експериментально виявлена закономірність підтверджується даними, отриманими іншими авторами [201, 160].

Поведінковий компонент амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку представлений наступним чином: у 17-18 річних респонденток перше місце займає *високий* рівень (47,27%), друге – *середній* рівень (32,73%), *третє* місце – низький збалансований (20,00%). Виявлена незначна позитивна вікова тенденція низького рівня прояву поведінкового компоненту амбівалентності латентного материнства (збільшення на 2,94%). Водночас виявлено, що середній рівень прояву цього психічного утворення у дівчат юнацького віку має статистично значущу динаміку до збільшення на 12,22%, ($\varphi^*=1,86$ $p\leq 0,05$). Разом з цим, високий рівень має тенденцію до зменшення на 15,16%, ($\varphi^*=2,29$ $p\leq 0,05$), що пов'язано із позитивними віковими змінами особистості дівчат стосовно переживання майбутнього материнства.

Для *низького* рівня поведінкового компоненту амбівалентності латентного материнства характерними є впевненість дівчини при прийнятті життєвоважливих рішень, незалежність, самостійність. Амбівалентність цієї соціальної установки здійснюється шляхом інтеграції позитивних і негативних намірів, дій в єдину позитивну впевнену поведінку щодо себе, а також майбутньої дитини.

Впевненість у собі проявляється у дівчат шляхом прийняття власних дій, рішень як правильних, адекватних [217]. Водночас, прояв інтересу до майбутньої дитини є конкретним та стійким (читання спеціальної літератури, перегляд фільмів, участь у дискусіях, виявлення прихильного ставлення до оточуючих дітей). Дівчата із низьким збалансованим рівнем амбівалентності латентного материнства не схильні до депресії, врівноважені, наполегливі у досягненні життєзначущої мети, вміють регулювати власну поведінку й надавати самопідтримку, готові відповідати за власне життя та життя майбутньої дитини. Наведемо для прикладу слова Ані Ж.: “Я розмірковую, а

потім приймаю рішення. Звичайно, що цікавлюсь майбутнім материнством: купую книги, допомагаю сестрі з дитиною. Мені це подобається”. Тому, вони у майбутньому мають можливість впевнено та компетентно виконувати роль матері, дружини, бути успішним професіоналом.

Середній рівень прояву поведінкового компонента цього особистісного утворення характеризується напругою суперечностей між бажанням бути впевненою при прийнятті рішення стати матір'ю, виховувати дитину та страхом перед власною неспроможністю, втратою незалежності. Неузгодженість, нестійка інтегрованість позитивних і негативних суперечностей в поведінці характеризують дівчат як таких, що намагаються примусити себе зовні проявляти впевненість, непохитність щодо материнства.

Напруга, невизначеність призводять до ситуативної дезадаптації, депресії, яка частково долається значними вольовими зусиллями, але залишається бажанням зтягувати, уникати приймати рішення стати в майбутньому матір'ю, дружиною, народити і виховувати дитину. Внутрішній конфлікт навченої безпорадності, пасивності, руйнує впевненість у собі: “Я б хотіла мати дитину, жити окремо від батьків, але боюсь, що не впораюсь сама. А чоловіки тепер ненадійні. Краще сподіватись на допомогу батьків”. (Оля 3.,19 років). Пасивність в контактах з людьми обмежує дівчат в реальності навчитися приймати свої рішення. Ось чому вони ідуть на самообман говорячи, що будуть гарними мамами власних дітей.

Респондентки цього рівня прагнуть реалізувати соціально бажану установку бути матір'ю, народити дитину, але вона є не стійкою, викривленою: жити заради дитини, чи обмежитися тим, щоб забезпечувати її тільки матеріально, а реально виховувати будуть няні, бабуся тощо. Схильність до незбалансованих амбівалентних проявів ускладнює адаптацію до майбутнього материнства, послаблює протистояння особистості різноманітним негативним зовнішнім впливам.

Високий рівень відзначається стійкою дезадаптацією, безпорадністю, невпевненістю у власних діях, рішеннях. Амбівалентність латентного

материнства у дівчат цього рівня характеризується неспроможністю інтегрувати суперечливі взаємовиключні позитивні та негативні ставлення в реальну поведінкову впевненість приймати свої дії, рішення, навички як адекватні. Інтенсивність амбівалентності цієї соціальної установки є максимальною. Ось чому повна пасивність змінюється у цих дівчат юнацького віку необміркованими рішеннями щодо власного материнства, майбутньої дитини. Звернемося до конкретних висловлювань: “Я не знаю, що буду робити, якщо завагітнію...можливо зроблю аборт” (Іра З., 19 років), “Я нічого не вмію робити. Краще про дитину мені забути” (Олена К., 18 років). Спостерігається бажання перекласти відповідальність за власне материнство, свою майбутню дитину на інших чи категорично відмовлятися приймати певне рішення.

Необдумані імпульсивні підходи до прийняття цього життєвоважливого рішення супроводжуються агресивною поведінкою як гіперкомпенсацією невпевненості щодо власного материнства, майбутньої дитини. Нестійкість поведінки веде до гострих емоційних зривів. Ці респондентки не усвідомлюють значення згубної поведінки, щодо власного здоров'я (алкоголь, наркотики та ін.). Адиктивна поведінка домінує перед усвідомленням нанесення шкоди власному здоров'ю та здоров'ю майбутньої дитини.

Отримані результати за методикою В.В.Бойка, модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] ми узагальнили за трьома рівнями прояву структурних компонентів цієї соціальної установки в загальній вибірці респонденток юнацького віку (додаток А). Аналіз даних показав, що незбалансований рівень (середній і високий) домінує у дівчат юнацького віку: афективний компонент – 73,06 %, когнітивний – 75,35%, поведінковий – 78,54%, що проявляється в ускладненні, або неможливості інтеграції позитивних і негативних оцінок у латентне материнство. Незбалансований рівень проявляється в частковому подоланні неузгодженостей у дівчат юнацького віку щодо майбутнього материнства під впливом зовнішньої мотивації, що обумовлює внутрішню амотивацію. Подібних висновків дійшов В.І.Чирков: “Стан амотивації, характеризується

відсутністю інтенції – наміру до здійснення поведінки, супроводжується почуттям некомпетентності і неефективності при взаємодії з оточенням” [277, с.129].

Отже, домінування незбалансованого рівня у всіх трьох складових зазначеної соціальної установки є провідною тенденцією її розвитку у дівчат юнацького віку.

Пояснити виявлені тенденції можна завдяки розповсюдженості у нашому суспільстві аномії щодо материнства, нівелювання, примітивізації цієї ролі жінки у сім’ї, результатом чого і є неузгоджена амбівалентність у дівчат юнацького віку щодо власного латентного материнства, майбутніх дітей, ось чому необхідне цілеспрямоване психокорекційне втручання. Це підтверджується Т.М.Зелінською: “Історично материнство змінювалося так, що ми, сучасники, бачимо цю роль жінки як нестерпно важку. Амбівалентність як інтрапсихічний феномен високої інтенсивності є внутрішнім конфліктом, який переживається у соціальному контексті, особливо під час становлення гендерної ролі матері” [101, с.111-112]. Матір цієї дівчини “...і через любов, і через ненависть завжди передає те, як вона прожила і вистраждала своє життя, а не те, що потрібно доньці, як особистості” [153, с.20].

Дівчата юнацького віку, оцінюючи якості матері, проявляють власну соціальну установку через оцінку певних якостей особистості жінки. Дійсно, мати і дитина є системою, де відбуваються взаємовпливи, формуються стосунки. Довіра до себе як до майбутньої матері і до майбутньої дитини, розуміння себе та майбутньої дитини надає дівчатам впевненості у собі щодо можливості забезпечити умови для розвитку дитини, а відтак власного особистісного зростання.

Для вивчення рівнів прояву амбівалентності латентного материнства в юнацькому віці була використана додаткова методика Т.М.Зелінської “Материнська амбівалентність” [101, с.220-221].

Стимульний матеріал методики (прикметники) активізує роботу як свідомості, так і підсвідомості. Це дає нам можливість глибше дослідити амбівалентність латентного материнства дівчат юнацького віку.

Розглянемо кількісні результати дослідження, згідно з цією додатковою методикою, які дають можливість виявити інтенсивність особистісної амбівалентності материнства. Отримані результати представлені у табл. 2.2. та для більшої наочності у гістограмі (рис. 2.2).

Таблиця 2.2

Рівні прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

N = 219

Рівні	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Загальна вибірка 17 – 19 років	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Низький	29	26,37	30	27,52	-	59	26,94
Середній	36	32,73	49	44,96	1,86*	85	38,81
Високий	45	40,90	30	27,52	2,09*	75	34,25
Всього	110	100	109	100	-	219	100

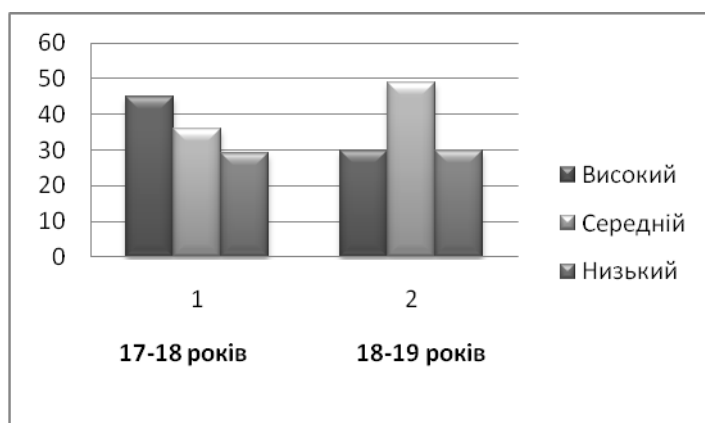
* $p \leq 0,05$

Рис 2.2 Рівні прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Аналіз отриманих даних показав, що *високий* рівень прояву амбівалентності латентного материнства характерний для (40,90%) першокурсниць та (27,52%) другокурсниць; *середній* – відповідно для 32,73% та 44,96% дівчат; *низький* – для 26,37% та 27,52%.

Амбівалентність латентного материнства має позитивну вікову тенденцію до зростання на низькому рівні (1,15%) та зменшення високого на статистично значущому рівні ($\varphi^*=2,09$ $p \leq 0,05$). На середньому рівні виявлена негативна вікова тенденція до його збільшення на статистично значущому рівні ($\varphi^*=1,86$ $p \leq 0,05$).

Більш глибокий аналіз результатів доводить, що незбалансований рівень (високий і середній) є домінуючим в обох вибірках, а також у загальній вибірці (73,06%). Ці дані узгоджуються з результатами основної методики В.В.Бойка “Латентне материнство”. Вважаємо, що це пояснюється тим, що на свідомому і підсвідомому рівнях констатується тенденція знецінення материнства, як в соціумі, так і на індивідуальному рівнях.

Підрахунок щільності зв'язків між афективним, когнітивним та поведінковим компонентами методики В.В.Бойка модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] та даними методики Т.М.Зелінської “Материнська амбівалентність” [101, с.220-221] за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок для афективного компоненту $r_s=0,900$ $p \leq 0,05$, когнітивного $r_s=0,901$ $p \leq 0,05$ та поведінкового компонентів $r_s=0,900$ $p \leq 0,05$ (додаток Б).

Отже, на всіх рівнях афективного, когнітивного та поведінкового компонентів амбівалентності латентного материнства нами констатовано позитивні кореляційні взаємозв'язки. Виявлені вікові тенденції юнацького віку ми врахували у психокорекційній роботі.

Для вивчення рівнів прояву жіночої амбівалентності у юнацькому віці була використана додаткова методика Т.М.Зелінської “Жіноча амбівалентність” [101, с.221-223]. Патріархальна культура привчила жінок до

самоненависті, до логіки антилюбові, що амбівалентно впливає на ставлення до материнства. Самоствердження жінки нарівні з чоловіком в усіх сферах життя вивільняє її могутні творчі сили. Наша країна входить до п'ятірки держав з найвищим рівнем освіти серед жінок у світі. Але коли йдеться про участь жінок у прийнятті важливих соціальних рішень, то тут Україна далеко позаду, і не лише в Європі [101].

Перехід від тоталітарної системи до демократичної не тільки не покращив становище жінок, але, навпаки, суттєво його погіршив. У руках чоловіків не лише адміністративна влада, але і багатства (банки, підприємства тощо). Вітчизняні мас-медіа обрали для української жінки лише дві функції – домогосподарки та образ сексуальної служниці. Надзвичайно низький статус жінки в Україні є проблемою, яка виходить за межі добробуту жінок і стосується такої необхідної для людства ролі як материнство. Варто погодитися з Є.П.Ільїним: “У жінок як представниць низькостатусної групи менш розвинуте порівняно з чоловіками усвідомлення ідентифікації зі своєю групою...менша узгодженість уявлень жінок про самих себе, менш висока самооцінка тощо” [112, с.70].

Отже, амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку має взаємозв'язки з амбівалентністю дівчат як представниць жіноцтва. Отримані результати відображені у таблиці 2.3 та гістограмі (рис.2.3).

Таблиця 2.3

Рівні прояву жіночої амбівалентності у дівчат юнацького віку

N=219

Рівні	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Загальна вибірка 17 – 19 років	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Високий	49	44,55	43	39,45		92	42,00
Середній	32	29,09	46	42,20	2,04*	78	35,62
Низький	29	26,36	20	18,35	-	49	22,38
Всього	110	100	109	100	-	219	100

* $p \leq 0,05$

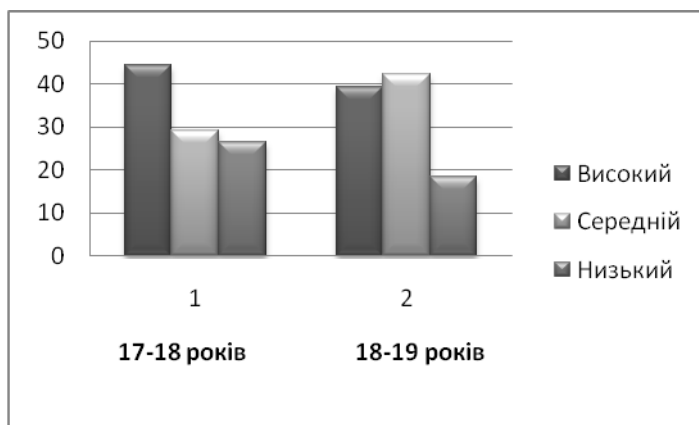

Рис 2.3 Рівні прояву жіночої амбівалентності у дівчат юнацького віку

Розглянемо вікові особливості прояву жіночої амбівалентності у дівчат юнацького віку починаючи із *високого* рівня, який займає перше місце (відповідно 44,55% у 17-18 річних респонденток та 39,45% у 18-19 річних). Пояснити виявлену тенденцію можливо тим, що у дівчат даного віку амотивація, висока суперечність між позитивними і негативними ознаками жіночності, які не інтегруються в єдине переживання, а чергуються. Невизначеність підсилює напругу, імпульсивність, коли дівчата від ідеальної домогосподарки з обмеженими амбіціями, переходять до амбітної ділової жінки, яка нехтує хатньою роботою, турботою про близьких тощо. А.Менегетті також підтверджує цю тенденцію: “Відмінною рисою жіночої поведінки є постійна амбівалентність, нею культивується нещастя, але доводиться своя непричетність до нього” [153, с.12]. Сімейне традиційно-патріархальне виховання то близько приймається, то вороже відштовхується, підтримуючи праві феміністичні погляди. Таке чергування суперечностей щодо ролі жінки негативно впливає на становлення амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Вони лякаються навантажень жінки: “Бути доглянутою жінкою і піклуватися про дитину, чоловіка, несумісно”. Оля Ж., 18 років.

Середній рівень прояву жіночої амбівалентності у юнацькому віці характерний для 29,09% 17-18 річних дівчат та 42,20% для 18-19 річних, виявило негативну вікову тенденцію: збільшення у 18-19 річних на 13,11% є статистично достовірною ($\phi^*=2,04$, $p\leq 0,05$). Дані опитувані намагаються зменшити напругу суперечностей стосовно ставлення до певних якостей жінки

завдяки самоманіпуляції, зовнішній мотивації, захисним механізмам, які спрямовані на соціальну бажаність. Наприклад, те що вони старались вибрати більше позитивних рис жінки під назвою “так” і негативних як “ні”, довело маніпулятивну атрибуцію студенток.

Низький рівень прояву жіночої амбівалентності у юнацьком віці притаманний 26,36% 17-18 річним дівчатам та 18,35% 18-19 річним.

Внутрішня мотивація дівчат дозволяє обирати ті якості жінки, які відповідають їх індивідуальним стандартам жіночності. Ідеал жінки у цих респонденток узгоджений, конструктивний, що підтверджується високими балами за цією методикою. Негативна вікова тенденція до зменшення (у 18-19 річних на 8,01%) є статистично не достовірною і ми пояснюємо її соціалізацією жінки, коли дівчата юнацького віку обмежують власні амбіції заради того, щоб стати в майбутньому матір'ю, дружиною і мати підтримку оточуючих людей у своїх прагненнях.

Підрахунок щільності зв'язків між афективним, когнітивним та поведінковим компонентами методики В.В.Бойка модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] та даними методики Т.М.Зелінської “Жіноча амбівалентність” [101, с.221-223] за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок для афективного $r_s=0,886$ $p \leq 0,05$, когнітивного $r_s=0,886$ $p \leq 0,05$ та поведінкового компоненту $r_s=0,929$ $p \leq 0,05$ (додаток Б), що підтверджує взаємозв'язки амбівалентності установки щодо ролі жінки та амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Для вивчення рівнів прояву соціальної установки щодо гендерної паритетності при виконанні сімейних обов'язків у студенток юнацького віку, нами була використана методика В.С.Ковальова “Гендерний паритет” [124, с.127-129].

Гендерний паритет розглядається Т.В.Говорун як “важливий критерій рівноправ'я статей у здобутті освіти, професійній зайнятості, охороні здоров'я, участі в роботі управлінських структур” [66, с.140]. Вчена вважає, що

отримавши рівні права з чоловіками на освіту, професію, кар'єру тощо, жінки не змогли їх повноцінно реалізувати через нерозвинутість побутової інфраструктури. “Подвійна зайнятість, зумовлена необхідністю поєднувати суспільну працю з домашньою (доглядом за дітьми, батьками, веденням домашнього господарства), важким тягарем лягла на плечі жінки, гальмуючи її особистісний розвиток, громадсько-політичну активність, професійне зростання” [66, с.137]. Така ситуація провокує виникнення низки суперечностей стосовно доцільності майбутнього материнства. Багато молодих людей створюють сім'ю, але не народжують дітей. А.Менегетті пише про західну сім'ю так: “Велика кількість прикладів свідчить про те, що держава приймає закони виключно на користь дітей. Мати як найперша володарка соціальних прав перестає існувати. Якщо у жінки немає дитини – вона вільна, але ставши матір'ю, вона опиняється під контролем і може піддаватися шантажу, так званими захисниками дитячих прав” [153, с.67-68]. Ці тенденції поступово набирають обертів і в українському суспільстві. Важливо “не перегнути палицю” в той чи інший бік.

Більшість сучасних жінок, окрім домашньої роботи, зайняті ще на певній роботі, щоб мати їжу, підтримувати середній рівень життя і реалізувати себе. Отже, єдиного годувальника в родині немає. “В сучасних умовах, коли виросло соціальне навантаження на жінку, їй стало значно складніше, ніж раніше, поєднувати трудову, суспільно-політичну діяльність і материнство, це поєднання все більше набуває конфліктного характеру” [19, с.19]. Ш.Берн з почуттям гідності, як американка, підкреслює: “Чоловіки стали виконувати дещо більший обсяг домашньої роботи і більше часу проводять зі своїми дітьми, ніж це робили їхні батьки” [21, с.269]. У західних країнах гендерна паритетність стає реальністю. Звичайно, жінка не служить доповненням чоловіка, і не створена лише для сім'ї, але матір'ю краще бути з чоловіком, який розділить батьківство на принципах гендерного паритету. Кількісні результати методики наведені у таблиці 2.4. та гістограмі (рис.2.4)

Рівні прояву соціальної установки щодо гендерної паритетності при виконанні сімейних обов'язків у студенток юнацького віку

N =219

Рівні	Виконання обов'язків	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Загальна вибірка 17 – 19 років	
		Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Високий	Жінка та чоловік порівну	21	19,09	18	16,52	-	40	18,27
Середній	Жінка за підтримки чоловіка	22	20,00	32	29,36	-	55	25,11
	Чоловік за підтримки жінки	20	18,19	31	28,44	1,81*	52	23,74
Низький	Тільки жінка	24	21,82	16	14,68	-	40	18,27
	Тільки чоловік	23	20,90	12	11,00	2,02*	32	14,61
Всього		110	100	109	100	-	219	100

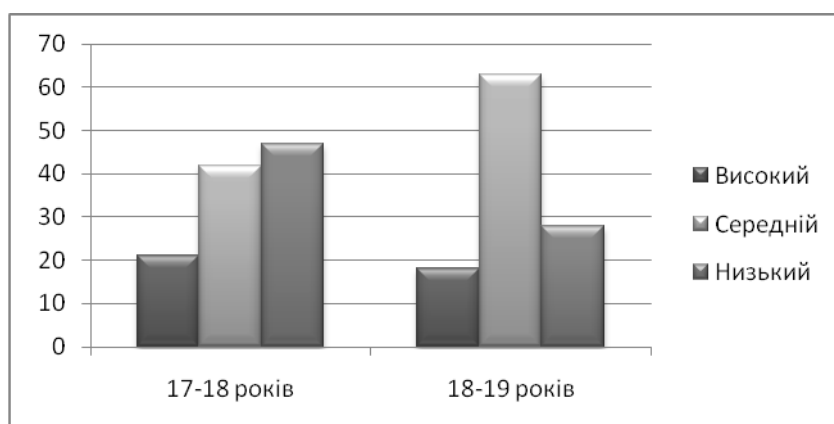
* $p \leq 0,05$

Рис.2.4 Рівні прояву соціальної установки щодо гендерної паритетності при виконанні сімейних обов'язків у студенток юнацького віку

Середній рівень прояву гендерної паритетності при виконанні сімейних обов'язків у дівчат юнацького віку (відповідно 38,19% у 17-18 річних респонденток та 57,8% у 18-19 річних) виявило негативну вікову тенденцію: збільшення у 18-19 річних на 10, 25% є статистично достовірною ($\phi^*=1,81$, $p \leq 0,05$). Дані опитувані розподіляють виконання певних сімейних обов'язків або за жінкою за підтримки чоловіка, або за чоловіком за підтримки жінки. Це пояснюється тим, що дівчата виявляють амбівалентне ставлення до вимоги про більший внесок чоловіків у домашню роботу. Відсутність віри у гендерну рівність заважає формулювати відкриті прохання, що підкріплюються відповідною впевненою поведінкою. Юля К. 18 років пише: “Мені важко уявити, що мій майбутній чоловік буде прогулюватись з дитиною, але я буду вдячна, якщо він допоможе нам спуститись з коляскою”.

Низький рівень гендерної паритетності при виконанні сімейних обов'язків властивий 42,72% 17-18 річним та 25,68% 18-19 річним. Чіткий розподіл обов'язків між чоловіком і жінкою свідчить про повну відсутність прагнення в опитуваних до гендерної рівності у своїй майбутній сім'ї. Цим респонденткам властивий лише стереотипний набір жіночих рис, а разом з ним безліч болісних переживань і психотравм у майбутньому материнстві.

Високий рівень прояву гендерної паритетності притаманний 19,09% 17-18 річним та 16,52% 18-19 річним дівчатам юнацького віку. Це та частина опитуваних яким не загрожує у майбутньому гендерний конфлікт, що супроводжується високим рівнем материнської амбівалентності. Дані дівчата зможуть інтегрувати амбівалентні суперечності у позитивне ставлення до дитини, чоловіка, і самі будуть розвиватися збалансовано та гармонійно.

Таким чином, домінування середнього та низького рівня прояву гендерної паритетності у дівчат юнацького віку можна пояснити суспільними застарілими стереотипами про гендерні ролі у вихованні молоді та повільним їх усвідомленням, знеціненням. Ми розділяємо думку С.Бем, яка вважає, що лише зміни у структурі суспільних інститутів будуть сприяти ліквідації гендерної нерівності.

Підрахунок щільності зв'язків між рівнями загальної вибірки прояву амбівалентності латентного материнства методики В.В.Бойка, модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] та даними опитувальника В.С.Ковальова “Гендерний паритет” [124, с.127-129] за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок $r_s=0,943$, $p \leq 0,05$. Виявлені закономірності ми враховували в психокорекційній роботі.

Для вивчення вікових особливостей прояву спрямованості особистості студенток юнацького віку була використана методика “Діагностика мотиваційної структури особистості” В.Е.Мільмана [111, с.392-395]. Отримані результати представлені у табл. 2.5. та гістограмі (рис.2.5)

Таблиця 2.5

Вікові особливості прояву спрямованості особистості студенток юнацького віку

N=219

Види спрямованості	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Вибірка 17 – 19 років	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Ділова	27	24,55	39	35,78	1,81*	73	33,34
Загально-житейська	47	42,73	32	29,36	2,06*	75	34,24
Житейсько-ділова	36	32,72	38	34,86	-	71	32,42
Всього	110	100	109	100	-	219	100

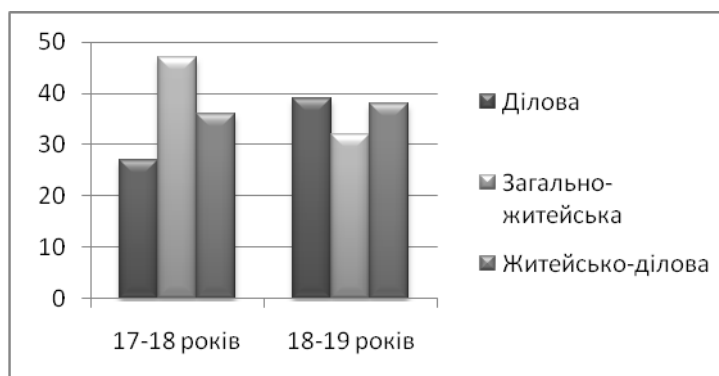
* $p \leq 0,05$

Рис.2.5 Вікові особливості прояву спрямованості особистості студенток юнацького віку

Отримані результати дають можливість зробити наступні висновки: перше місце серед опитаних студенток юнацького віку займає загально-життєва сфера особистості – 34,24%. Переважання цієї спрямованості у дівчат юнацького віку свідчить про їх готовність бути дружиною та матір'ю, відсторонившись від особистісного зростання та постійного самовдосконалення. Респондентки, які обрали загально-життєву спрямованість висловлювали думки про те, що сім'я, діти, чоловік, ведення господарства – це основне у житті жінки. Відкидаючи прагнення зростати особистісно, вони, тим самим, провокують незбалансовані амбівалентні суперечності стосовно майбутнього материнства. Саме ці жінки мають традиційно-патріархальні погляди стосовно материнства, сім'ї, дітей.

Друге місце займає життєво-ділова спрямованість (32,42%). У цих студенток юнацького віку виражена ділова спрямованість, але рівноцінно їй проявляється і зорієнтованість на майбутню сім'ю та материнство. У них присутнє прагнення, спираючись на власні можливості, поєднати кар'єру, родину та власні інтереси. Саме таку спрямованість ми вважаємо сприятливою для успішного майбутнього материнства та особистісного зростання жінки.

Наше сьогодні під впливом соціальних вимог підвищує значущість кар'єри, що спонукає жінок до пожертви родиною в ім'я професійних здобутків. Третє місце займає ділова спрямованість (33,34%). Ці студентки висловлюють своє негативне ставлення до майбутнього материнства: “Дитина може ускладнити мені життя, поламати кар'єру, а що я отримаю від неї взамін?” Наталка Н., 18 років. У даних респонденток юнацького віку лише виражене прагнення до лідерства та домінування, наполегливість у досягненні кар'єрних успіхів, материнство часто розглядається ними як перепона на шляху до особистісного розвитку.

Дівчатам цієї групи слід прислухатися до думки А.Менегетті: “Жінка лідер може планувати свій життєвий шлях: я зовсім не стверджую, що діти і сім'я протипоказані лідерству. Все залежить від того наскільки вона

життєздатна, належить сама собі, зберегла в цілісності свій внутрішній світ” [151, с.169].

Ділова і загально-життєвська спрямованість (67,58%) виступають як прояви неконструктивності щодо материнства, лише 32,42% дівчат юнацького віку мають ефективну життєву спрямованість – бути матір'ю, дружиною та особистісно зростати. Ці результати узгоджуються з даними інших наших методик.

Таким чином, встановлено, що амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку проявляється як позитивні і негативні суперечності різної інтенсивності в трьох її складових: афективній, когнітивній, поведінковій сферах особистості на трьох рівнях (низькому, середньому та високому). Незбалансований рівень амбівалентності латентного материнства є домінуючим у кожному структурному компоненті цієї соціальної установки як у 17-18 річних, так і у 18-19 річних дівчат юнацького віку. Виявлена вікова закономірність підтверджується у цих студенток і при дослідженні жіночої амбівалентності. Оптимальним для очікування успішного актуального материнства є низький збалансований рівень амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

2.3 Взаємозв'язки переживання амбівалентності латентного материнства з особистісними утвореннями у студенток юнацького віку

На другому етапі констатувального експерименту ми поставили завдання визначити взаємозв'язки між амбівалентністю латентного материнства у дівчат юнацького віку і переживанням особистісних утворень: надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності та статевої ролі. Цей етап експерименту будувався на дослідженні психологічних особливостей 1) надії (віра в позитивне вирішення проблеми, самоповага), 2) самооцінки амбівалентності (атрибутивний стиль), 3) самоефективності (оцінка своїх здібностей, очікування успіху), 4) статевої ролі (фемінність, маскулінність, андрогінність).

Потім, кожна з цих чотирьох особистісних утворень була скорельована з сумарними показниками відповідного структурного компонента амбівалентності латентного материнства: надія – з афективним, оцінювання амбівалентності – когнітивним, самоефективність – з поведінковим компонентом. Встановлення позитивних кореляційних зв'язків дає можливість розробити психокорекційну програму, використовуючи цілеспрямований вплив на переживання цих особистісних утворень.

Надія досліджувалася нами як емпіричний корелят афективного компонента амбівалентності латентного материнства у юнацькому віці. Особливості прояву надії були виявлені опитувальником “Вимірювання надії” К.Муздибаєва [162, с.26-35].

Для забезпечення змістовності експериментального дослідження психологічних особливостей надії ми провели аналіз рівнів її прояву у студенток юнацького віку, результати якого представлені у табл. 2.6. та гістограмі (рис. 2.6)

Таблиця 2.6

Вікові особливості прояву рівнів надії у студенток юнацького віку

N =219

Рівні	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Загальна вибірка 17 – 19 років	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Високий	44	40,00	31	28,44	1,81*	75	34,25
Середній	35	31,82	48	44,04	1,92*	83	37,90
Низький	31	28,18	30	27,52	-	61	27,85
Всього	110	100	109	100	-	219	100

* $p \leq 0,05$

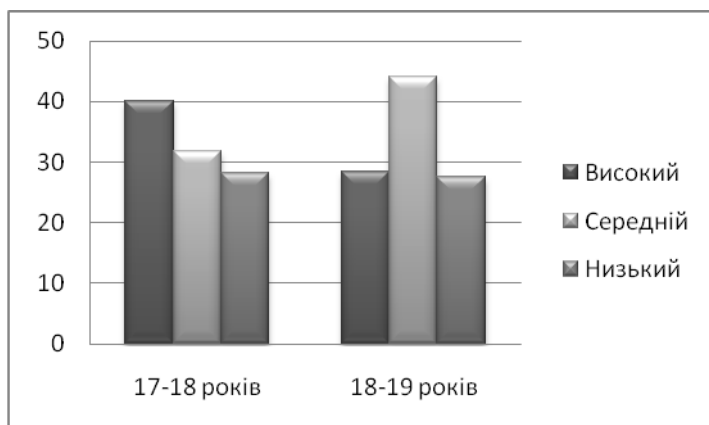

Рис 2.6 Вікові особливості прояву рівнів надії у студенток юнацького віку

Низький рівень прояву надії в обох вибірках (відповідно 28,18% та 27,52%) займає третє місце, що є позитивною віковою тенденцією. Водночас, слід зазначити, що таких респонденток більше чверті, для них характерно нехтування інтересами інших, закритість стосовно проектування свого майбутнього, відсутність віри у себе та оточуючих, сильне бажання змінитися чи повна байдужість до власного Я. Ці респондентки відчують себе не щасливими, відторгнутими, забутими і непотрібними суспільству. Низький рівень прояву надії негативно впливає на амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку, провокуючи загострення суперечностей.

На середньому рівні прояву надії виявилось 31,82% 17-18 у річних дівчат та 44,04% у 18-19 річних. Цим студенткам юнацького віку властивий песимізм, який ціною захисних механізмів, самоманіпуляцій, буде зовні демонструватися як оптимізм. Емоційна нестійкість, фіксованість на негативних переживаннях, заважають вірити в позитивне вирішення проблеми. Самоповага чергується з почуттям провини та підсиленням поваги до інших людей. Реальна оцінка навколишньої дійсності сприяє нестабільному настрою, почуттю втоми, змінам у стосунках з оточуючими і, одночасно, вони безпідставно вірять, що все добре у них попереду, і вони знайдуть своє місце у житті. Середній рівень займає перше місце за розповсюдженістю та кількісно відрізняється за віком (на 12,22% більше у 18-19 річних), що є статистично достовірним ($\varphi^*=1,92$ $p \leq 0,05$).

Високий рівень прояву надії характерний для 40,00% 17-18 річних та 28,44% 18-19-річних дівчат. Опитуваним властиві оптимістичні погляди на життя, відчуття щастя, задоволеність своєю особистістю, самоповага. Ці респондентки проявляють віру у позитивне вирішення складних життєвих проблем, здатність ефективно генерувати альтернативні шляхи виходу із складних обставин, не нехтуючи інтересами інших. І тому надія виступає підґрунтям внутрішньої мотивації, самодетермінації особистості. Кількісне зменшення рівня прояву надії у 18-19 річних дівчат порівняно з 17-18 річними на 11,56% є статистично достовірним ($\phi^*=1,81$ $p \leq 0,05$), є негативною віковою динамікою. Високий рівень надії підсилює інтеграцію позитивних і негативних суперечностей амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Узагальнюючи вікові особливості прояву надії у дівчат юнацького віку, слід звернути увагу на загальну вибірку респонденток. Вона підтверджує виявлені вікові тенденції, а саме: перше місце займає середній рівень (37,90%), друге – високий рівень (34,25%), третє – низький рівень (27,85%). Оптимальним для успішного особистісного зростання є високий рівень прояву надії.

Підрахунок щільності зв'язків за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок $r_s=0,986$, $p \leq 0,05$ (додаток Б) між афективним компонентом амбівалентності латентного материнства за методикою “Латентне материнство” В.В.Бойка, модифікованою Т.М.Зелінською, [103, с.103-108] та надією за методикою К.Муздибаєва [162, с.26-35]. Виявлені закономірності ми враховували в психокорекційній роботі.

Самооцінку амбівалентності ми розглядаємо як емпіричний корелят когнітивного компоненту амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку [101, 266, 273].

Результати опитувальника Т.М.Зелінської “Самооцінка амбівалентності” [101, с.218-219] – проаналізовані і представлені в табл. 2.7 та гістограмі (рис.2.7)

Вікові особливості прояву рівнів самооцінки амбівалентності у студенток юнацького віку

N =219

Рівні	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Загальна вибірка 17 – 19 років	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Низький	28	25,46	29	26,61	-	57	26,03
Середній	38	34,54	50	45,87	1,70*	88	40,18
Високий	44	40,00	30	27,52	1,95*	74	33,79
Всього	110	100	109	100	-	219	100

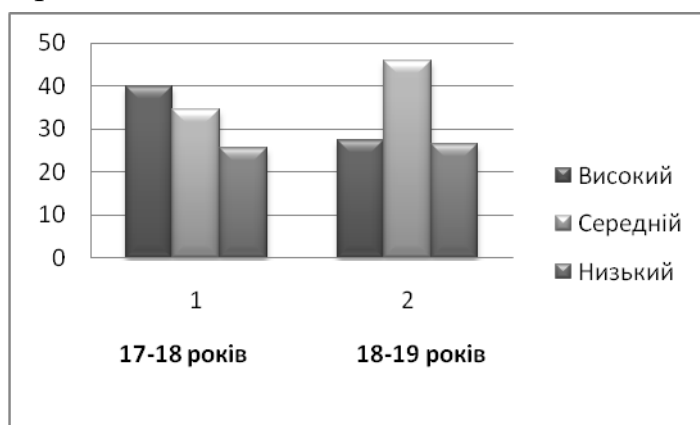
* $p \leq 0,05$

Рис.2.7 Вікові особливості прояву рівнів самооцінки амбівалентності у студенток юнацького віку

Самооцінка амбівалентності протікає збалансовано тоді, коли досліджувані проявляють довіру до себе, незалежність у прийнятті рішень, не уникають відповідей на запитання, зокрема, вищезазначеної методики.

Низький рівень самооцінки особистісної амбівалентності проявляється саме таким чином тому, що дівчата мали досвід успішного прийняття рішень в суперечливих ситуаціях. Вони довіряють експериментатору, не бояться відповідати тому, що залишають за собою право на індивідуальність. І, навпаки,

респондентки, які вважають, що їх рішення викличуть критику оточуючих, уникають відповідати на питання (так чи ні).

Збалансована самооцінка – позитивна атрибуція – особистісної амбівалентності низького рівня властива 25,46% 17-18-річним студенткам та 26,61% 18-19-річним. Збільшення низького рівня особистісної амбівалентності незначне (на 1,15%) не є статистично достовірним.

Середній рівень самооцінки особистісної амбівалентності має маніпулятивну атрибуцію, притаманний 34,54% 17-18 річних дівчат та 45,87% 18-19 -річних, що свідчить про негативну вікову тенденцію. Студентки, яким притаманний цей рівень найчастіше вагалися і не відповідали на такі питання “Ви постійно заощаджуєте гроші?”, “Хто швидше закохується чоловік чи жінка?”, “Ви порівнюєте кількість своїх грошей з кількістю грошей у інших людей?” Пояснення такої ситуації приховується у негативному досвіді опитуваних, у переживанні ними ситуацій невдач та поразок. Студентки намагаються зменшити напругу амбівалентності особистості завдяки захисним механізмам, котрі спрямовані на соціальну бажаність. Наприклад, вони коментували певні питання наступним чином: “Яке значення має те, хто швидше закохується!”, “Неетично рахувати чужі гроші!”, “Я намагаюся заощаджувати, тільки не завжди є можливість!”.

Високий рівень самооцінки особистісної амбівалентності має негативну атрибуцію властивий 40,00% 17-18 річним студенткам та 27,52% 18-19 річним. На цьому рівні ми спостерігаємо позитивну вікову тенденцію до зменшення на 12,48% у 18-19 річних дівчат, що є статистично достовірним ($\varphi^*=1,95$ $p \leq 0,05$). Це можна пояснити збільшенням чисельності респонденток середнього рівня. Разом з тим кількісний показник високого рівня свідчить про наявність складних суперечностей стосовно майбутнього материнства, нездатність самостійно приймати важливі рішення, уникнення відповідей на багато запитань, вагання, що характерні для опитуваних даного рівня. Без відповідей залишались найчастіше такі запитання як: “Чи вважаєте ви, що балування шкодить дитині?”, “Хто більш привабливий з точки зору краси тіла – красива

жінка чи красивий чоловік?”, при обговоренні дівчата коментували ці питання як безглузді, нецікаві, тобто виявляли негативну атрибуцію.

Результати загальної вікової вибірки студенток юнацького віку за цією методикою наступні: перше місце – середній рівень (40,18%), друге – високий (33,79%), третє – низький (26,03%). В.В.Хабайлюк отримала подібні результати експериментального дослідження самооцінки амбівалентності [266].

Підрахунок щільності взаємозв'язків між когнітивним компонентом амбівалентності латентного материнства за методикою В.В.Бойка, модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] та даними опитувальника Т.М.Зелінської “Самооцінка амбівалентності” [101, с.218-219] за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок $r_s = 0,943$, $p \leq 0,05$ (додаток Б).

Таким чином, когнітивний компонент амбівалентності латентного материнства дівчат юнацького віку та їх самооцінка амбівалентності мають позитивний кореляційний взаємозв'язок. Виявлені закономірності ми врахували в подальшій психокорекційній роботі.

Емпіричним корелятом поведінкового компоненту амбівалентності латентного материнства, згідно з нашим припущенням, є **загальна самоефективність** у дівчат юнацького віку.

Для вивчення особливостей самоефективності була використана “Шкала загальної самоефективності” Р.Шварцера, М.Єрусалема, В.Ромека [279, с.71-76]. Саме дослідження загальної самоефективності (оцінка своїх здібностей, очікування успіху) є для нас актуальним у виявленні його взаємозв'язку з амбівалентністю латентного материнства у дівчат юнацького віку. Дані про вікову динаміку рівнів загальної самоефективності представлені у табл.2.8 та гістограмі (рис.2.8).

Рівні прояву загальної самоефективності у студенток юнацького віку

N=219

Рівні	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Загальна вибірка 17 – 19 років	
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Високий	40	36,37	39	35,77	-	79	36,07
Середній	36	32,73	49	44,96	1,86*	85	38,81
Низький	34	30,90	21	19,27	2,01*	55	25,12
Всього	110	100	109	100	-	219	100

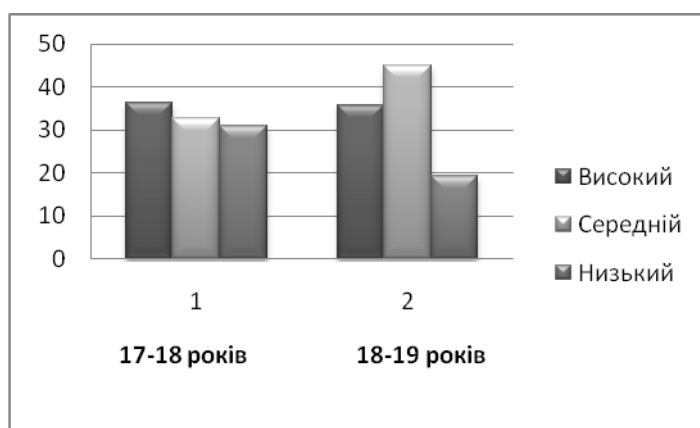
* $p \leq 0,05$

Рис.2.8 Рівні прояву загальної самоефективності у студенток юнацького віку

Високий рівень загальної самоефективності в обох вибірках (відповідно 36,37% та 35,77% респонденток) займає друге місце. Для даних дівчат характерні відчуття впевненості у собі, уміння ставити перед собою складні, але реалістичні завдання й уміти самостійно приймати важливі рішення. Вони прагнуть досягти успіху у житті шляхом цілеспрямованої праці. Очікування успіху в діяльності та у спілкуванні веде, як правило, до встановлення адекватних дружніх і ділових стосунків. Дівчата з високим рівнем

самоефективності вірять у свою здатність вирішити складну ситуацію, проявляють наполегливість, не зважаючи на перешкоди, вони не схильні до критики. Таким чином, дівчата досягають високих результатів завдяки адекватній оцінці власних здібностей і досягнення успіху як в діяльності, так і в соціальних контактах, що суттєво впливає на узгодженість амбівалентності латентного материнства дівчат юнацького віку.

Домінуючим є *середній рівень* (відповідно 32,73% у 17-18 річних та 44,96% у 18-19 річних дівчат). Цим студенткам притаманне очікування успіху, але одночасно присутня невпевненість у своїх силах, бажання нереальних цілей і, як наслідок, невдача при їх досягненні, що провокує тривожність, депресію, і бачення материнства як складної проблеми у своєму житті. В соціальній сфері, спілкуванні вони прагнуть виконувати вимоги суспільства, але часто переоцінюють чи, навпаки, недооцінюють власні можливості. Вони намагаються контролювати неприємності шляхом створення сприятливих зовнішніх умов (навчатися в престижному закладі, дружити з гідними товаришами), а не власними здібностями, наполегливою працею. Тому, прояви амбівалентності латентного материнства у дівчат незбалансовані: “Якщо у мого чоловіка буде заможна сім’я, то я буду народжувати із задоволенням” (Світлана Н., 18 років). Тенденція до збільшення на 12,23% у 18-19 річних є статистично достовірною ($\varphi^*=1,86$, $p \leq 0,05$). Така ситуація пояснюється наявністю захисних механізмів, настороженим ставленням дівчат до дорослих стандартів життя.

Низький рівень загальної самоефективності у вибірці 17-18 річних займає 30,90% і у 18-19 річних 19,27%. Динаміка позитивна і статистично значуща ($\varphi^*=2,01$, $p \leq 0,05$). Невпевненість у своїх здібностях, тривожність характеризують цих респонденток тому, що вони вважають власні зусилля неефективними. Вони не вміють і не вірять у можливість контролювати неприємні, важкі ситуації. Нездатність досягти успіху створює ситуацію амотивації, що заважає адекватно керувати поведінкою. Вони уникають важливих соціальних контактів, чекають від інших першого кроку. Така

дезадаптованість підсилює незбалансованість суперечностей амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Наприклад, Оля З., 17 років говорить: “Я так мало можу робити гарно, що тривога мене точить... не буду я хорошою мамою”.

Узагальнюючи вікові особливості рівнів прояву загальної самооефективності у дівчат юнацького віку, слід звернути увагу на загальну вибірку респонденток. Вона підтверджує виявлені вікові тенденції, а саме: перше місце займає середній рівень (38,81%), друге – низький рівень (36,07%), третє місце – високий (25,12%). Оптимальним для майбутнього успішного материнства та особистісного зростання жінки є високий рівень загальної самооефективності, але він кількісно не переважає над низьким та середнім рівнями (74,88%), які зумовлюють зниження прагнення до саморозвитку та успішного виконання ролі матері у майбутньому.

Підрахунок щільності зв'язків між поведінковим компонентом амбівалентності латентного материнства методики В.В.Бойка, модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] та даними методики Р.Шварцера, М.Єрусалема, В.Ромека “Шкала самооефективності” [279, с.71-76] за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок для 17-19-річних респонденток $r_s=0,872$, $p \leq 0,05$ (додаток Б). Отже, поведінковий компонент амбівалентності латентного материнства (впевненість у собі, у майбутній дитині) та загальна самооефективність мають позитивний кореляційний зв'язок. Виявлені вікові тенденції дівчат юнацького віку ми врахували в психокорекційній роботі.

Для вивчення проявів типів статевої ролі у студенток юнацького віку нами була використана методика С.Бем “Маскулінність–фемінність” [209, с.117-119]. Сьогодні суспільство диктує такі вимоги до особистості, що моделі виключно маскулінні чи фемінні стають недостатніми для адаптації в соціумі. Особливо це стає актуальним у юнацькому віці, який характеризується високою соціальною активністю, що виявляється у випробуванні та використанні нових соціальних ролей. Кількісні результати вікових проявів

типів статевих ролей у студенток юнацького віку висвітлені у табл. 2.9 та гістограмі (рис.2.9)

Таблиця 2.9

Вікові прояви типів статевих ролей у студенток юнацького віку

N =219

Рівні	Типи статевих ролей	Вибірка 17 – 18 років		Вибірка 18 – 19 років		φ*	Вибірка 17 – 19 років	
		Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%
Високий	Андрогінність	26	23,64	21	19,27	-	47	21,47
Середній	Маскулінність	18	16,36	24	22,02	-	42	19,17
	Фемінність	22	20,00	34	31,19	1,89*	56	25,57
Низький	Висока маскулінність	21	19,10	11	10,09	1,92*	32	14,62
	Висока фемінність	23	20,90	19	17,43	-	42	19,17
Всього		110	100	109	100	-	219	100

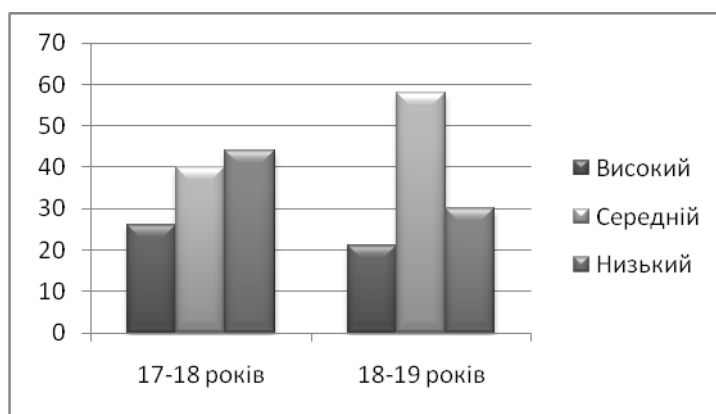
* $p \leq 0,05$

Рис.2.9 Вікові прояви типів статевих ролей у студенток юнацького віку

Середній рівень прояву типу статевої ролі (виражена маскулінність чи фемінність) займає перше місце, а саме: у вибірці 17-18 річних– 16,36% відповідає маскулінності, 20,00% – фемінності; у вибірці 18-19 річних – 22,02% маскулінність, 31,19% – фемінність. Вікове зростання фемінності у вибірці 18-19 річних на 11,19% є статистично достовірним ($\phi^*=1,89$, $p \leq 0,05$).

Низький рівень (висока маскулінність/висока фемінність) кількісно виражений наступним чином: у вибірці 17-18 річних – 19,10% характерна висока маскулінність, 20,90% – висока фемінність; у вибірці 18-19 річних – 10,09% відповідає високій маскулінності, 17,43% – високій фемінності. Цим респонденткам властиві фемінні або маскулінні риси, що негативно впливає на розвиток особистості дівчини та її майбутнє материнство. Висока маскулінність передбачає твердість, амбіційність, прагнення домінування. Материнство цими студентками розглядається як перепона до успішного особистісного зростання. Виражені фемінні риси передбачають повну віддачу материнству, відсутність соціальної активності, страх перед негативною критикою відсутності жіночності.

Позитивне зменшення високої маскулінності у вибірці 18-19 річних студенток на 9,01% є статистично достовірним ($\phi^*=1,92$, $p\leq 0,05$). Це пояснюється зовнішнім впливом та усвідомленням дівчатами юнацького віку негативного впливу на їх особистість суто маскулінних рис і прагненням розвинути фемінність.

Найменш кількісно вираженим виявився високий рівень типу статевих ролей (андрогінність). У групі 17-18 річних дівчат цьому рівню відповідає 23,64%, у 18-19 річних – 19,27%. Респондентки володіють всіма необхідними для успішного розвитку своєї особистості фемінними та маскулінними рисами. Це сприяє досягненням як у соціальній сфері (кар'єра, участь у громадських об'єднаннях), так і в особистісній (сім'я, дитина, чоловік). Вони уявляють материнство як життєвий успіх, проявляють активність, впевненість, своє майбутнє бачать прогресивним і яскравим. У висловлюваннях респонденток відмічається позитивна сторона материнства, вони висловлюють припущення про свою успішність і ефективність у вихованні дитини. Зокрема Зоя М., 19 років зазначає: “Хочеться стати мамою, коли мій син чи донечка будуть зростати, я буду ставати все мудрішою. Вони будуть пишатися моїми досягненнями в роботі”.

Підрахунок щільності зв'язків між рівнями загальної вибірки прояву амбівалентності латентного материнства методики В.В.Бойка, модифікованою Т.М.Зелінською, “Латентне материнство” [103, с.103-108] та даними опитувальника С.Бем “Маскулінність–фемінність” [209, с.117-119] за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена [232, с.259-260] виявив позитивний кореляційний зв'язок $r_s=0,90$, $p\leq 0,05$. Отже, амбівалентність латентного материнства та прояви типів статевих ролей мають позитивний кореляційний зв'язок. Виявлені вікові особливості дівчат юнацького віку ми врахували в психокорекційній роботі.

Таким чином, встановлені позитивні кореляційні взаємозв'язки амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку з переживанням надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі, дають можливість, при розробці психокорекційної програми організувати цілеспрямований вплив на ці особистісні утворення.

2.4. Психологічний аналіз рівнів та показників переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Узагальнення результатів констатувального експерименту дозволило нам виявити психологічні особливості амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. На третьому етапі експериментального дослідження були визначені структурні компоненти діагностування цього психічного утворення: довіра до себе – довіра до майбутньої дитини: (прийняття – неприйняття) в афективній сфері; розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини (турбота про себе, про майбутню дитину – нездатність турбуватись про себе, про майбутню дитину) в когнітивній сфері; впевненість у собі – впевненість у майбутній дитині (самостійність у прийнятті рішень) в поведінковій сфері та взаємопов'язані з ними переживання особистісних утворень (надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статевая роль). На основі визначених структурних

компонентів нами виявлено три рівні амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку: низький, середній, високий. Характеристика рівнів прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку наведено у табл.2.10

Амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку *низького* рівня характеризується інтегрованістю суперечностей щодо майбутнього материнства. Цим досліджуваним властиві переживання цінності своєї особистості та особистості майбутньої дитини, позитивна готовність до виконання материнської ролі, вміння розуміти себе та майбутню дитину. Виражена впевнена поведінка стосовно себе та майбутньої дитини, налаштованість на власну відповідальність за прийняті рішення та обов'язки матері. Очікування успіху від виконання ролі матері та прагнення особистісного зростання, здатності переживати готовність до материнства.

Респондентки з *середнім* рівнем амбівалентності латентного материнства мають неузгоджені прояви суперечностей щодо майбутнього материнства, що поєднують переживання симпатії до себе та до майбутньої дитини і незадоволеність собою, недовіру до своїх можливостей бути хорошою матір'ю. Бажання розуміти себе та свою майбутню дитину часто чергується із байдужим ставленням до себе, фіксацією негативних переживань стосовно своїх думок та саморозвитку.

У цих студенток юнацького віку самооцінка амбівалентності неузгоджена, низька самоефективність провокує невпевненість життєвих виборів або спрямовує їх на демонстрацію соціальної бажаності та очікування успіху.

До групи із *високим* рівнем амбівалентності латентного материнства відносяться респондентки з проявами незадоволення власною особистістю, недовірою до себе та до майбутньої дитини. Такі високо амбівалентні особистості набули руйнівних залежностей, що гальмує особистісне зростання,

Характеристика рівнів прояву переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Структурні компоненти	Р І В Н І		
	Низький	Середній	Високий
Довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини: прийняття-неприйняття. Переживання надії.	Прийняття своєї особистості та особистості майбутньої дитини як цінності, переживання симпатії до себе і до майбутньої дитини, бажання бути матір'ю; віра в позитивне виконання ролі матері, самоповага.	Прийняття себе, симпатія до себе і до майбутньої дитини чергуються з неприйняттям, незадоволеністю собою, недовірою до своїх можливостей, та ситуативним бажанням мати дитину; негативні переживання заважають вірити в позитивне вирішення проблеми.	Переживання неприйняття, незадоволення власною особистістю, недовіра до себе, до майбутньої дитини, антипатія, неприйняття ролі матері; байдужість до власного "Я".
Розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини: турбота про себе, про майбутню дитину – нездатність турбуватися про себе, про майбутню дитину: Переживання самооцінки амбівалентності.	Турбота про себе та проектування турботи на особистість майбутньої дитини, прагнення розуміти себе і майбутню дитину; переживання успішного досвіду вирішення проблемних ситуацій.	Чергування турботи про себе та думок про майбутню дитину із байдужістю, фіксацією на негативних переживаннях стосовно своїх можливостей, що нейтралізуються лише зі значними вольовими зусиллями; переживання ситуацій невдач та поразок.	Стійке нерозуміння потреби турбуватись про себе та про майбутню дитину, відсутність бажання розуміти майбутнє материнство та особистісне зростання; переживання нездатності вирішувати проблемні ситуації.
Впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі у майбутній дитині: самостійність у прийнятті рішень. Переживання самоефективності.	Самостійність у прийнятті рішень стосовно себе та особистості майбутньої дитини, незалежність у прийнятті рішень, спрямованих на власну відповідальність, очікування успіху та особистісне зростання у майбутньому материнстві.	Невпевненість у собі та бажанні бути матір'ю, Залежність від зовнішньої допомоги, імпульсивність у прийнятті рішення бути матір'ю; переживання очікування успіху і одночасної невпевненості у своїх силах.	Невпевненість у собі та у майбутній дитині, очікування невдач та негативної критики своїх зусиль веде до деструктивної поведінки. Уникнення прийняття самостійних рішень; переживання нездатності досягти успіху.

прояви самоефективності, розуміння себе та майбутньої дитини. У таких дівчат юнацького віку негативні песимістичні погляди на майбутнє материнство, яке розглядається як життєва проблема, а не шлях до особистісного зростання, духовного піднесення.

Кількісні показники розподілу дівчат юнацького віку за рівнями амбівалентності латентного материнства представлені у табл.2.11.

Таблиця 2.11

Кількісні показники рівнів прояву переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

N=219

Рівні	Вибірка 17-18р.		Вибірка 18-19р.		Загальна вибірка	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Низький	28	25,45	26	23,85	54	24,66
Середній	36	32,73	49	44,96	85	38,81
Високий	46	41,82	34	31,19	80	36,53

Проаналізуємо кількісні показники вираженості трьох рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку та їх динаміку .

Результати нашого експериментального дослідження свідчать, що в обох вибірках – 17-18 років та 18-19 років – домінує середній рівень амбівалентності латентного материнства (32,73% та 44,96%). Для цього рівня характерна незбалансованість у всіх критеріях: довіра до себе – довіра до майбутньої дитини – недовіра до себе – недовіра до майбутньої дитини; розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе – та майбутньої дитини, впевненість у собі – впевненість у майбутній дитині – невпевненість у собі – невпевненість у майбутній дитині. Ці респондентки використовують захисні механізми,

маніпуляцію, що спрямовані на зниження напруги суперечностей та зовнішню демонстрацію соціальної бажаності.

На другому місці за кількісною представленістю у 17-18 річних знаходиться високий рівень амбівалентності латентного материнства, виявлений у 41,82% дівчат, у вибірці 18-19 річних відповідно 31,19%. Респондентки, котрі входять до даної групи, переживають постійну велику напругу, що зумовлено взаємовиключним ставленням стосовно майбутнього материнства.

Найменш кількісно репрезентований – 25,45% (17-18 років) та 23,85% (18-19 років) – низький рівень амбівалентності латентного материнства, який є оптимальним для підготовки до майбутнього материнства та особистісного зростання.

Отже, згідно з результатами якісно-кількісного аналізу розподілу рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, виявлено, що низький рівень в загальній вибірці цього віку не є провідним (24,66%). Незбалансовані рівні прояву – середній (38,81%) та високий (36,53%) – разом становлять 75,34%, тобто домінують над низьким збалансованим рівнем.

На основі узагальнення результатів проведеного констатувального експерименту нами були зроблені наступні висновки:

- амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку виявлена на трьох рівнях : низькому, середньому, високому;
- оптимальним для амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку є низький рівень, де збалансовані суперечності, який виражений серед респонденток (24,66%) недостатньо;
- на незбалансованому рівні (середньому та високому) виявлено 75,34% респонденток, для яких характерні невміння інтегрувати суперечності щодо майбутнього материнства і тому формується переживання антипатії до себе та майбутньої дитини, залежність від інших, невпевненість та недовіра до себе та до майбутньої дитини;

- віковими тенденціями амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку є позитивне зменшення високого рівня на 10,63% у 18-19 річних респонденток та негативне збільшення у цій вибірці середнього рівня на 12,23%. Пояснити таку вікову закономірність можна не лише наявними суспільними проблемами щодо материнства, а й суперечністю ставлень до гендерних ролей жінки.

Виявлені в ході констатувального експерименту психологічні особливості амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку враховувалися нами при розробці та апробації програми психокорекційних заходів під час формувального експерименту.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. Юнацький вік є важливим для вивчення досліджуваного конструкту, коли амбівалентність латентного материнства суттєво впливає на майбутнє актуальне материнство і спрямовує його прояви як конструктивні збалансовані чи неконструктивні незбалансовані.

2. В результаті проведеного нами констатувального експерименту виявлені психологічні особливості амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку (за структурою, емпіричними корелятами).

3. Вивчена структура амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку в афективній, когнітивній, поведінковій сферах залежно від віку (17-18 років, 18-19 років).

4. Визначені структурні компоненти діагностування рівнів прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку: афективний компонент: довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини (прийняття-неприйняття); когнітивний компонент: розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини (турбота про себе, про майбутню дитину – нездатність турбуватися про себе, про майбутню дитину), поведінковий компонент: впевненість у собі, у

майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині (самостійність у прийнятті рішень) та взаємопов'язані з ними переживання особистісних утворень (надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статевая роль). Вищенаведені прояви складають якісну характеристику рівнів амбівалентності латентного материнства досліджуваних дівчат юнацького віку.

5. Встановлені взаємозв'язки між амбівалентністю латентного материнства та особистісними утвореннями (надією, самооцінкою амбівалентності, самоефективністю, статевою роллю) дівчат юнацького віку, що дає нам підстави вважати доведеним вплив амбівалентності на переживання майбутнього материнства.

6. Кількісні результати експериментального дослідження амбівалентності латентного материнства вказують на домінування у дівчат юнацького віку (75,34%) проявів незбалансованого рівня (середнього та високого). Показники низького рівня прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку (24,66%), як збалансованих суперечностей, свідчить про необхідність диференційованої психокорекційної роботи, спрямованої на зниження інтенсивності амбівалентності цієї соціальної установки, активізації механізмів інтеграції амбівалентності.

Матеріали другого розділу надруковані у наступних публікаціях автора:

1. Шастко І.М. Діагностика амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку / І.М. Шастко // Проблеми психологічної адаптації особистості в різних видах життєдіяльності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців (13 квітня 2009 року, м.Одеса). – Одеса: СМІЛ, 2009. – 187-191.

2. Шастко І.М. Експериментальне вивчення материнської амбівалентності / І.М. Шастко // Психологічна служба ВНЗ: досвід та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 19-20 травня 2009 року. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – с.80-82.

3. Шастко І.М. Дослідження психологічних особливостей переживання амбівалентності латентного материнства в юнацькому віці / І.М. Шастко // Наука і освіта – Одеса, 2009. – № 10. – С. 105-108

4. Шастко І.М. Взаємозв'язки амбівалентності латентного материнства з особистісними характеристиками у дівчат юнацького віку / І.М. Шастко // Вісник ХНПУ ім.Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2010. – Вип. 34. – с.221-233.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА РОБОТИ ЗІ ЗНИЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАННЯ АМБІВАЛЕНТНОСТІ ЛАТЕНТНОГО МАТЕРИНСТВА У ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У розділі представлено теоретичне обґрунтування психокорекційних заходів, впроваджених у процесі формувального експерименту, визначено його мету, завдання, принципи, етапи, засоби та форми проведення. Викладено авторську програму роботи зі зниження рівня прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку з аналізом вправ, що використовувались на заняттях. Для перевірки ефективності розробленої психокорекційної програми аналізуються якісні та кількісні результати її апробації. Визначені практичні рекомендації для викладачів, практичних психологів з психологічної корекції амбівалентності латентного материнства. Показана динаміка цього психічного явища в умовах цілеспрямованого психологічного впливу.

3.1. Теоретико-методичні засади побудови програми роботи зі зниження переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Аналіз та узагальнення результатів констатувального експерименту виявив провідний середній та високий рівень прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат 17-18 та 18-19 років. Тому виникає необхідність проведення цілеспрямованої психокорекційної роботи зі зниження рівня прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат даного віку (18-19 років).

Вибір психокорекційної моделі в якості провідної, для реалізації формувального експерименту, зумовлений сутністю амбівалентності латентного материнства як соціальної установки, зниження рівня прояву якої

відбувається через продуктивне подолання особистістю вікової кризи переходу до ранньої дорослості, підсилення переживання особистісних утворень (надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі).

Для характеристики обраної нами в ході формувального експерименту програми психологічної допомоги ми використовували поняття психокорекції, яке трактується в науковій літературі як система заходів, спрямованих на виправлення психологічних вад та поведінки людини за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу [183, с.20].

При розробці психокорекційної програми ми виходили з припущення, що зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку відбувається шляхом активізації механізмів дезінтеграції-інтеграції амбівалентних суперечностей соціальної установки на материнство.

Поняття інтеграції введено в психологію К.Юнгом [291]. Інтеграція вченим розуміється як прийняття і усвідомлення того матеріалу психічної реальності, який витіснявся із сфери Его у несвідоме при допомозі захисних механізмів. Це поняття використовується також Р.Ассаджолі, С.Грофом, А.Маслоу. Основний зміст інтеграції полягає у забезпеченні існування елементів як цілого, а дезінтеграція – розпад цілого на елементи. Підсилення дезінтеграції призводить до ослаблення і руйнування цілого, але трансформація кожного елементу і виникнення із них нового цілого відбудеться тільки завдяки процесу інтеграції. Нова властивість ніколи не виникне із хаосу сама по собі, якщо не активізується механізм інтеграції в необхідному напрямку. Таким чином, інтеграція і дезінтеграція – це не тільки два самостійних механізми, але і дві сторони цілісного процесу саморозвитку, в якому поетапно домінує якийсь один з них; темп і напрямок домінуючого процесу впливає на темп і напрямок іншого.

Теоретичні підходи до вивчення процесів дезінтеграції-інтеграції викладені у працях К.Дамбровського [302], Т.Н.Лук'яненко [143], А.А.Мілтса [154], Т.С.Яценко [298].

Психокорекційні механізми амбівалентності латентного материнства найбільш доцільно розгорнуті в концепції позитивної дезінтеграції К.Дамбровського [302]. В основі його поглядів лежить уявлення про людину, як про суб'єкт, який здатний до безперервного розвитку. Цей процес здійснюється завдяки психічному середовищу, яке визначається автором як система внутрішніх тенденцій і динамізмів індивіда, одно- або багаторівневих, ієрархічних або рівнозначних, гармонійних або суперечливих. Процес психічного розвитку здійснюється через механізми позитивної дезінтеграції, часткової вторинної інтеграції, та цілісної вторинної інтеграції. Вчений протягом багатьох років досліджував ознаки, за якими можна розрізнити позитивну й негативну дезінтеграцію. Він зробив висновок, що позитивна дезінтеграція характеризується активізацією і розширенням здатності до самоусвідомлення, самоконтролю й самозміни, емоційно-особистісним зближенням індивіда з людьми, які його оточують.

Таким чином, поняття позитивної дезінтеграції К.Дамбровський пов'язує з позитивним процесом розвитку, який є перехідним на шляху до становлення більш високого рівня психічних можливостей людини, її культури. Вчений вважає, що часткова інтеграція сприяє перетворенню у вищі форми всього, що є ригідним і примітивним. Руйнація деструктивних елементів сприяє становленню вторинних процесів інтеграції на вищому рівні розвитку. Шлях до психічного здоров'я вчений вважає у проходженні індивідом позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції в напрямі глобальної інтеграції. Умовою розвитку особистості є руйнування та усвідомлення примітивно зорганізованих структур, через процес дезінтеграції, що дає можливість прийти до нової повторної інтеграції.

Згідно концепції К.Дамбровського, ми припускаємо, що збалансовані прояви амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку формуються шляхом проходження індивідом позитивної дезінтеграції і часткової вторинної інтеграції у напрямку глобальної інтеграції.

Якщо польський вчений робить висновки на основі індивідуальної психотерапії, то українська вчена Т.С.Яценко запроваджує ці теоретичні засади в процес групової психокорекції. Вчена вважає, що групова психокорекція відрізняється від індивідуальної тим, що в ній наявний груповий ефект, який забезпечується розвитком стосунків у групі, що проходять певні стадії інтеграції. Групова інтеграція – це тенденція, що спрямована на зміцнення психологічної єдності членів групи, стабілізацію та впорядкування міжособистісних стосунків. “Групова інтеграція дає змогу вийти на глибші рівні позитивної дезінтеграції особистісної структури суб’єкта. Груповий ефект виявляється у феномені наслідування, коли саморозкриття одних членів групи ініціює саморозкриття інших” [299, с.63]. Основний психокорекційний ефект у групі полягає у можливості навчатися аналізувати не лише свої суперечності, а й інших людей, що сприяє зниженню тривожності, напруги.

Позитивна дезінтеграція розглядається Т.С.Яценко як розпад цілого на складові, послаблення злиття цілісної структури, що дає можливість подальших психологічних змін. Вторинна інтеграція настає як необхідна нова організація неузгоджених структур особистості. На думку авторки, це може стосуватися окремих якостей, або мати глобальний загальний характер, що обумовлює конструктивні зміни. Глобальна інтеграція розглядається авторкою як багаторівневий аналіз й оцінювання власних якостей, що “дає змогу певною мірою позбутися залежності від зовнішніх впливів та виробити здатність до внутрішньої зумовленості розвитку на шляху до досконалості” [299, с.73].

Отже, концепцію К.Дамбровського доповнюють погляди Т.С.Яценко, котру можна охарактеризувати як процес “реадаптації”, де “самоінтеграція” особистості перетворюється на конструктивну.

Для досліджуваної нами проблеми важливе значення має вивчення психологічних особливостей прояву амбівалентності особистості в ранньому юнацькому віці Т.Н.Лук’яненко. Для зниження рівнів прояву цієї властивості особистості авторка використовує поетапний вплив на її структурні компоненти через активізацію механізмів психокорекції. Такими механізмами

у її дисертаційній роботі виступають позитивна дезінтеграція, часткова інтеграція, глобальна інтеграція, які сприяють усвідомленню амбітенденцій та забезпечують зменшення інтенсивності особистісної амбівалентності. Авторка приходить до висновку, що “в результаті глобальної інтеграції особистісна амбівалентність проявляється на низькому збалансованому рівні, що сприяє особистісному зростанню, психологічному здоров’ю учнів” [143, с.186].

А.А.Мілтс вважає, що основною метою позитивної дезінтеграції є досягнення особистістю цілісності, яка “...полягає в особливій єдності гармонії та дисгармонії, всебічності та обмеженості” [154, с.77]. Таким чином, завдяки механізмам позитивної дезінтеграції, часткової інтеграції та глобальної вторинної інтеграції відбувається становлення гармонійної особистості, якій притаманна збалансована амбівалентність латентного материнства.

Узагальнення теоретичних підходів до зниження рівня амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку у сучасній зарубіжній та вітчизняній психології, а також результати експериментального дослідження дозволили нам розробити програму зі зниження рівня амбівалентності цього психічного явища. Ми зробили *припущення* про те, що підсилення переживання таких особистісних утворень як надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статеві ролі, у дівчат юнацького віку, шляхом активізації механізмів дезінтеграції-інтеграції, зумовлює розвиток збалансованого прояву амбівалентності латентного материнства дівчат в афективній, когнітивній і поведінковій сферах. Тому розроблена нами психокорекційна програма включає активізацію механізмів дезінтеграції-інтеграції, програму групових тренінгових вправ у вільний від занять у навчальному закладі час, а також індивідуальні консультації для студенток експериментальної групи.

Виходячи із положення про прояви амбівалентності (Т.М.Зелінська, М.Кругман, Т.Н.Лук’яненко, Л.М.Собчик), необхідними умовами формування збалансованого переживання цього психічного утворення у дівчат юнацького віку є усвідомлення ними власних суперечностей. Це перший етап на шляху до того, щоб механізми дезінтеграції-інтеграції були здійснені. Адже саме

усвідомлені прояви амбівалентності латентного материнства дають можливість впливати на прийняття рішення жінкою мати дитину, будувати сімейні стосунки та особистісно зростати. Таким чином, підсилення, у період переходу до ранньої дорослості, у дівчат певних особистісних утворень (надія, самоефективність, самооцінка амбівалентності, статева роль) сприяє подоланню їх особистісної кризи та зниженню інтенсивності амбівалентності латентного материнства.

Тому, мета формувального експерименту полягає у зниженні інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку через активізацію механізмів дезінтеграції-інтеграції амбівалентних суперечностей соціальної установки на материнство та підсиленні надії, самоефективності, самооцінки амбівалентності, статевої ролі, засобами психокорекції.

Виходячи з аналізу та узагальнення положень практичної психології щодо побудови програми засобів психологічного впливу (Т.І.Білуха, І.В.Дубровіна, С.Д.Максименко, А.А.Осіпова, К.Рудестам, Т.С.Яценко та ін.), відповідно до поставленої мети, були визначені і реалізовані основні принципи побудови формувального експерименту:

1. Системність профілактичних, корекційних і розвиваючих вправ, що сприяє всебічному психологічному впливу на особистісні утворення як емпіричні кореляти структурних компонентів амбівалентності латентного материнства дівчат юнацького віку.

2. Єдність і послідовність діагностичного й корекційного етапів, що забезпечує цілісність процесу надання психологічної допомоги.

3. Врахування індивідуальних психологічних особливостей особистості, що дозволяє створити можливості для індивідуалізації шляху особистісного зростання дівчини.

4. Комплексність методів психологічного впливу, що виявляється у використанні різних методик, технік і прийомів з арсеналу практичної психології.

5. Врахування емоційної складності матеріалу, створення сприятливого емоційного фону, стимулювання позитивних переживань.

6. Персоналізація, відповідно до якої кожен із учасників експерименту несе відповідальність за свої висловлювання та поведінку.

Враховуючи визначені механізми впливу, мету, припущення, ми розробили психокорекційну програму. Вона передбачає врахування соціальної ситуації розвитку особистості дівчат юнацького віку, для якої характерно життєве самовизначення, набування професії, пошук сенсу життя, побудова життєвого плану (Л.І.Божович, І.Д.Бех, І.С.Кон, Х.Ремшміт, А.А.Реан), формування особистісної ідентичності (Е.Еріксон, О.М.Ічанська, М.Кле, Х.Ремшміт та ін.). У ході формувального експерименту були враховані особливості впливу системи освіти на розвиток особистості студенток юнацького віку (І.Д.Бех, Ю.М.Орлов, Б.О.Сосновський, Т.М.Титаренко). В цей період шляхом подолання вікової кризи переходу до ранньої дорослості підсилюються переживання особистісних утворень у дівчат (надії, самоефективності, самооцінки амбівалентності, статевої ролі), які впливають на становлення їх соціальної установки латентного материнства.

Психокорекційна програма була реалізована в жовтні 2008 – квітні 2009 року і включала 27 занять, які проводилися один раз на тиждень впродовж 90 хвилин. Експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) групи становили дві групи студентів другого курсу Івано-Франківського фінансово-комерційного кооперативного коледжу ім. С.Граната (по 30 осіб). Під час психокорекційної роботи ЕГ була розділена на дві підгрупи (по 15 досліджуваних). Перед початком занять була організована зустріч із дівчатами на якій проведено ознайомлення їх з метою та змістом формувального експерименту. Основними вимогами до студенток було: бажання приймати участь у груповій роботі (відмовилось четверо дівчат); відсутність власних дітей (виявилось дві реальних матері); дотримання основних групових норм взаємодії.

За звертанням окремих студенток проводилися психологічні консультації. При розробці психокорекційної програми ми дотримувалися структурно-

тематичного підходу, відповідно до якого групові заняття об'єднувались у блоки, згідно з визначеними завданнями основного етапу формувального експерименту.

Формувальний експеримент у відповідності з визначеною нами метою та з врахуванням викладених принципів реалізувався упродовж трьох етапів: підготовчого, основного та заключного. Тематичний план всіх етапів занять поданий у додатку Г. Кожен із встановлених етапів характеризувався конкретними завданнями, а саме:

1) підготовчий етап:

– ознайомити студенток юнацького віку із основними принципами і прийомами психокорекційної роботи, сформувати мотивацію на усвідомлення важливості їх участі у експерименті;

– усвідомлення дівчатами сутності амбівалентності латентного материнства та важливості підготовки до цієї соціальної ролі у юнацькому віці;

2) основний етап:

– активізувати механізми позитивної дезінтеграції, тобто послабити цілісність;

– формувати навички усвідомлення, самоаналізу та зменшення інтенсивності власних протиріч для їх наступної часткової інтеграції;

– підсилювати процеси формування збалансованого переживання надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі;

3) заключний етап:

– закріпити у студенток юнацького віку навички зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства на основі узагальнення набутих знань та вмінь;

– організувати дівчат юнацького віку на здійснення самоаналізу особистісного розвитку в процесі занять;

– проаналізувати динаміку підсилення переживання особистісних утворень прояву амбівалентності латентного материнства у ході формувального експерименту.

На визначених етапах формувального експерименту застосовувались відповідні до поставлених завдань методи та прийоми психокорекційної роботи.

Підготовчий етап проводився у жовтні 2008 року. Він складався з двох теоретично-практичних занять, спрямованих на ознайомлення з правилами проведення групових психокорекційних занять, виявлення сутності, структури та значення амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Дані заняття проводились за таким планом:

Заняття 1. Сутність та особливості програми зі зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

1. Мета, методи та прийоми роботи в психокорекційній групі.
2. Правила поведінки учасників групи.

Заняття 2. Амбівалентність латентного материнства як соціальна установка особистості.

1. Поняття про амбівалентність особистості.
2. Сутність, особливості прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.
3. Структура амбівалентності латентного материнства та її взаємозв'язки з переживанням особистісних утворень дівчат юнацького віку: надією, самооцінкою амбівалентності, самоефективністю, статевою роллю.
4. Застосування психодіагностичної методики (опитувальника "Надія" М.Селігмана [229, с.57-65]).

Вибір групової форми роботи зумовлювався кількома чинниками. По-перше, співпраця партнерів-одногогрупниць являє собою життєвий простір, який віддзеркалює зовнішній світ і надає реалістичності штучно створеним стосункам. По-друге, групова робота передбачає можливість отримати зворотній зв'язок та підтримку від членів групи, які мають схожі проблеми та досвід. По-третє, в дружній атмосфері групи можна засвоїти нові навички, оволодіти вміннями збалансовувати власні прояви амбівалентності латентного материнства. По-четверте, у групі дівчина знаходиться в ситуації, яка спонукає

її до самодослідження, самопізнання, саморозуміння, одночасно можна бути й глядачем, що, в свою чергу, дозволяє ідентифікувати себе з іншими учасницями і використовувати результати цього спостереження під час оцінки власних думок, емоцій, вчинків [86; 174; 175; 176; 220; 293].

Психокорекційна робота зі зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку будувалася на загальноприйнятих принципах:

– принцип “тут і тепер”, що скеровує на аналіз процесів, які відбуваються в групі в даний момент, формує вміння самоаналізу та саморозвитку;

– принцип “конфіденційності”, що забезпечує створення атмосфери психологічної безпеки і саморозкриття, полягає в нерозголошенні того, про що розповідається в групі її учасниками;

– принцип “щирості і відкритості”, що полягає в одержанні та наданні іншим чесного зворотного зв’язку, тобто тієї інформації, яка так важлива кожному учаснику і яка запускає механізми самосвідомості та міжособистісної взаємодії в групі;

– принцип “активності”, який має на увазі обов’язкову активну участь усіх у тому, що відбувається на заняттях;

– принцип “Я”, що сприяє концентрації уваги на процесах самопізнання, самоаналізу і рефлексії, вчить брати відповідальність на себе і стимулює самоприйняття.

Основний етап психокорекційної роботи проводився з листопада 2008 по квітень 2009 року та включав 24 групових заняття, що проводилися у психокорекційній групі (студентську групу поділили на дві підгрупи і тому нами проведено 48 занять) один раз на тиждень упродовж 90 хвилин. Архітектоніка групових занять даного етапу складалася з трьох частин: вступна (10 хвилин), робоча (70 хвилин) та підсумкова (10 хвилин).

У вступній частині відбувалася підготовка дівчат до основної роботи шляхом виконання психогімнастичних вправ з метою зменшення емоційної напруги, активізації уваги, збагачення самоаналізу, рефлексії. На початку

заняття психологу важливо відчувати настрій групи, діагностувати внутрішній стан її членів тому, перед виконанням вправ їм пропонувалося відповісти на наступні питання: “З яким настроєм ви прийшли сьогодні на заняття?”, “Що вам запам’яталося із нашого попереднього заняття?”, “Якими думками ви б хотіли поділитися із іншими учасниками групи?”, “Над якими власними проблемами і думками ви працювали впродовж тижня?”. Психогімнастичні вправи, які використовувались нами під час вступної фази психокорекційних занять представлені в додатку Д.1.

Робоча частина психокорекційних занять слугувала опрацюванню конкретної проблеми шляхом застосування наступних методів, прийомів і технік: бесіди, групової дискусії, рольової гри, психологічного коментаря керівника, моделювання бажаної і небажаної поведінки, виконання психодіагностичних методик та їх обговорення. Все це супроводжувалося осмисленням, самоаналізом як своїх почуттів, думок, дій, так і членів групи, що сприяло активізації механізмів зниження рівня амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Для перевірки ефективності проведених занять під час основного етапу психокорекції ми використовували ряд психодіагностичних методик: опитувальник Дж.Коутса “Майбутнє людства” модифікований Т.М.Зелінською [101,с.191-193] та методика Е.Грізл, В.Проктора “Безумовна любов” модифікована Т.М.Зелінською [101, с.194].

Підсумкова частина психокорекційних занять була присвячена аналізу та узагальненню знань, переживань, усвідомленню прояву амбівалентності латентного материнства як єдності трьох її компонентів та ефективності проведеної роботи. Приклади вправ, які використовувались нами під час підсумкової фази занять наведені в додатку Д.2.

Призначення домашніх завдань (додаток Д.3), які супроводжували переважну більшість психокорекційних занять, полягало в закріпленні, переносі, апробації нових знань та переживань дівчат юнацького віку у реальних життєвих ситуаціях майбутнього материнства, підготовці до

наступних психокорекційних занять. При виборі домашніх завдань враховувались їх доступність, осмисленість, індивідуальні особливості та динаміка амбівалентності латентного материнства.

Слід підкреслити, що мета керівника психокорекційної роботи полягала у створенні та підтримці сприятливих умов для роботи студенток, спрямованої на активізацію механізмів зниження рівня амбівалентності латентного материнства у юнацькому віці, оптимізації міжособистісної взаємодії дівчат експериментальної групи. Це дало можливість досліджуваним юнацького віку подолати недовіру до себе та своєї майбутньої дитини, невпевненість у собі та у своїй майбутній дитині, підсилити розуміння себе та майбутньої дитини, що базувалося на особливостях подолання кризи переходу до ранньої дорослості.

Таким чином, зниження рівня амбівалентності латентного материнства – складний цілеспрямований процес психокорекційного впливу на переживання особистісних утворень дівчат юнацького віку (надію, самооцінку амбівалентності, самоефективність, статеву роль) у юнацькому віці. Розроблена нами програма роботи зі зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства базується на активізації механізмів дезінтеграції-інтеграції шляхом впливу на переживання особистісних утворень, що сприяє їх розвитку.

3.2. Психологічний зміст корекційної програми зі зниження інтенсивності переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку

Теоретичне обґрунтування мети, визначення завдань, принципів, форм і засобів психокорекції дозволило нам розробити та апробувати психологічну програму зі зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Основний етап розробленої нами програми психокорекції складала групові заняття, в яких ми застосовували комплексний вплив на визначені особистісні утворення амбівалентності латентного материнства (надію, самооцінку амбівалентності, самоефективність, статеву

роль) з метою зниження інтенсивності її прояву. Деякі вправи були взяті нами з досвіду психологів: О.Г.Антонової-Турченко [205], Р.Ассаджолі [10], Л.В.Долинської [86], Н.О.Єрмакової [95], Т.М.Зелінської [101], Т.Н.Лук'яненко [143], І.В.Михайлової [158], В.Г.Ромека [216], І.В.Стішонка [246]. У психокорекційній роботі були також модифіковані певні методики та прийоми відповідно до мети і завдань вправ. Ряд психокорекційних вправ були розроблені самостійно. Модифіковані нами вправи відмічені умовним позначенням *. Вправи, створені нами самостійно, позначаються **.

Основний етап

І блок . Вправи, спрямовані на позитивну дезінтеграцію емпіричних корелятивів амбівалентності латентного материнства

Результати констатувального експерименту свідчать про наявні деструктивні тенденції у переживанні особистісних утворень амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку (надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статеві ролі). Саме на ослаблення цих деструктивних проявів як цілого спрямований нищенаведений блок вправ.

Вправа “Нереалізовані сподівання”* (заняття №3)**

Мета: Усвідомити негативні чинники, що призвели до безпорадності, безнадії, визначити, що завадило здійсненню сподівань. Активізувати механізми позитивної дезінтеграції через усвідомлення негативних впливів та нереальних сподівань на краще у майбутньому.

Інструкція: Дівчатам пропонується пригадати свої надії та плани, які з певних причин вони не змогли втілити в життя. Потрібно навпроти кожного сподівання намалювати причину, яка завадила його втіленню і постаратись обґрунтувати чому так склалося.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Усвідомлення негативних чинників, що привели до відчуття безнадії в певних ситуаціях. Важливо акцентувати увагу на те, що

ніколи не пізно повернути надію на реалізацію своїх конструктивних мрій в життя. Вказується на неконструктивність думок, емоцій, дій в реальних ситуаціях.

Вправа “Спадок” ** (заняття №3)

Мета: Усвідомити реальні та бажані якості, що дають можливість аналізувати дихотомію своїх амбівалентних проявів.

Інструкція: Учасницям пропонується вибрати із запропонованого переліку якостей наступні:

- свої реальні якості;
- якості, які хотілось би мати;
- реальні якості своїх батьків.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Виконання вправи дає можливість виявити наскільки є гармонійним зв'язок поколінь. Обговорюються суперечності в системах “реальні якості – бажані якості”, “свої реальні якості – реальні якості батьків”. Аналіз особистісних рис сприяє виокремленню та узгодженню суперечностей. Підкреслюється те, що вправа активізує процес саморозкриття та усвідомлення власної амбівалентності з наміром узгодженості протилежностей.

Вправа "Спостерігач" * [10, с. 85-86] (заняття №4)

Мета: Усвідомити уявлення дівчат про зміст різних сфер власної особистості, розмежувати свої тілесні переживання, сферу почуттів та мислення. Сприяє усвідомленню негативних впливів.

Інструкція: Сядьте зручно. Перетворіться на спостерігача роботи свого тіла, а потім своєї особистості, її змісту. Спостерігач – той, хто слідкує за вашими прагненнями, почуттями та думками, – це щось відмінне від об'єктів, за якими він спостерігає. Цей спостерігач – ви, ваше "Я". Почніть спостерігати своє тіло, дихання. Тепер зверніть увагу на свої переживання та надії стосовно майбутнього материнства, що вони вас спонукають робити в житті? Зараз пригадайте різні ситуації, пов'язані з ними. Тепер почніть спостерігати за своїми почуттями. Які основні почуття ви найчастіше переживаєте: позитивні

чи негативні? Не оцінюйте їх. Просто розгляньте з позиції спостерігача. Простежте за світом своїх думок. Про що вам подобається розмірковувати уявляючи себе в ролі матері? Про що ви боїтесь думати?

Необхідний час: 15 хвилин.

Обговорення: Учасниці групи з'ясовують, які переживання виникли у них в ході виконання вправи, спостереження за якою особистісною сферою майбутньої матері давалось найважче, тобто яка з них найменш усвідомлена.

Вправа “Два варіанти”[246, с.163] (заняття №4)

Мета: Усвідомити свій життєвий сценарій шляхом аналізу власного ставлення до своїх успіхів і невдач, які пов'язані із досягненням цілі.

Інструкція: “Уявіть собі, що ви поставили перед собою ціль і прагнете її досягти (Наприклад, вступити у ВНЗ, вийти заміж). В результаті вас може очікувати успіх або невдача. Подумайте і запишіть, які будуть ваші дії у одному з випадків. Потім опишіть свої дії в протилежні ситуації “.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Кожна людина у своєму житті реалізує певний сценарій: переможця або переможеного, часто, навіть не здогадуючись про це. Переможцю характерні вирази “Я буду...”, “Я зроблю...” та ін.. Переможений використовує вирази “ Якщо б я зміг...”, “Мені потрібно було б...”

Вправа “Частини мого “Я”“ [268, с.131] (заняття №4)

Мета: Сприяти усвідомленню своєї унікальності, розширити уявлення про власні особистісні риси, дихотомію своїх амбівалентних проявів.

Інструкція: Учасницям пропонується згадати, якими вони бувають в різних ситуаціях, в залежності від обставин, від оточення (деколи настільки не схожими на себе самих, ніби це різні люди). На великому аркуші паперу необхідно відобразити ці різні частини свого «Я», свої позитивні та негативні риси характеру (не менше 10-ти) з допомогою самостійно створеного колажу. Кожні виділені якості особистості підбирається символічне зображення з журналів, газет, книжок, буклетів (текст бажано не використовувати). Студентки вирізають обрані ілюстрації і наклеюють на папір.

Діляться в групи по троє і кожна по черзі розповідає про свою роботу, пояснює вибір ілюстрації, називає свої позитивні та негативні риси. Вправа завершується зворотнім зв'язком (“лише зараз зрозуміла, що я ...”, “порівняння схожих колажів у членів групи”).

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Виконання вправи активізує у дівчат особистісну рефлексію. З допомогою символічного зображення суперечності об'єктивізуються, узгоджуються, виокремлюються з психічного життя особистості. Аналізуються схожі проблеми, що сприяє самопізнанню, саморозкриттю, відвертості та забезпечує динаміку процесу групової згуртованості.

Вправа “Страх материнства” (заняття №5)**

Мета: Осмислити самооцінку амбівалентності латентного материнства з бажанням бути толерантною до складних майбутніх ситуацій реального материнства.

Інструкція: Керівник групи зачитує декілька життєвих ситуацій, в яких описуються переживання молодими жінками страхів при народженні дитини. Учасницям пропонується сформулювати переконливі висловлювання, які б допомогли їм у майбутньому нейтралізувати ці страхи, навести приклади позитивних переживань, коли жінки з високою фрустраційною толерантністю долали страхи материнства.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Дівчата в процесі обговорення і аналізу ситуацій, розмежовують взаємовиключні ставлення до материнства. Позитивна дезінтеграція сприяє поступовому розумінню надуманості страхів материнства. Саме фрустраційна толерантність дає можливість спокійно аналізувати деструктивні ознаки оцінювання материнства. Водночас усвідомлюється необхідність здорового способу життя майбутніх матерів.

Вправа “Взаємодія зі страхом” [246, с.94] (заняття №5)

Мета: Усвідомити власну поведінку на шляху до самоефективності.

Інструкція: Багато наших страхів і обмежень “утримують нас”, коли ми йдемо до цілі, а деякі “заступають ціль”, не дозволяючи чітко уявити собі бажане майбутнє. Зараз кожен обирає собі партнера, який максимально допоможе виконати роль вашого страху. “Страх” повинен намагатися стримати свого “господаря” або “заслоняти” йому шлях вперед. Інший – буде взаємодіяти із своїм страхом вириваючись від нього і обходячи його. Після того як “господар” розбереться зі своїм страхом, поміняйтеть ролями.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Студентки визначають наскільки важливо рухатись шляхом успішності, не придушувати і не приховувати свій страх, а навчитися адекватно долати його, досягаючи поставленої мети. Вправа сприяє усвідомленню деструктивних та конструктивних тенденцій у своїй поведінці.

Вправа **"Обличчя агресії"** * [10, с. 96-97] (заняття №5)

Мета: Стимулювати бажання самозміни, формувати установку на пошук впевнених форм поведінки, що активізує механізм позитивної дезінтеграції в поведінковій сфері.

Інструкція: Відмітьте, які з названих ознак агресивної матері властиві вам: невпевненість, невміння стримувати агресію, задоволення від заподіяння шкоди, холодне мовчання, критицизм, саморуйнівна поведінка, сарказм, дратівливість, обурення, їдкі зауваження, агресивні фантазії, насмішка, пасивний саботаж, жорстокість, прискіпливість, недобррозичливість, сліпа лють, буркотливість, похмурий вигляд, необґрунтована відмова, ворожість, бажання помсти. Опишіть, як діє на оточуючих ваша агресія. Чи шкодить вона вам?

Необхідний час: 15 хвилин.

Обговорення: Дівчата розширюють діапазон осмислення проявів амбівалентності латентного материнства в агресії, з'ясовують значення понять агресії та аутоагресії.

Вправа **"Список почуттів"*** [205, с.53] (заняття №6)

Мета: Самопізнати, усвідомити у процесі самоаналізу амбівалентні почуття як невід'ємну рису власної особистості.

Інструкція: Запишіть двома стовпцями свої позитивні та негативні почуття в ситуаціях прийняття рішення, коли:

- всі справедливо погоджуються, а ви проти;
- частина справедливо погоджується, а частина ні;
- всі несправедливо проти.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Аналізуючи власні протилежні почуття дівчата визначають, котрі з них легше було їм виявити – позитивні чи негативні, з'ясовують важливість приймати обидві протилежні сторони, усвідомлювати багатогранність, складність сфери своїх почуттів. Підкреслюється що, дезінтеграція руйнує деструктивні прояви і підсилює позитивні якості.

Вправа “Якою я хочу бути матір’ю” (заняття №6)**

Інструкція: Уявіть себе, в ролі двох матерів: агресивної, невпевненої та врівноваженої, доброзичливої, турботливої. Опишіть свою поведінку в кожній з ролей. Проаналізуйте позитивні та негативні властивості такої матері, що може їх провокувати?

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Дівчата усвідомлюють свою майбутню роль матері шляхом аналізу власного відношення до амбівалентних проявів, знецінення негативних якостей та підсилення позитивних. Аналізується важливість розвивати вміння розуміти себе та свою майбутню дитину, довіряти собі, любити безумовною любов’ю.

Вправа “Перехрестя” [268, с.136] (заняття №7)

Мета: Формувати у дівчат навички самостійного прийняття важливих рішень, усвідомлюючи відповідальність за вибір.

Інструкція: З давніх часів символом трудності прийняття рішення слугував камінь, розташований на перехресті. Як відомо, на ньому були підказки, до яких наслідків приводить те чи інше рішення.

Свій вибір ми здійснюємо, спираючись на різні поради та побажання друзів, знайомих, авторитетний приклад, норми, традиції, “моду”, власні

потреби та уподобання. Зараз у своєму житті ви теж знаходитесь на перехресті життєвого, особистого вибору.

Керівник групи заздалегідь на великому аркуші паперу описує визначені “підказки” у формі різноспрямованих векторів. Всім учасникам наводяться конкретні життєві ситуації: вибір роботи, стосунки з протилежною статтю, вживання алкоголю, куріння та ін.

Вони подібні чи взаємовиключні? Який ваш вибір? Що найбільше вплинуло на нього? Які наслідки прийнятого рішення? Що ви переживаєте?

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Наголошується, що усвідомлене здійснення вибору в складній ситуації відбувається шляхом узгодження суперечностей. Учасники визначають, що впливає на вибір в їхньому теперішньому житті, аналізують мотиви прийняття рішень у різних питаннях. Вправа спрямована на усвідомлення відповідальності за прийняте рішення, аналізуються інфантильні прояви поведінки при досягненні мети. Активізується процес руйнування інфантильної чи адиктивної поведінки жінки, яка уникає приймати рішення, що дає можливість іншим робити це за неї.

Вправа “**Батьки і діти**” [143, с.157] (заняття №7)

Мета: Виявити негативні стратегії матері та батька по відношенню до доньки: авторитарність, нехтування віковими потребами, задоволення власних потреб бути гарними батьками шляхом саморозкриття, особистісною рефлексією.

Інструкція: Учасниці розбиваються на пари та розподіляють між собою ролі батька (матері) та доньки. Потім програють діалоги, починаючи їх з реплік батьків із заздалегідь розданих карток, наприклад:

“Ну й зачіска у тебе! Ти їси так, щоб остаточно зіпсувати своє здоров'я! До чого ж у тебе жахливий характер! Невже ти неспроможна вчитися краще?! Ти ні в чому не тямиш, і тому не сперечайся зі старшими!”

Через 2-3 хвилини пари обмінюються ролями.

Необхідний час: 5 хвилин на кожну пару.

Обговорення: Усвідомлюється конфліктна поведінка матері та батька, які зневажають особистість дитини. Вправа спрямована на підсилення прагнення майбутніх матерів безумовно любити власних дітей.

Вправа “Стать та роль” ** (заняття №8)

Мета: Пізнати рольові характеристики, відокремити прояви особистісної амбівалентності у дівчат, усвідомлюючи свою статеворольову належність.

Інструкція: Виберіть, які з даних гендерних ролей та їх поведінкових характеристик повинні належати жінці-матері, жінці-робітниці, жінці-дружині. “Сильна, ініціативна, виконує важку роботу, чуйна, розумна, турботлива, відповідальна, слабка, акуратна, любляча, чекає на допомогу, впевнена, великодушна, виконує легку роботу, добра, старанна, захисниця, достатньо гарна.” Допишіть свої характеристики.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Дівчата аналізують, як проявляється суперечливість гендерних ролей у суспільстві, обговорюють можливі шляхи узгодження амбівалентності між соціальними очікуваннями та реальними умовами життя. Підкреслюючи, що гарна мати це свідомо установка на материнство, коли жінка особистісно зростає.

Вправа “Я потрібна” ** (заняття №8)

Мета: Стимулювати самоефективність в соціальних контактах, знецінюючи постійне прагнення до самості чи домінування в спілкуванні.

Інструкція: Учасниці групи утворюють коло та по одній стають у його центр. Завдання – довести свою "потрібність" групі, переконати інших у своєму великому бажанні бути прийнятою, впевненою.

Необхідний час: 2-3 хвилини на кожного учасника.

Обговорення: З'ясовується, що може перешкоджати вільному, гармонійному прояву почуттів всередині кола та після виходу з нього. Підкреслюється необхідність узгодженості прагнення до прийняття і самобереження. Вправа стимулює до пошуку аргументів на користь прийняття і самобереження (займати серед подруг бажане місце, розраховувати на їх

розуміння та підтримку), допомагає усвідомити його важливість для гармонійного розвитку особистості дівчини в юнацькому віці.

Вправа **“Мішок казок-1”**** (заняття №9)

Мета: Відокремити та усвідомити позитивні та негативні ознаки материнства.

Інструкція: Учасникам групи пропонується згадати казки, міфи та історії, в яких би описувались відносини “дитина-мати”, які викликають негативні почуття, та програти з певними змінами.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Емпатія, співпереживання як позитивним, так і негативним героям програних фрагментів, впливає на усвідомлення негативних тенденцій в материнстві, їх нейтралізація шляхом гумору. Підсилюється конструктивне бачення майбутнього материнства.

Вправа **“Проективний малюнок”** [86, с.34] (заняття №9)

Мета: Усвідомлення власних протилежних якостей шляхом пізнання, саморозкриття та руйнації негативних явищ, що блокують самоефективність спілкування.

Інструкція: Учасницям пропонується описати себе в 5-6 реченнях з позицій ставлення до близьких, до навчання, до дітей, до людей. Група ділиться на підгрупи і всі читають по колу описи своїх товаришів, додаючи ті якості, які, на їх думку, не були написані автором. Коли характеристики повертаються до авторів, кожен з них повинен проаналізувати дописані якості, виявити згоду, або заперечити їх.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Процес обговорення сприяє саморозкриттю, відвертості та забезпечує динаміку процесу групової згуртованості. Актуалізується усвідомлення власної амбівалентності. З'ясовується в яких сферах у більшості респондентів виникають суперечності, а в яких найменше. Знецінюються негативні якості та підсилюються позитивні.

Вправа **"Дезінтеграція"** * [10, с.161-167] (заняття №9)

Мета: Формувати вміння поступово розділяти власні протилежності у кожній сфері своєї особистості. Студенткам важливо перебувати у стані "Я" для подальшого набуття вміння позитивної дезінтеграції прояву незбалансованих рівнів амбівалентності латентного материнства.

Інструкція: Повторюйте осмислено, повільно, подумки за мною:

Я володію прихованими "пружинами", які штовхають мене до тих чи інших дій, – прагненнями та надіями. Я прагну бути хорошою матір'ю – але боюся, що нічого у мене не вийде. Я володію прагненнями та страхом, але я не прагнення і не страх.

Я володію почуттями. Вони різноманітні, мінливі та часто суперечливі, нестійкі. Іноді мене захоплює хвиля негативних почуттів стосовно народження дітей, але я знаю, що з часом це пройде, і тому я – не почуття. Я можу спостерігати і розуміти їх, поступово вчуся управляти ними, але Я сама – не почуття. Я володію протилежними почуттями, але я – не почуття.

Я можу по-різному поводитись із своїми майбутніми дітьми. Моя поведінка різноманітна: іноді я можу бути турботливою, а в інших випадках проявляти невпевненість, агресивність. Мені це може подобатись і не подобатись. Я проявляю себе в поведінці, але я – не поведінка.

Необхідний час: 15 хвилин.

Обговорення: У процесі аналізу виконання вправи дівчата конкретизують свої переживання стосовно прояву амбівалентності латентного материнства, набувають умінь впевненості, самоефективності, самопізнання.

Вправа "**Чортик та ангел-охоронець**"* [205, с.174-175] (заняття №10)

Мета: Усвідомити амбівалентні прояви у своїй поведінці, виявити різницю між ситуаціями, коли дівчата проявляють агресію стосовно дітей та коли керуються бажанням поводитися доброзичливо.

Інструкція: Пригадайте ситуації, коли ви проявляли нічим не зумовлену, спонтанну агресію стосовно дітей. Постарайтесь згадати, що ви тоді подумки говорили собі, що говорив вам "чортик". Тепер пригадайте, чи закликав вас до чогось ваш "ангел-охоронець", що він міг би сказати? Так само згадайте, коли

ви востаннє не стримали агресію, хоча розуміли необхідність це зробити? Коли відчували задоволення від заподіяння шкоди?

Необхідний час: 20 хвилин.

Обговорення: Дівчата аналізують вплив агресивної поведінки на їх відношення стосовно дитини, визначають, які існують шляхи зниження агресивності та формування доброзичливості.

Вправа “Бінго” (заняття №10)**

Мета: Усвідомити негативні та позитивні якості особистості майбутньої матері, знецінюючи негативні прояви як деструктивні, не бажані.

Інструкція: Кожній учасниці дається аркуш паперу. Необхідно скласти його вертикально навпіл, потім без ножиць чи будь-яких інших ріжучих предметів, тільки руками, “вирізати” фігурку “Бінго” – силует людини. Після цього кожна дівчина пише на одній стороні фігурки свої негативні риси, які, на її думку, заважатимуть у майбутньому материнстві, а на іншій стороні фігурки ті якості, що підсилюють майбутнє материнство.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Підкреслюється учасницями особливе значення ролі матері для особистісного зростання дівчат. Негативні якості слід оцінювати як деструктивну сторону, підсилюючи позитивну.

Вправа „Мої можливості“ ** (заняття №10)

Мета: Усвідомити суперечності загальної самоефективності дівчат юнацького віку, впевненість у собі та у майбутній дитині, шляхом саморозкриття, рефлексії та пізнання негативних та позитивних її проявів.

Інструкція: Вправа виконується поетапно. На першому етапі слід закінчити початок речення: „Як майбутня мати, я не зможу...” (не менше 10 речень). Підкресліть, що для вас є непосильним у майбутньому материнстві. На другому етапі закінчити речення „Як майбутня мати, я зможу...” (10 речень). Задумайтесь над тим, що ви бажаєте зробити для себе і своєї майбутньої дитини. На третьому етапі необхідно оцінювати за 5-бальною шкалою вашу

впевненість, проставте бали від 1 до 5, наскільки ви впевнені в здійсненні того, що написали.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: При аналізі цієї вправи учасниці зосереджують увагу на формуванні адекватності в оцінюванні власних здібностей, наполегливості при досягненні цілей, віри в свої можливості. Підкреслюється, що виконання вправи формує впевненість у своїх силах, які підвищують турботу про себе та про майбутню дитину.

Отже, переживання особистісних утворень (надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі) досліджуваного психічного явища у дівчат юнацького віку мали цілеспрямований психокорекційний вплив шляхом застосування позитивної дезінтеграції. Була зруйнована цілісність особистісних якостей. Ригідні, примітивні та деструктивні сторони особистісних утворень були усвідомлені та знецінені. Саме роз'єднання та проведення адекватного впливу на позитивні та негативні прояви активізує до самозмін дівчат юнацького віку, що є підставою для наступної психокорекційної роботи.

II блок. Вправи, що актуалізують часткову інтеграцію емпіричних корелятивів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку (надію, самооцінку амбівалентності, самоефективність, статеву роль).

Часткова інтеграція об'єднує позитивні сторони особистісних утворень, що впливають на амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку в ЕГ, а також продовжується процес знецінення їх негативних сторін.

Вправа **“Ранок завтрашнього дня”** [246, с.140] (заняття №11)

Мета: Розвивати готовність до досягнення певної цілі оцінювати її у теперішньому часі, що дає можливість підсилювати надію дівчат.

Інструкція: Уявіть собі, що наступив ранок завтрашнього дня. Ви прокинулись, відкрили очі, подивилися у вікно, побачили сонечко і посміхнулись. А зараз протягом 15 хвилин напишіть список своїх сподівань на сьогоднішній день, що ви прагнете зробити, що принесе вам радість, за що ви будете вдячні людям. Не старайтесь підбирати правильні або не правильні, важливі або не важливі слова. Пишіть їх так, як вони вам приходять в голову.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Підкреслюється вміння узгоджено, через інтеграцію протилежностей сподіватись досягти бажаного, не втрачаючи віри у свої сили. Дівчатам юнацького віку важко реалізуватися з надією “тут і тепер”. Усвідомлюється бажання сподіватися в майбутньому на краще, водночас цінувати теперішній час, який і веде до реалізації мрій.

Вправа “Я мати” (заняття №11)**

Мета: Виявити та усвідомити негативні і позитивні емоції щодо майбутньої дитини в ситуації фрустрації: негативні – знецінювати, позитивні – підсилювати шляхом переживання безумовної любові до власної майбутньої дитини.

Інструкція: Уявіть, що ви є мати маленької дитини, яка з невідомої вам причини цілу ніч плаче. Ви все робите, щоб дитину заспокоїти, але вона плаче...Опишіть свої емоції і переживання в цю ніч.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Виявляються причини негативних переживань і їх зменшення шляхом актуалізації гуманності, розуміння майбутньої дитини. Усвідомлюється необхідність турбуватися не лише про себе, а й про дитину. Довіра до себе підсилює прояви своєї майбутньої материнської відповідальності.

Вправа "Інтеграція" * [10, с.146] (заняття №11)

Мета: Збагатити досвід усвідомлення суперечностей та їх узгодження через інтеграцію. Аналіз етапів малювання дозволяє дівчатам вербалізувати власні прояви амбівалентності латентного материнства у процесі надання

протилежностям збалансованості.

Інструкція: Напишіть на аркуші два протилежних прояви материнства які ви вважаєте характерними для себе: праворуч один, ліворуч – другий. Нижче намалюйте ці два полюси, а також їх взаємодію: віддалення, наближення, потім – поступове поєднання.

Необхідний час: 20 хвилин.

Обговорення. Дівчата висловлюються про те, що вони відчували в ході малювання, та конструюють життєві ситуації, в яких створений ними синтез протилежностей майбутнього материнства може проявитися.

Вправа **“Мої надії на майбутнє”*** [101, с.236] (заняття №12)

Мета: Усвідомити конструктивні прагнення щодо оцінки власних здібностей, підсилюючи їх шляхом актуалізації власної самоефективності.

Інструкція: “Уявіть, що протягом наступних 10-15 років ваше життя йтиме у повній відповідності з найкращими очікуваннями. Тепер уявіть себе ще через 10 років. А зараз подумки дайте відповідь на мої запитання:

- Де і ким ви працюєте ?
- Якою є ваша сім’я ? Яка ви мати?
- Якими тепер є ваші плани на майбутнє ? “ .

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: З’ясовується, що вправа націлена на формування впевненості в собі, яка залежить від суб’єктивної оцінки власних результатів та визначає сміливість у постановці нових цілей. Дівчата підсилювали взаємозв’язки майбутнього і теперішнього, прагнення до вищості – віру у свої здібності та їх самореалізацію. Зазначається, що все це вимагає відповідального ставлення до теперішнього. Підкреслюється необхідність усвідомити та мінімізувати деструктивність до власних можливостей, зокрема, до майбутнього материнства.

Вправа **“Обмін”**** (заняття №12)

Мета: Саморозкритися та підсилити свої позитивні якості.

Інструкція: Учасниці групи “обмінюють” якості, яких їм не вистачає для

того, щоб бути в майбутньому мамою, яка особистісно зростає разом з дитиною, “розраховуючись” тими власними якостями, які б хотіли змінити.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Дівчата аргументують вибір бажаних та небажаних якостей, з'ясовують шляхи формування тих рис, які хотіли б "купити". Підкреслюється сутність часткової інтеграції: усвідомлюючи негативну якість, дівчата замінюють її на позитивну. Наводяться конкретні ситуації, де це може відбуватися.

Вправа **“Поводир”** [246, с.49] (заняття №13)

Мета: Виявити позитивні і негативні прояви надії. Підсилити сподівання на підтримку, переживання взаєморозуміння.

Інструкція: Розбийтесь на пари. В кожній парі один з вас буде виконувати роль поводиря інший роль сліпця (очі будуть зав'язані). Через п'ять хвилин ви поміняєтесь ролями. Під час вправи ви повинні мовчати. Після закінчення поділіться враженнями про те, як бути поводитирем і відповідати за благополуччя того кого ведеш, і навпаки, які надії ви покладаєте на поводиря. В яких життєвих ситуаціях, з Вашої точки зору, ми так взаємопов'язані?

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Аналізується готовність брати відповідальність на себе за іншого, визначається степінь довіри учасників іншим людям. Відпрацьовується оптимістичний сценарій взаємозв'язку між партнерами завдяки надії, водночас, усвідомлюються і недоліки цього процесу.

Вправа **“Незалежна поведінка”** [101, с.234] (заняття №13)

Мета: Підвищити прояв незалежної самоефективної поведінки у студенток та здатність самостійно приймати рішення на основі адекватної оцінки своїх здібностей з урахуванням позицій інших людей.

Інструкція: Програйте таку конфліктну ситуацію: студентська академгрупа має негативне ставлення до студентки, яка проявляє активність у навчальному процесі. Після її успішної відповіді на семінарі деякі члени групи стали діяти наступним чином: невербально (неприємні гримаси, образливі

жести), в іронічних запитаннях (“Чого ж ти так рвешся, ти у нас найрозумніша?”) у звинуваченнях і загрозах (“Ти хочеш, щоб ми виглядали дурнями? Почекай, зробимо тобі бойкот”.) почали проявляти своє негативне ставлення. Слід дати впевнену, але не деструктивно-агресивну відповідь негативно налаштованій частині групи. Якщо виникають складнощі, можна обрати собі “двійника”, який буде вербально або не вербально доповнювати вашу відповідь. З якими подібними життєвими ситуаціями ви зустрічались?

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Члени групи обговорюють, наскільки складно було виконувати вправу, з'ясовують важливість для себе та оточуючих вміння адекватно оцінювати свої здібності та відстоювати власну точку зору. Підкреслюється важливість майбутньої матері бути ефективною як в спілкуванні, так і в поведінці.

Вправа "Прийняття майбутньої дитини" * [10, с.108] (заняття №13)

Мета: Актуалізувати характерну для амбівалентності латентного материнства тенденцію відкидати дитину, або приймати її такою, яка вона є і любити безумовно. Прийняття негативного компонента протилежностей забезпечує зниження напруженості між ними, а це зумовлює інтеграцію збалансованих протилежностей.

Інструкція: Подумайте про свою майбутню дитину, чи будете ви з нею щасливі і задоволені своїм життям? Уявіть це, усвідомте цінність дитини. Тепер подумайте про щось, чого ви боїтесь у майбутньому материнстві, хотіли б уникнути. Уявіть це, спостерігайте ваші переживання, як вони проявляються в почуттях, думках, поведінці. Поверніться до того, за що ви вважаєте дитину найбільшою цінністю у житті, відчуйте, усвідомте свою безумовну любов до неї. Тепер знову переключіться на неприємну ситуацію, привносячи в неї те позитивне переживання, яке ви щойно відчули. Усвідомте плинність цієї неприємної ситуації: приємні та неприємні моменти материнства надає вам одина дитина. Приймаймо дійсність цього світу.

Необхідний час: 15 хвилин.

Обговорення: У ході аналізу вправи дівчата роблять висновок, що існує багато способів послаблення страху майбутнього материнства, агресивності, невпевненості, проте повністю виключити їх прояви з життя неможливо. Приймаючи ці протилежності, ми відмовляємо їм у силі, послаблюючи їх, даємо можливість майбутній матері спокійно аналізувати такі суперечності і контролювати небажані прояви.

Вправа “Я надіюсь...” (заняття №14)**

Мета: Виявити прагнення до інтеграції позитивних сподівань та оптимістичного сценарію майбутнього материнства. Усвідомити звільнення від страху, безнадійності у складних обставинах.

Інструкція: Розбийтесь на підгрупи по 5 осіб. Кожна підгрупа повинна переконливо обґрунтувати одне з вибраних наступних сподівань.

“Я сподіваюсь, що буду виявляти терплячість у спілкуванні з дітьми, тому що...”

“Надіюсь легко встановлювати контакт із своєю дитиною, тому що...”

“Я сподіваюсь, що зрозумію причину непослуху дитини, тому що...”

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Під час обговорення актуалізується значення позитивних сподівань (надія, довіра до себе, розуміння себе) та значення позитивного ставлення до дитини (турбота, довіра щодо майбутньої дитини). Водночас, зменшуються страхи щодо майбутнього материнства.

Вправа “Сімейні впливи” (заняття №14)**

Мета: Підсилити позитивні прояви самооцінки амбівалентності у своїх життєвих сценаріях і сімейних впливах на життя людей. Усвідомити ті форми поведінки, які хотілося б змінити (агресія, уникнення, байдужість тощо), взаємозв'язки позитивних переживань як в приємних, так і в травмуючих ситуаціях щодо власної матері, сім'ї.

Інструкція: Прийміть зручне положення і закрийте очі. Уявіть, як ви стоїте біля будинку, де ви жили коли були маленькими. Тепер уявіть, що ви впали і роздерли коліно. Ви з риданням ідете в будинок. Подивіться на вираз

обличчя матері, інших членів родини. Що переживає ваша мама? Що вона говорить? Що роблять інші члени вашої родини?

Повторіть цю вправу в інших уявлювальних ситуаціях :

– Ви вбігаєте в будинок злою і в сльозах, тому що хтось із старших дітей відібрав у вас іграшку.

– Ви вбігаєте в будинок переляканою, тому, що побачили великого собаку.

– Ви вбігаєте в будинок сміючись і радіючи тому, що одержали в школі приз.

По завершенні вправи поділіться враженнями. Чи переживали ви почуття, які у вашій родині вважалися не прийнятними і які ви тепер відмовляєтесь в себе визнавати? Чи були у вас почуття, які заохочувались родинною?

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Дівчата визнають амбівалентність ставлення до матері, сім'ї, аналізують суперечливі аспекти цих стосунків. Підсилюються позитивні переживання в родинних стосунках. Актуалізується усвідомлення значущості ставлення до матері у гармонійному розвитку особистості (приймається реальність з домінуванням конструктивності).

Вправа “**Як ми спілкуємось?**” ** (заняття №15)

Мета: Виявити здатність свідомо вибирати стратегію власної поведінки та зробити висновки про доцільність доброзичливої поведінки. Підсилювати прагнення у майбутньому материнстві наслідувати толерантну і доброзичливу поведінку.

Інструкція: Поділіться по троє і розіграйте ситуацію: батька, матері та дитини, яка вперто не хоче розуміти вашої вимоги повертатись додому не пізніше 10 години вечора. Перша група має такі характеристики батьків: батько уникає виховання доньки, мати проявляє гіперопіку, друга група – батько і мати проявляють гіперопіку, третя – батько – гіперопіку, мати – уникає.

Необхідний час: 6 хвилини на кожну підгрупу.

Обговорення: Аналізуються, узагальнюються думки щодо виконання батьківських ролей, їх взаємозалежність. Нормативним є батьківство, що обумовлюється безумовною любов'ю, гуманним ставленням, коли і діти, і батьки особистісно зростають.

Вправа “Рух вперед” (заняття №15)**

Мета: Підсилити прагнення до особистісного зростання майбутньої жінки-матері.

Інструкція: Уявіть себе матір'ю, яка одружена, працює, виховує дитину, бере участь у громадському житті і відчуває себе успішною. Поверніться подумки в минуле і опишіть, якими характеристиками повинна володіти така жінка, що потрібно їй для цього.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Дівчата усвідомлюють значення впевненості в собі, самоефективності, вміння розуміти себе, що сприяє особистісному зростанню та гармонійному материнству. Здійснюється поступове засвоєння стратегій впевненої поведінки, що у свою чергу зменшує особистісну амбівалентність.

Вправа “ Моя гендерна роль” [268, с.136] (заняття №16)

Мета: Підсилити позитивні прояви гендерних установок батьківської сім'ї, усвідомити їх взаємозв'язки з готовністю бути матір'ю.

Інструкція: Керівник групи виступає з інформаційним повідомленням про гендер, гендерні стереотипи та гендерну поведінку.

Кожна учасниця для себе визначає і записує в ранговому порядку 5 якостей її гендерної ролі, які найбільше заохочуються в сім'ї, в соціумі. Порядок записують риси, які притаманні їй особисто. В третьому стовпчику дівчата записують ті риси, які притаманні успішним людям, найбільш актуальні в сучасному суспільстві. Порівнюють списки.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Вправа стимулює учасниць до інтеграції суперечностей гендерних ролей в суспільстві, шляхи узгодження протилежностей між соціальними очікуваннями та реальними умовами життя. На прикладі

порівняння характеристик в трьох переліках дівчата усвідомлюють індивідуальні позитивні якості, отримують уявлення про успішність соціальної ролі, усвідомлюють свій гендер.

Вправа „–” на „+” [95, с.131](заняття № 16).

Мета: Сприяти виявленню суперечностей стосовно власної самоефективності, одночасно активізуючи симпатію до себе.

Інструкція: На аркуші випишіть прикметники, що характеризують негативні сторони вашої особистості, що ведуть до неефективності. Знайдіть в них позитивні моменти і запишіть їх поруч із негативними. До завдання поставтеся легко, із гумором – це дозволить подивитися на себе з іншого боку.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: У дівчат активізується переживання симпатії до власної особистості, відбувається позитивна переоцінка негативних якостей, водночас, підсилюються власні позитивні якості.

Вправа “**Мішок казок**”** (заняття №17)

Мета: Виявити прояви суперечностей в гендерних ролях, підсилити їх загальнолюдську мотиваційну спрямованість.

Інструкція: Учасницям групи пропонується згадати казки, міфи та історії, в яких би описувались відносини “дитина - батьки” і програти їх. Дівчата об’єднуються в групи по п’ять осіб.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Переживання певної ролі та спостереження за поведінкою інших сприяє усвідомленню прояву гендерної поведінки. Підкреслюється цінність виконання сімейних ролей. Програвання казки поглиблює усвідомлення загальнолюдської цінності бути матір’ю.

Вправа „**Розмова із внутрішнім Критиком**” [95, с.142] (заняття № 17)

Мета: Розвивати свідомий інтерес до позитивних сторін особистості, усвідомити їх взаємозв’язки з довірою до себе, впевненістю, розумінням своєї особистості.

Інструкція: Наші субособистості у багатьох з нас мають негативні голоси. Одна із них – наш власний Критик. Прислухайтеся, що він говорить вам? Можливо слова: „Ти повинен...”, „Коли ти тільки навчишся...”. Яким тоном він говорить? У яких обставинах? Що він вимагає? Що ви відчуваєте по відношенню до нього? Дайте йому ім'я. Тепер станьте Критиком. Поясніть власній цілісній особистості, як вона вас потребує. Розкажіть, який без вас буде безлад. Від імені вашого „Я” усвідомте цінність вашого Критика. Обговоріть з ним, як зберегти та використати його позитивні якості і зменшити негативні, що викликають образу та біль.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Активізується інтерес до внутрішнього світу особистості, з'ясовуються позитивні і негативні риси.

Вправа **"Відновлення будинку"*** [10, с.117] (заняття №17)

Мета: Осмислити вторинну інтеграцію як процес часткової інтеграції окремих суперечностей та глобальної інтеграції всієї цілісної структури амбівалентності латентного материнства.

Інструкція: Уявіть занедбаний садок та старий будинок у ньому. Напівзруйнований будинок викликає почуття суму, але подумайте, яким би він міг стати, якби ви відновили його і оселились із майбутньою дитиною. Ви приступаєте до справи: ремонтуєте дім, пропалюєте садок. Ви облаштовуєте дитячу кімнату, саджаєте квіти турбуєтесь, щоб вашій дитині було зручно і затишно. Тепер час "вдихнути в нього життя". Тут є світло, вода, їжа. Ви дивитесь у вікно і бачите квітучий садок і свою майбутню дитину в ньому.

Необхідний час: 10 хвилин.

Обговорення: При обміні переживаннями між учасницями з'ясовується, чи супроводжується активізація механізмів інтеграції позитивними емоціями, які сприятливі зміни фіксують дівчата у своєму вмінні турбуватися про себе та свою майбутню дитину.

Вправа **„Хочу навчитися материнства”**** (заняття №18)

Мета: Сприяти розвитку у студенток самоефективності стосовно своїх можливостей у майбутньому материнстві.

Інструкція: Будь ласка, розбийтеся на пари і розкажіть про ті риси і дії матері, які викликають задоволення у дитини і яких ви б хотіли навчитися. (Наприклад: гра з дитиною, незважаючи на зайнятість, турботливе ставлення до хворої дитини та ін.) Партнерка, яка уважно слухає, розпитує і пропонує варіанти того, як і де можна цього навчитись. За моїм сигналом потрібно помінятися ролями.

Необхідний час: 30-35 хвилин.

Обговорення: Ця вправа сприяє усвідомленню власних суперечностей. Прийняття негативного компонента протилежностей забезпечує зниження напруги між ними, а це зумовлює інтеграцію збалансованих протилежностей.

Вправа „**Овації**“ ** (заняття №18)

Мета: Підняти у дівчат рівень впевненості у своїх можливостях за допомогою адекватної оцінки власних досягнень, що сприяє зростанню загальної самоефективності.

Інструкція: Тренер називає певне вміння матері, і учасниці, які вірять, що будуть володіти ним, мають встати, а решта плескають їм у долоні. Наприклад, „Нехай встануть ті, хто буде співати дитині колискові, готувати улюблену страву, грати рухливі ігри, купати і пеленати дитину, спокійно реагувати на пустощі, буде товаришем своїй майбутній дитині, мріяти разом з нею, відпочивати, тощо“. Далі кожна з учасниць називає 1-2 свої „уміння“, які вважає важливими і процедура повторюється. У групах обговорюються наступні запитання: Чи було приємно почути овації на свою адресу? Були названі уміння, за які вам було особливо приємно отримати визнання? Чи були якісь уміння, які є для вас настільки природними, що було дивно отримувати за них схвалення? Ви помітили у собі бажання винятковості, першості, коли заявляли про певне своє вміння? Як би ви прокоментували тезу про те, що мати приймає свою дитину такою яка вона є?

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: З'ясовується, що вправа спрямована на формування впевненості в собі, яка залежить від суб'єктивної оцінки власних результатів. Підкреслюється, що набуття адекватності в оцінюванні власних здібностей веде до зростання загальної самоефективності, та збалансованої амбівалентності латентного материнства.

Отже, спрямований психокорекційний вплив відбувся шляхом застосування часткової інтеграції щодо кожного особистісного утворення (надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі). Амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку формується у напрямку підсилення позитивних проявів особистісних утворень. Процес підсилення позитивних сторін цих особистісних утворень протікає шляхом усвідомлення їх взаємозв'язків. Продовжується усвідомлення переживання цієї соціальної установки у дівчат шляхом знецінення, послаблення її негативної сторони суперечності. Інтеграція на цьому етапі часткова і тому слід перейти до заключного етапу глобальної інтеграції.

III блок. Вправи спрямовані на формування глобальної вторинної інтеграції емпіричних корелятивів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Глобальна інтеграція об'єднує позитивні і негативні прояви суперечності однієї якості (емпіричного корелята) у вищу цілісну її форму з домінуванням конструктивності, що детермінує збалансовані прояви амбівалентності латентного материнства.

Вправа “Лист вдячності та побажань”* [143, с.170] (заняття №19)

Мета: Усвідомити цілісність суперечливих проявів надії, як більш збалансованого психічного явища, що детермінує конструктивні прояви амбівалентності латентного материнства.

Інструкція: Напишіть листа вдячності собі колишній та висловіть свої

надії на майбутнє. Якою ви бачите свою майбутню дитину, як ви почуваетесь поряд із нею?

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Узагальнюються враження, спогади та спрямовуються на майбутні перспективи материнства. Дівчата виявляють суперечності з позицій позитивного ставлення до себе в теперішньому, минулому та майбутньому. Вправа допомагає приймати різночасові аспекти свого Я, усвідомлювати важливість теперішнього часу, що підсилює позитивне ставлення до свого минулого та майбутнього.

Вправа “Моя особистість” (заняття №19)**

Мета: Підсилити свою унікальність, як жінки, об'єднуючи позитивні і негативні якості власної особистості з домінуванням позитивних якостей.

Інструкція: Учасницям групи пропонується згадати різні життєві ситуації, які вимагали діяти в залежності від обставин в ролі жінки. На аркуші слід написати позитивні властивості, завдяки яким, було успішно вирішено певні проблемні ситуації. Робота виконується у вигляді колажу, де кожній позитивній якості підбирається символічне зображення з газет, журналів, книжок, буклетів. Дівчата по черзі розповідають про свою роботу, пояснюючи вибір ілюстрації до кожної своєї позитивної риси.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: З допомогою символічного зображення позитивних характеристик особистості жінки відбувається процес їх глобальної вторинної інтеграції у дівчат, коли негативні якості стають керованими, невеликої сили, а позитивні мають особистісну значущість і домінують.

Вправа “Десять кімнат” [246, с.105] (заняття №20)

Мета: Усвідомити власну модель поведінки при прояві різних емоцій з прагненням до самоконтролю неадекватності майбутніх матерів.

Інструкція: Уявіть собі, що ви живете в будинку, в якому 10 кімнат: надія, розуміння себе і дитини, страх, безнадійність, сум, довіра до себе і до дитини, злість, агресія, самотність, самоефективність, безумовне прийняття

дитини. Намалюйте в кожній кімнаті її символи. І дайте відповідь на запитання: Як часто ви там буваєте, що робите? В якій кімнаті черпаєте сили, а в якій навпаки втрачаєте? Учасниці ділять аркуш на 10 частин, в кожній записують вищеназвані якості і малюють символ.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Дівчата обґрунтовують те, в яких кімнатах їм подобається знаходитись, а яких – ні, які почуття вони там переживають. Саме вміння керувати емоціями узгоджено дає надію майбутнім матерям до здорового способу життя та вміння оптимістично бачити себе як в теперішньому, так і майбутньому.

Вправа **“Взаємне побажання”** [143, с.172] (заняття №20)

Мета: Усвідомити цілісність суперечливих проявів компетентності у міжособистісному спілкуванні, як складовій загальної самоефективності.

Інструкція: Висловіть по колу побажання одна одній на майбутнє. Якими би ви хотіли зустріти своїх одногрупниць через декілька років?

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: З'ясовується залежність змісту побажань від особливостей стосунків між дівчатами, рівня їх залученості у групу, фрустраційної толерантності та доброзичливості. Респондентки переживають емоційну близькість, що сприяє закріпленню збалансованих проявів їх особистісної амбівалентності, де домінує позитивне, і, водночас, усвідомлюється негативне як кероване та небезпечне.

Вправа **“Невпевнена, впевнена й агресивна відповідь”*** [101, с.235] (заняття №21)

Мета: Збільшити очікування успіху через символічне моделювання впевненої поведінки, яка спрямована на об'єднання позитивних і негативних проявів в цілісне переживання латентного материнства.

Інструкція: Кожній учасниці групи необхідно продемонструвати невпевнену, впевнену і агресивну поведінку в ситуаціях. (Наприклад – Ваша дитина принесла чужу іграшку і не хоче повертати). Пам'ятайте, що

невербальна поведінка говорить стільки ж про ваш стан, скільки і вербальна. Намагайтесь, щоб тон голосу, поза, і вираз обличчя відповідали словам.

Розділіться на пари, виберіть ситуацію яка вам подобається і програйте її.

– Ви хочете додивитись улюблену телепередачу, а дитина займає вас різними питаннями. Ви говорите...

– Діти, що сидять позаду вас у кафе, заважають вам гучними розмовами. Ви звертаєтесь до них...;

– Ви ніяковієте, коли ваш хлопець, розповідає історії про вас. Ви пояснюєте....

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Дівчата визначають, що перешкоджає їм бути впевненими стосовно майбутнього материнства. Опосередкований досвід допомагає зрозуміти те, як позбавитись агресивної, невпевненої поведінки та досягти самоефективності в життєвих ситуаціях шляхом підсилення впевненості у власних думках, переживаннях, діях. Актуалізується усвідомлення досліджуваними значущості їх соціальних установок на майбутнє материнство, що стимулює внутрішню мотивацію прагнути до цієї ролі. Обґрунтовуються негативні наслідки невпевненості та агресивної поведінки для майбутніх матерів юнацького віку.

Вправа “**Метелик**”[10, с.111] (заняття №21)

Мета: Узгодити своє минуле та теперішнє ставлення щодо материнства в цілісне переживання, бути впевненими, що саме це забезпечує їм психічне здоров'я та особистісне зростання.

Інструкція: Уявіть гусінь. Вона починає вити кокон. Ви опиняєтесь всередині його. Кокон розкривається, ви відчуваєте приплив життєвих сил. Кокон спадає – і ви перетворюєтесь на чудового різнокольорового метелика. Ви усвідомлюєте, що ваші можливості безмежно розширилися – ви здатні літати. Тепер порівняйте свої думки, емоції в цій ситуації з майбутнім материнством.

Необхідний час: 25хвилин.

Обговорення: Порівнюється процес перетворення гусіні в метелика з

процесом розвитку дівчини, і перетворення її в матір. Усвідомлюється можливість перебудови себе для подальшого особистісного зростання та безумовного прийняття майбутньої дитини. Вправа сприяє переосмисленню минулої установки з негативним переживанням щодо майбутнього материнства.

Вправа **“Мішок казок-3”** ** (заняття №22)

Мета: Розкрити та узгодити позитивні і негативні уявлення про материнську модель поведінки через ідентифікацію з казковими героями.

Інструкція: Учасницям групи зачитуються фрагменти казок, в яких описується стосунки “мати-дитина”, що наповнені почуттям безумовної материнської любові і викликають бажання програвати їх із своїми майбутніми дітьми. Група поділившись на підгрупи, програє фрагменти казок, завершуючи її на засадах гармонійного латентного материнства (домінують конструктивність, негативні прояви невисокої інтенсивності).

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Програвання казки допомагає груповій згуртованості, забезпечує активізацію механізму глобальної вторинної інтеграції через позитивне сприйняття майбутньої дитини та себе. Дівчата аналізують власні враження, переживання, зясовують зміст безумовного прийняття дитини та одночасне особистісне зростання жінки.

Вправа **“Троянда”*** [10, с.120] (заняття №22)

Мета: Підсилити прагнення до особистісного зростання дівчат в ролі матері, пережити цілісність, збалансованість жінки–майбутньої матері.

Інструкція: Уявіть собі молоду, красиву жінку, яка незабаром стане матір'ю. Вона спокійна і щаслива в очікуванні народження дитини. Тепер придивіться до неї уважно, і уявіть ту силу, яка стала джерелом її розквіту. Ця жінка – ви. Та ж сила діє і у вас, вона пробуджує ваші найкращі риси, найприємніші спогади, дозволяє вам морально “розквітнути”. Це є безумовна любов у прийнятті майбутньої дитини і себе.

Необхідний час: 30 хвилин.

Обговорення: Дівчата діляться досвідом виконання вправи: як себе почували, які думки виникли, які внутрішні резерви допомогли їм пережити гармонію, задоволення жінки-матері, яка особистісно зростає, переживаючи безумовну любов до дитини.

Вправа "Усвідомлення безумовної любові"* [10, с. 139] (заняття №22)

Мета: Стимулювати інтеграцію збалансованих амбівалентних проявів, актуалізувати переживання безумовної любові до майбутньої дитини і спрямовувати її назовні.

Інструкція: Згадайте час, коли ви відчували любов. Пригадайте та переживіть її знову в уяві. Це події минулого, але усвідомте, що здатність відчувати безумовну любов присутня у вас постійно. Торкніться любові, уявіть, яка вона. Уявіть собі образ майбутньої дитини, що символізує для вас таку любов.

Необхідний час: 10 хвилин.

Обговорення: Після виконання вправи учасниці аналізують особливості свого стану, всебічно осмислюють образи безумовної любові до майбутньої дитини та свою ретроспективу цього почуття.

Вправа „Три мети життя“** (заняття №23)

Мета: Активізувати роботу з планування цілей на майбутнє, що сприяє усвідомленню життєвих орієнтацій, побудови реалістичного життєвого плану стосовно материнства.

Інструкція: Сформулюйте три головні мети свого життя. Навпроти кожної напишіть, чому вони важливі для вас і до якого терміну ви хочете їх досягти. Тепер запишіть проміжні цілі і завдання, які б сприяли досягненню цих цілей.

Ставимо цілі в області здоров'я, в матеріальній сфері, в області стосунків з оточуючими, в сфері саморозвитку, материнства та сімейного життя.

Цілі якого напрямку для вас найважливіші? Проранжуйте всі цілі. Проаналізуйте свої цілі з точки зору таких принципів:

Дійсно ваші цілі важливі для вас? Реальні ваші цілі? Чи встановили ви цілі для себе, а не для інших людей? Чи достатньо ви сконцентрувалися на короткотривалих цілях?

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Виконання вправи стимулювало учасниць усвідомити потребу в постановці цілей в різних сферах життєдіяльності, визначають для себе найважливішу область. Поглиблене самоусвідомлення дівчат впливає на актуалізацію переживання стати матір'ю у майбутньому та професійно визначитися. Наголошується, що успіх реалізації життєвого плану залежить від узгодженого ставлення до реалізації жінкою різних ролей.

Вправа „**Комплімент собі**” ** (заняття № 23).

Мета: Усвідомлювати позитивні і негативні сторони власної особистості з домінуванням конструктивності в ролі майбутньої матері.

Інструкція: Напишіть на аркуші паперу власні позитивні якості, які на вашу думку, можуть перетворитися на переваги, коли ви станете матір'ю. Розкажіть, що вам потрібно для цього зробити.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: З'ясовується специфіка усвідомленого прийняття студентками власних переваг і недоліків в ролі матері.

Вправа „**Далека планета**” ** (заняття № 24)

Мета: Сформувати інтегроване конструктивне ставлення до майбутньої дитини, усвідомити цінність власного існування.

Інструкція: Подумайте про свою майбутню дитину. Уявіть вас разом на далекій планеті, де немає нічого, що б нагадувало про ваше теперішнє життя. Чи можете ви розраховувати один на одного? Чи будете ви турбуватися про себе і дитину? Чи будете вислуховувати один одного? Подумайте, що із того, що ви будете говорити, відповідає лише вашим мріям, а що є реальністю.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: При аналізі звертається увага на те, що підвищення довіри до себе та своєї майбутньої дитини є необхідною умовою успішного

материнства. Відбувається узгодження суперечностей, які підсилювали незбалансованість амбівалентності латентного материнства.

Вправа „Декларація самоцінності”* [226, с.136] (заняття № 24)

Мета: Усвідомити цілісність суперечливих проявів ролей жінки, що детермінує гармонійний вимір амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Інструкція: Повторюйте подумки за мною наступні слова:

Я – це Я. В усьому світі немає точнісінько такої, як я. Є люди, у чомусь схожі на мене, але точно такої, як Я, немає.

Все, що я відчуваю, бачу, говорю і роблю в даний момент, – це моє, тому що я довіряю своїм почуттям, думкам, поведінці. Я саме їх вибрала.

Я знаю, що в мені є щось таке, що я не знаю чи не до кінця усвідомлюю. Але оскільки мене цікавить моє „Я”, я люблю і ціную себе, я можу терпляче відкривати в собі джерела того, що спантеличує мене, дізнаватися більше про різні почуття, думки, бажання, які є частиною мене.

Я можу бачити, чути, думати, говорити і діяти. Можу відмовлятися від того, що здається невідповідним, зберегти те, що здається дуже потрібним і відкрити щось нове у собі. Я належу собі, гідній власної довіри, і тому можу будувати себе. Так, я хочу бути в майбутньому матір’ю, мати чоловіка, яких я буду любити. Я буду гарним професіоналом, виконуючи роботу, яка мені буде подобатися. Я – це Я, і я – це чудово.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Після знайомства з декларацією відбувається обмін думками, особистісним досвідом, почуттями відносно ролі самоцінності у житті кожної учасниці групи, яка бажає стати матір’ю, дружиною та в майбутньому бути корисною суспільству.

Вправа „Саме сьогодні“ * [158, с.165] (заняття №25)

Мета: Усвідомити та пережити цілісність власного майбутнього життя як матері, дружини, професіонала.

Інструкція: Ми багато говоримо про важливість фізичних вправ, але ще більше ми потребуємо духовних і розумових вправ, які б кожного ранку стимулювали нас до конструктивних дій. Не забувайте говорити собі слова прихильності, які підбадьорюють. Говорячи з собою кожного дня, ви можете навчитися збалансовувати власні думки наступним чином.

1. Саме сьогодні я буду щасливою. Щастя міститься всередині мене, воно не є результатом зовнішніх обставин. Тому я буду настільки щасливою, наскільки я повна рішучості бути щасливою.

2. Саме сьогодні я пристосуюся до життя, яке оточує мене. Я прийму мою майбутню дитину, сім'ю, обставини мого життя такими, які вони є.

3. Саме сьогодні я потурбуюся про свій організм, тим самим і про свою майбутню дитину. Зроблю зарядку, буду турбуватися про своє тіло, позбудуся шкідливих для здоров'я звичок.

4. Саме сьогодні я буду розвивати свій розум. Я прочитаю щось корисне для себе і своєї майбутньої дитини. Я не буду ледачею, я прочитаю те, що потребує зусиль, роздумів, зосередженості.

5. Саме сьогодні я займуся моральним самовдосконаленням. Для цього я зроблю щось гарне, корисне для своєї майбутньої дитини.

6. Саме сьогодні я буду жити тільки теперішнім днем, буду доброзичливою із усіма, постараюся не чіплятися до людей та не намагатимуся їх виправляти.

7. Саме сьогодні я буду радіти життю і буду щасливою. Я буду любити свою майбутню дитину і вірити, що вона полюбить мене.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Вправа поглиблює самоусвідомлення студенток юнацького віку, стимулює їх позитивне ставлення до себе в ролі матері, дружини, професіонала, що сприяє збалансованості амбівалентності латентного материнства. В процесі аналізу вправи з'ясується, що позитивне самоставлення впливає на формування оптимістичного ставлення до власного майбутнього, розширює межі часової перспективи, зумовлює інтерес до

особистісного зростання.

Вправа “**Виміри любові**”* [10, с.135] (заняття №25)

Мета: Розширити самоусвідомлення шляхом узгодження жінкою переживання майбутньої матері, дружини та професіонала.

Інструкція: Уявіть, що ви відчинили двері у світ любові, де можна зустріти близьких вам людей: вашу дитину, чоловіка, рідних. З-за дверей з'явилися перші мимовільні враження (образ, відчуття, думка, звук, почуття). Опишіть їх.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Учасниці аналізують власні враження, пов'язані з ними події, відчуття, з'ясовують їх смисл, переживають єдність та збалансованість жінки-матері, жінки-дружини, жінки-професіонала через прихильність до майбутньої дитини, чоловіка, самоповаги до професії, роботи.

Вправа „**Собі улюбленій**“ ** (заняття №26).

Мета: Усвідомити узгодженість суперечностей бути матір'ю і особистісно зростати в цілісне “Я” дівчатами юнацького віку.

Інструкція: Уявіть свою дитину, про яку потрібно турбуватися, за життя та поведінку якої ви відчуваєте відповідальність. Яка вона? Опишіть. Задайте собі питання: „Як я буду виконувати роль матері?“ Перевірте, які думки викликають у вас наступні твердження:

- Я маю право на поважне ставлення.
- Я маю право бути щасливою.
- Я маю право вільно використовувати свій час.
- Я маю право на відпочинок.

Необхідний час: 25 хвилин.

Обговорення: Підкреслюється цінність власної особистості, необхідність довіри до себе, що спрямовує власні почуття до проблем Я. Зростає установка на прийняття себе та всіх своїх переваг й недоліків. Це сприяє активізації відповідальності перед собою та перед майбутньою дитиною, усвідомлення унікальності своєї дитини, яка потребує любові і турботи.

Вправа „**Розмова про довіру**“ * [101, с.224] (заняття №26).

Мета: Активізувати емоційну стійкість, узгодженість думок і дій щодо майбутніх стосунків з власною дитиною, чоловіком, що сприяє збалансованим проявам амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Інструкція: Всі розділяються на пари і виконують наступне завдання. Розкажіть один одному про те, які особистісні риси допомагають вам відчутися себе у майбутньому хорошою матір'ю, а які, навпаки, знижують довіру до себе та до дитини. Можна розпочати з фрази: „Знаєш, я хочу тобі сказати, що в найскладніші хвилини я згадую ... (чи я думаю про ...), і це допомагає мені відчутися себе впевненіше“. При виконанні вправи використовуйте правила підтримки співрозмовника. Вживайте фрази: „Я можу собі уявити, як ...“; „Складається враження, що тобі було нелегко ...“ тощо.

Необхідний час: 35 хвилин.

Обговорення: Усвідомлюється розуміння майбутньої дитини, що дозволяє прийняти себе з усіма недоліками і рухатись у напрямку підготовки до майбутнього материнства і особистісного зростання. З'ясовується, що це створює умови для інтеграції позитивних і негативних оцінок, зменшення напруги, підсилення емоційної стійкості, збалансованості думок і дій особистості.

Вправа "**Девіз щасливої жінки**" ** (заняття №26).

Мета: Узагальнити набутий досвід в привабливу установку стати в майбутньому матір'ю.

Інструкція. На основі знань, умінь та навичок, якими ви збагатились впродовж групової роботи, сформулюйте свій особистий девіз щодо майбутнього материнства.

Необхідний час. 10 хвилин.

Обговорення. Дівчата визначають, який вислів вийшов найбільш влучним, аналізують, як девіз характеризує особистісне зростання його авторки.

Отже, цілеспрямований психокорекційний вплив на прояви амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку відбувається шляхом застосування глобальної інтеграції щодо переживання кожного особистісного утворення (надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі).

Глобальна інтеграція узгоджує позитивну і негативну сторони суперечностей у вищу цілісну єдність з домінуванням конструктивності. Негативна сторона суперечностей стає значно меншою по інтенсивності, а відтак піддається керуванню. Позитивна сторона підсилюється внутрішньою мотивацією, що обумовлює її актуальність і домінування у переживанні амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Завдання заключного етапу формувального експерименту полягало в підведенні підсумків групової психокорекційної роботи, індивідуальних консультацій, узагальненні студентками юнацького віку отриманого досвіду та специфіки подолання вікових труднощів в процесі групової роботи. Даний етап включав одне заняття. Для досягнення поставлених завдань нами була проведена бесіда з дівчатами на тему: “Чим були для мене корисні наші зустрічі?”, яка включала наступні питання: Чи відповідають результати проведеної роботи вашим очікуванням? Чим збагатився ваш досвід завдяки груповим заняттям? Які заняття вам найбільше запам’яталися? Чому? Що вам не сподобалось? Що було незрозумілим? Які нові знання про майбутнє материнство ви отримали у ході групової роботи? Що нового дізналися про себе в ролі майбутньої матері, дружини, професіонала? Над якими якостями особистості вам слід і далі працювати?

На цьому занятті була використана вправа “Моя майбутня сім’я” (кожна учасниця групи описувала своє розуміння стосунків із своєю дитиною, чоловіком, рідними, узагальнювала свої думки, почуття до них), а також вільна форма самозвітів про те, як вони змінилися у процесі проведення цілеспрямованих психокорекційних впливів.

Наведемо окремі висловлювання студенток-учасниць експериментальної групи. Валентина К.: “На заняттях психологічного гуртка я краще зрозуміла свій внутрішній світ. Я думаю, що кожна мати суперечлива, амбівалентна, що є нормальним. Необхідно свідомо зменшувати амбівалентну напругу, довіряючи собі, підсилюючи свою особистість впевненістю у тому, що можливо я стану хорошою мамою. Після занять я більше зрозуміла свої протиріччя та навчилась долати їх. Я б хотіла продовжити роботу над собою та бути щасливою”.

Надія З.: “Мене вразило те, наскільки амбівалентними є мої думки, емоції. Тому я боялась материнства і відповідальності за дитину. Тепер я вважаю, що треба розвивати в собі позитивні переживання, зокрема, довіряти собі і любити свою дитину ще задовго до її появи на світ. Також я думаю, що треба читати літературу з психології, щоб допомогти собі в розв’язанні складних проблем материнства, подружнього життя”.

Ольга Б.: “Раніше я не думала, не знала про амбівалентність латентного материнства. Мені шкода, що у мене були такі важкі думки про материнство. Я зрозуміла, що материнство робить жінку щасливою і не руйнує інших її життєвих планів, коли вона до цього ставиться відповідально. Без осмислення різних ролей жінки важко знайти шлях до гармонії, успіху, щастя”.

Після закінчення психокорекційної роботи (квітень 2009 року) в контрольній і експериментальній групах був проведений контрольний зріз, завданням якого було виявити динаміку амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Кількісні та якісні показники контрольного експерименту наведені у наступному підрозділі.

3.3. Динаміка прояву переживання амбівалентності латентного материнства в експериментальній і контрольній групах в умовах цілеспрямованого психологічного впливу

Апробація запропонованих психокорекційних заходів, спрямованих на зниження інтенсивності амбівалентності латентного материнства у дівчат

юнацького віку експериментальної групи, зумовила зміни в її структурних компонентах.

Мета заключного етапу експериментального дослідження полягала у проведенні порівняльного аналізу якісних і кількісних результатів після формувального експерименту в учасників експериментальної групи з показниками констатувального експерименту та відповідно контрольної групи, а також аналізу прояву переживання особистісних утворень в ЕГ і КГ після формувального експерименту, що дозволило нам визначити динаміку амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, встановити достовірність виявлених змін для підтвердження ефективності проведеної психокорекційної роботи.

У відповідності до поставленої мети ми виділили такі завдання цього етапу експериментального дослідження:

1) провести порівняльний аналіз результатів діагностування амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку у експериментальній й контрольній групах (до та після формувального експерименту);

2) вивчити динаміку амбівалентності латентного материнства в контрольній та експериментальній групі після завершення психокорекційної роботи;

3) визначити особливості динаміки переживання особистісних утворень амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку експериментальної й контрольної груп (до та після формувального експерименту);

4) порівняти динаміку переживання особистісних утворень амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку в ЕГ і КГ після цілеспрямованого експериментального впливу.

Кількісні показники рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку експериментальної та контрольної груп подано у табл.3.1 та на рис.3.1.

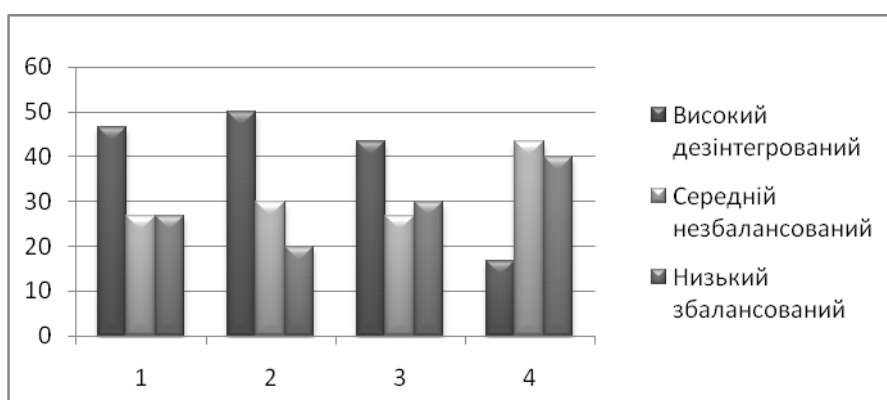
Як відображають дані табл.3.1 та гістограмі (рис.3.1) в експериментальній групі, співвідношення рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку до та після формувального експерименту виявилось таким: кількість досліджуваних з високим рівнем прояву зменшилась на 33,33% (у 2,9 рази), з середнім – зменшилась на 13,33%, кількість дівчат з низьким рівнем збільшилась на 20,00% (у 2 рази).

Таблиця 3.1

Динаміка прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку експериментальної та контрольної груп

N=60

Рівні амбівалентності латентного материнства	До експерименту				Після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	14	46,66	15	50,00	13	43,33	5	16,67
Середній	8	26,67	9	30,00	8	26,67	13	43,33
Низький	8	26,67	6	20,00	9	30,00	12	40,00

До експерименту Після експерименту

Рис.3.1 Динаміка прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку експериментальної та контрольної груп.

Примітки:

- 1,3 – контрольна група;

2. 2,4 – експериментальна група.

В учасниць контрольної групи не виявлено статистично вірогідних змін у рівнях прояву амбівалентності латентного материнства від констатувального до контрольного дослідження. Так, у цій групі не було зафіксовано суттєвого зменшення кількісного складу дівчат юнацького віку із високим рівнем прояву амбівалентності латентного материнства (46,66%) і він займає перше місце за кількісною представленістю. Наведені дані свідчать, що дівчата контрольної групи проявляють неготовність до приймання обдуманих рішень буденних проблем, не є позитивно послідовними, впевненими у собі та у своїй майбутній дитині.

Порівняння кількісного складу студенток за розповсюдженістю високого рівня та середнього і низького рівнів у КГ та ЕГ після формувального експерименту дало наступні результати: в контрольній групі переважають прояви незбалансованих рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, що співвідноситься з тенденцією даного процесу в юнацькому віці, виявленою нами під час констатувального експерименту. Для досліджуваних ЕГ провідним є середній незбалансований (43,33%) та низький збалансований (40,00%). Саме низький збалансований рівень прояву свідчить, що ці дівчата юнацького віку готові до майбутнього гармонійного материнства, у якому вони будуть впевненими та турботливими стосовно себе та дитини.

Отже, психокорекційна робота сприяла зниженню рівнів прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку та позитивній інтеграції суперечностей.

Охарактеризуємо динаміку структурних компонентів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку експериментальної та контрольної груп до та після апробації програми психокорекційних заходів. Порівняння кількісного складу дівчат за компонентами амбівалентності латентного материнства на основі критерію кутового перетворення Фішера [232, с.158-163] показало статистично вірогідне збільшення кількісної

представленості досліджуваних експериментальної групи з низьким рівнем і зменшення чисельності дівчат з високим рівнем до та після проведення формувального експерименту (додаток Ж.1). У досліджуваних контрольній групі виявлені зміни були статистично недостовірними (додаток Ж.2). Викладене підтверджується і порівняльним аналізом компонентів амбівалентності латентного материнства після завершення психокорекційної роботи у дівчат юнацького віку обох груп. Статистично вірогідні відмінності між групами констатовано на високому, середньому, низькому рівнях у всіх трьох компонентах (додаток Ж.3). Отже психокорекційна робота мала позитивний вплив на зниження рівня амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Наступним етапом нашого аналізу є дослідження динаміки переживання особистісних утворень в експериментальній та контрольній групах, яке дало можливість виявити тенденції у зміні цих психічних явищ.

Охарактеризуємо динаміку прояву переживання надії, яка корелює з афективною складовою амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Так, у досліджуваних експериментальної групи після проведення психокорекції статистично значущо збільшився високий рівень прояву надії та суттєво зменшився низький рівень (додаток 3.1). У контрольній групі зміни до та після формувального експерименту були статистично незначущими (додаток 3.2). У дівчат експериментальної групи при порівняльному аналізі з контрольною групою після проведення формувального експерименту виявлено статистично значуще збільшення високого рівня надії, оптимістичного ставлення до власного майбутнього, до себе та майбутньої дитини (додаток 3.3). Констатовано статистично вірогідне зниження низького рівня прояву надії ($\varphi^*=2,53$, $p\leq 0,05$). У контрольній групі статистично вірогідних змін між рівнями прояву надії не було зафіксовано.

Таким чином, розроблена та апробована нами програма роботи з підсилення надії допомогла усвідомити досліджуваним експериментальної

групи свої індивідуальні особливості, розвинути оптимістичні погляди на своє майбутнє, розвинути почуття довіри до себе та до майбутньої дитини.

Особистісним утворенням, яке корелює з когнітивною складовою амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, виступає переживання самооцінки амбівалентності. Так, у досліджуваних експериментальної групи після проведення цілеспрямованого психологічного впливу статистично значущо збільшились на низькому і зменшились на високому рівні кожний з показників даного особистісного утворення. У цій групі перше місце займає низький рівень (43,33%), друге – середній (33,33%) і третє – високий (23,33%) (додаток К.1). У контрольній групі показники самооцінки амбівалентності до та після формувального експерименту є статистично незначущими (додаток К.2). Ці дані підтверджують порівняльний аналіз динаміки самооцінки амбівалентності в експериментальній та контрольній групах після закінчення цілеспрямованого психокорекційного впливу. Відмінності кількісних показників самооцінки амбівалентності в учасників обох груп є статистично вірогідними (додаток К.3).

Отже, застосована нами психокорекційна програма роботи зі зниження інтенсивності самооцінки амбівалентності у дівчат юнацького віку стимулювала процес усвідомлення студентками експериментальної групи своїх індивідуальних особливостей, адекватного інтегрування позитивних та негативних якостей, що призвело до позитивних змін рівнів самооцінки амбівалентності.

Порівняння вираженості рівнів прояву переживання самоефективності, що корелює з поведінковим компонентом амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, в експериментальній групі після проведення формувального експерименту дозволяє констатувати, що існують статистично значущі відмінності на високому та низькому рівнях (додаток Л.1). Вираженість високого рівня самоефективності зросла ($\varphi^*=1,83$, $p \leq 0,05$), а низького зменшилась ($\varphi^*=2,13$, $p \leq 0,05$). Було виявлено, що вираженість рівнів прояву загальної самоефективності у контрольній групі до та після

формувального експерименту статистично незначучо збільшилась (додаток Л.2). На достовірність наведених результатів вказує також аналіз самоефективності досліджуваних обох груп після проведення психокорекції, оскільки статистично зріс високий рівень ($\varphi^*=2,69$, $p \leq 0,05$) (додаток Л.3).

Після проведення психокорекційного впливу ми маємо підстави говорити про зростання у дівчат юнацького віку впевненості у своїх здібностях, бажання мати дитину, бути самостійною у прийнятті важливих рішень. Це знизило емоційну напругу і негативні переживання стосовно майбутнього материнства та позитивно вплинуло на підвищення самоефективності дівчат юнацького віку.

Охарактеризуємо динаміку прояву типів статевих ролей у дівчат юнацького віку в експериментальній та контрольній групах. Зокрема, у досліджуваних експериментальної групи після проведення формувального експерименту виявлено статистично значуще збільшення кількості студенток з високим рівнем прояву андрогінності та констатовано статистично вірогідне зниження низького рівня (додаток М.1). У контрольній групі статистично вірогідних змін між рівнями прояву типів статевих ролей у дівчат юнацького віку не було зафіксовано (додаток М.2). На статистично значущі відмінності між групами вказує і порівняльний аналіз прояву типів статевих ролей у дівчат юнацького віку в експериментальній та контрольній групах після проведення формувального експерименту (додаток М.3). Отже, вказані зміни свідчать, що внаслідок цілеспрямованого психологічного впливу в учасниць експериментальної групи збільшився рівень прояву андрогінності, що є необхідним для успішного розвитку особистості майбутньої матері.

Проведена психокорекційна робота підтвердила висунуту нами гіпотезу та дала можливість сформулювати окремі рекомендації практичним психологам щодо консультування дівчат юнацького віку із проявами амбівалентності латентного материнства (додаток Н).

В результаті проведеної роботи ми дослідили феноменологію переживання амбівалентності латентного материнства, що проявляється, перш за все, в дезорієнтації та збентеженні дівчини перед вибором: бути у майбутньому

матір'ю, чи не бути нею. Суттєвою ознакою прояву амбівалентності латентного материнства у процесі консультування є опір дівчини власним змінам, прояви безнадійності, невпевненості у своїх силах, страх перед відповідальністю за прийняття рішення мати дитину. Тому важливо, щоб психолог-консультант розумів сутність амбівалентності латентного материнства і допоміг усвідомити, прийняти своє позитивно-негативне протиріччя і знайти рішення, долаючи опір власним вдосконаленням.

Проведений нами аналіз результатів заключного етапу дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**:

– виявлено статистично значущі позитивні зміни у переживанні амбівалентності латентного материнства дівчатами юнацького віку, які проявляються у зростанні узгодженості прояву негативних і позитивних переживань у афективній, когнітивній, поведінковій сферах;

– позитивна динаміка була констатована також у переживанні особистісних утворень, які корелюють із структурними компонентами амбівалентності латентного материнства: надія, що впливає на зростання довіри до себе та до майбутньої дитини, прояви симпатії до власної особистості; самооцінка амбівалентності, що сприяє адекватному усвідомленню та інтеграції власних позитивних та негативних переживань стосовно майбутнього материнства шляхом позитивної атрибуції; самоефективності, що виявилась у впевненості в своїх здібностях бути хорошою матір'ю, очікуванні успіхів у поведінці виконуючи роль матері;

– статистично незначуща динаміка зниження рівнів прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку в контрольній групі свідчить про неефективність впливу традиційної навчально-виховної системи вищої освіти та суспільного впливу стосовно материнства;

– позитивна динаміка у рівнях прояву цієї соціальної установки у респонденток експериментальної групи, виявилась статистично достовірною у збільшенні кількісних показників низького рівня, зменшенні високого та середнього рівнів. Відсутність таких змін у контрольній групі, вказує на

ефективність створеної та апробованої нами програми психологічного впливу на амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку.

Статистично вірогідне зменшення рівня амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку вказує на можливість та необхідність забезпечення психологічної допомоги студенткам у процесі їх особистісного розвитку, свідчить про можливість включення розробленої програми у навчально-виховний процес вищої школи.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Теоретичним підґрунтям психологічної корекції амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку слугують положення К.Дамбровського, М.Занни, Т.М.Зелінської, Г.Крісталла, Т.Н.Лук'яненко, А.Маслоу, А.Е.Хурчак, Т.С.Яценко та ін. про усвідомлення цього психічного утворення і цілеспрямований вплив на зниження його інтенсивності за допомогою бесід, ігрової психотерапії, емпатії.

Процес зниження рівнів амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку полягав у тому, щоб поетапно впливати на її структурні компоненти через активізацію механізмів психокорекції цієї соціальної установки. Такими механізмами виступали позитивна дезінтеграція, часткова інтеграція, глобальна вторинна інтеграція, які сприяють усвідомленню дівчатами даного віку суперечностей, забезпечують зменшення інтенсивності їх особистісної амбівалентності, щодо майбутнього материнства. Створена нами психологічна програма впливу на амбівалентність латентного материнства відповідає принципам єдності, послідовності етапів, системності, диференційованості, інтегрованості засобів, комплексності використаних методів.

Поєднання різних форм роботи (позанавчальні заняття, індивідуальні консультації) стало оптимальним шляхом психокорекційного процесу.

Результати формувального експерименту дозволили зафіксувати статистично вірогідні позитивні зміни у рівнях прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, а також зростання кількості дівчат із високою довірою до себе та до своєї майбутньої дитини, високим рівнем впевненості у собі та у своїй майбутній дитині, здатністю розуміти себе та свою майбутню дитину. Це підтвердило дієвість реалізованої психокорекційної програми зі зниження рівня прояву амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, що впливає на прийняття рішення мати дитину, будувати сімейні стосунки та всебічно розвивати свою особистість.

Статистично вірогідне зменшення інтенсивності амбівалентності латентного материнства вказує на можливість та необхідність забезпечення психологічної допомоги дівчатам юнацького віку у процесі їх особистісного розвитку, свідчить про можливість включення розробленої програми у навчально-виховний процес вищої школи.

**Матеріали третього розділу надруковані у наступних публікаціях
автора:**

1. Шастко І.М. Теоретичні засади програми зі зниження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку / І.М. Шастко // Зб. наук.праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України [ред. С.Д.Максименко].Т.11, част.5. – К., 2009. – 421-428с.
2. Шастко І.М. Динаміка переживання амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку в умовах цілеспрямованого психологічного впливу / І.М. Шастко // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Зб. наукових праць. №1(24). – Луганськ.– 2010.– 222-228с.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено вирішення проблеми амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку: розкрито сутність цієї соціальної установки, психологічні особливості її складових, переживання особистісних утворень, критерії діагностування, рівні прояву, механізми зниження її інтенсивності, а також обґрунтовано та апробовано програму шляхів та засобів психологічного впливу на зниження високого і середнього рівнів та підсилення низького рівня цього психічного явища.

1. Амбівалентність особистості – властивість, яка виявляється у співіснуванні рівних за силою протилежних бажань, почуттів, думок та дій до зовнішнього чи власного внутрішнього світу. Амбівалентність, яка притаманна кожному індивіду, розвивається у двох напрямках: гармонійному, слугуючи підґрунтям психічного здоров'я, та негармонійному, коли неузгодженість протилежностей внутрішнього світу спричиняє негативні особистісні зміни. Усвідомлення амбівалентних проявів сприяє збалансованості протиріч в різних сферах життя та є передумовою саморозуміння, впевненості у собі, оптимізму та особистісного зростання.

2. Необхідною умовою повноцінного розвитку та подальшого особистісного зростання дівчини юнацького віку є усвідомлене майбутнє материнство. Одним з напрямків вирішення даної проблеми є дослідження амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку, котре проявляється як суперечлива оцінка стосовно переживання бажання і не бажання мати дитину, сім'ю та особистісно зростати. Вивчення особливостей амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку є важливим з огляду специфіки даного вікового періоду як кризового етапу переходу до ранньої дорослості. У цей віковий період дівчина стоїть перед необхідністю інтеграції взаємовиключних особистісних утворень у стійкі соціальні установки щодо навколишнього світу та самої себе. Вона намагається зрозуміти своє призначення і зробити оптимальний для себе вибір щодо професійної

підготовки, вибору друзів, супутника життя, материнства. Юнацький вік є сенситивним для розвитку переживання особистісних утворень амбівалентності латентного материнства, як конструктивної соціальної установки позитивного спрямування з гармонійним прагненням до відповідальності, психічного здоров'я, особистісного зростання.

3. Структура амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку включає афективний, когнітивний та поведінковий компоненти. Критеріями прояву афективного компоненту є довіра до себе, до майбутньої дитини – недовіра до себе, до майбутньої дитини; когнітивного: розуміння себе та майбутньої дитини – нерозуміння себе та майбутньої дитини; поведінкового: впевненість у собі, у майбутній дитині – невпевненість у собі, у майбутній дитині. Психологічні особливості амбівалентності латентного материнства пов'язані з віковими проявами структурних компонентів та з переживанням таких особистісних утворень як: надія, самооцінка амбівалентності, самоефективність, статеві ролі. Амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку проявляється на трьох рівнях: високому, середньому, низькому. *Високий рівень* характеризується негативними переживаннями, які спричинені недовірою до власної особистості та майбутньої дитини, відсутністю самоприйняття (антипатія до власного “Я”). Це призводить до депресій, різних адикцій (алкоголь, паління, наркотики та ін.). Відсутність оптимістичних поглядів на майбутнє заважає становленню позитивного переживання латентного материнства, що веде до багатьох проблем і труднощів у виконанні даної соціальної ролі в майбутньому. Неглибоке самоусвідомлення себе в ролі матері, відсутність здатності розуміти себе не сприяє особистісному зростанню цих дівчат юнацького віку. Амбівалентність латентного материнства у дівчат цього рівня характеризується неспроможністю інтегрувати суперечливі взаємовиключні позитивні та негативні ставлення щодо материнства. *Середньому рівню* характерна напруга в переживанні позитивних і негативних емоцій довіри до виконання ролі матері, до майбутньої дитини, що обумовлює маніпулятивну атрибуцію цієї соціальної установки. Суперечність прояву

довіри до себе зумовлює розвиток нестійкої установки переживання латентного материнства, яка знаходиться під впливом зовнішніх чинників (сім'ї, друзів, культурного середовища тощо). Дівчатам характерні суперечності між бажанням бути впевненою при прийнятті рішення стати матір'ю та страхом перед власною неспроможністю, втратою незалежності. Напруга, невизначеність призводять до ситуативної дезадаптації, депресії, яка частково долається значними вольовими зусиллями, але залишається бажанням затягувати прийняття рішення стати в майбутньому матір'ю, дружиною, народити і виховувати дитину. *Низький рівень* амбівалентності латентного материнства характеризується розумінням себе та майбутньої дитини, що сприяє осмисленню інформації про саму себе, аналізу власних суперечливих думок, переживань, вчинків, інтерпретації можливих причин та наслідків. Дівчата із низьким збалансованим рівнем амбівалентності латентного материнства не схильні до депресії, врівноважені, виявляють прихильність в розмові про майбутню дитину. Респондентки цього рівня наполегливі у досягненні життєзначущої мети, вміють регулювати власну поведінку й надавати самопідтримку, відповідають за власне життя та життя майбутньої дитини.

4. Індивідуальні особливості структурних компонентів амбівалентності латентного материнства пов'язані з віком дівчат. Зміни прояву цієї соціальної установки від 17-18 до 18-19 років мають тенденцію до збільшення високого рівня у афективній, когнітивній, поведінковій сферах. Ця негативна вікова тенденція є статистично достовірною. Оптимальним для амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку є низький рівень, зі збалансованими суперечностями, який проте виражений недостатньо. Незбалансовані рівні (середній, високий) домінують над низьким рівнем амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку. Їм характерне невміння інтегрувати суперечності щодо майбутнього материнства і тому формується переживання антипатії до себе та майбутньої дитини, залежність від інших, песимістичні погляди на майбутнє материнство. Виявлені тенденції пояснюються особливостями позиції дівчат юнацького віку,

які стоять перед складним життєвим вибором: кар'єра – заміжжя – діти, засвоюють нові соціальні ролі, обирають майбутню професію, що супроводжується віковою кризою переходу до ранньої дорослості і проявляється у невпевненості в собі, відсутності розуміння себе, суперечливих ставленнях до себе.

5. У дівчат юнацького віку домінує незбалансований (середній та високий) рівень прояву амбівалентності латентного материнства, психологічними особливостями якого є наявність протиріч у афективній, когнітивній та поведінковій сферах цієї соціальної установки. Відсутність значущої динаміки у прояві структурних компонентів та переживанні особистісних утворень амбівалентності латентного материнства у дівчат 17-18 та 18-19 років обумовлює необхідність психокорекційної роботи з ними. Ефективним шляхом оптимізації цього процесу є активізація засобами психологічного впливу таких механізмів психокорекції амбівалентності латентного материнства: позитивна дезінтеграція – часткова інтеграція – глобальна вторинна інтеграція. Поєднання різних форм роботи (позанавчальні заняття, бесіди, індивідуальні консультації) сприяло ефективності психокорекційного процесу.

6. Програма роботи з психологічної корекції амбівалентності латентного материнства базується на підсиленні переживання надії, самооцінки амбівалентності, самоефективності, статевої ролі. Позитивна динаміка проявляється у переживанні особистісних утворень, які корелюють із структурними компонентами амбівалентності латентного материнства: надія, що впливає на зростання довіри до себе та до майбутньої дитини, прояви симпатії до власної особистості; самооцінка амбівалентності, що сприяє адекватному розумінню та інтеграції власних позитивних та негативних переживань стосовно майбутнього материнства шляхом позитивної атрибуції; самоефективності, що виявляється у впевненості в своїх здібностях бути хорошою матір'ю, очікуванні успіхів у виконанні ролі матері.

Розроблені практичні рекомендації викладачам та практичним

психологам щодо вдосконалення своїх знань про амбівалентність латентного материнства у дівчат юнацького віку, доцільність створення служби психологічної підтримки для оперативного реагування на кризові прояви дівчат, шляхів підсилення збалансованих проявів цієї соціальної установки.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективи її вивчення пов'язані з концептуальним аналізом амбівалентності латентного материнства у життєзначущих сферах; вивченням особливостей становлення цієї соціальної установки залежно від віку дівчат; створенням психодіагностичних методик дослідження даного психічного утворення, що й буде предметом нашого подальшого наукового пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: учеб. пособие для студентов вузов / Г.С. Абрамова М.: “Академия”, 1997. – 704 с.
2. Агнаева Е.Х. Образ будущего ребенка у беременной женщины: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / Е.Х.Агнаева. – Ростов–на–Дону, 2001. – 24с.
3. Адлер А. Наука жить / Альфред Адлер – К.: Port–Royal, 1997. – 288 с.
4. Адлер А. Понять природу человека / Альфред Адлер; [пер.Е.А.Цыпин]. – СПб.: Академ. проект, 1997. – 256 с.
5. Андреева Т.В. Семейная психология / Т.В.Андреева: учеб.пособие. – СПб.:Речь, 2005.–244с.
6. Антоненко И.В. Социальные контексты доверия / И.В. Антоненко // Вестник Гос. ун–та упр.: Сер.: Социология и упр. персоналом. – 2002. – № 2. – С.12–20.
7. Ануфрієва Н.М. Внутрішній конфлікт і амбівалентність особистості в умовах суспільної кризи / Н.М. Ануфрієва // Вісник Київського ун–ту. Серія Соціологія. Психологія. Педагогіка. Вип. 3. – К., 1997. – С. 35–43.
8. Архиреева Т.В. Родительские позиции как условие развития отношения к себе ребенка младшего школьного возраста: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. псих. наук: спец. 19.00.07. / Т.В. Архиреева Научно–исследовательский ин-т общей и пед. психологии АПН СССР. – М.,1990.– 20 с.
9. Арутюнян М. Легко ли быть родителями? (Взрослые и дети: союз, конфликт, компромис)/ М. Арутюнян, М.Земнов / М.: 1991.МП “Велес” – 191 с.
- 10.Ассаджоли Р. Психосинтез: Теория и практика. / Р. Ассаджоли — М.: Рефл-бук, 1994.- 314 с.
- 11.Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. / Асмолов Александр Григорьевич. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1984. – 104с.

12. Астахов В.М. До питання про психоемоційний статус юних вагітних // Педіатрія, акушерство, гінекологія. – 1998. - № 9. – С.37–38.
13. Баз Л.Л. Исследование восприятия психологической поддержки беременными женщинами / Л.Л.Баз, О.В.Баженова // Психологический журнал. – 1994. – Т.15, №1. – С. 37–46.
14. Балл Г.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Балл Г.А. – К., Д.: Ин-т психологии АПН Украины, 1993. – 32 с.
15. Бандура А. Теория социального научения / А.Бандура. — СПб.: Евразия, 2000.—320 с.
16. Бевз Г.М. Соціально–психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / Г.М. Бевз. – К.: 2002. – 21с.
17. Беляева Г.Ф. Социальные аспекты аборта / Г.Ф. Беляева, А.Т.Гаспаришвили // Социологические исследования. 1996. №9. С. 122–124.
18. Беляева Т.Б. Особенности эмоционально-ценностного отношения к себе в юношеском возрасте / Т.Б. Беляева // Вестник Новг. ун-та им. Яр. Мудрого. – 1997. – № 6. – С. 70–75.
19. Бердникова Т.В. Юное материнство: личностный и социальный аспекты: дисс. кандидата социол. наук: спец. 22.00.06. / Бердникова Татьяна Вальтеровна. – Курск, 1999.–204с.
20. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Эрик Берн; [пер. с англ.] / Общ. ред. М.С. Мацковского. – СПб.: Лениздат, 1992. – 400 с.
21. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения / Шонн Берн. – СПб.:Пройм–ЕВРОЗНАК, 2007.–318с.
22. Бех І.Д. Категорія “ставлення” в контексті розвитку образу “Я” особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія.– 1997.–№3(6).–С.9–21

- 23.Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: [наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. — К.: Либідь, 2006.—272 с.
- 24.Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: [наук.-метод. посібн.] / Іван Дмитрович Бех. — К.: ІЗМН, 1998.— 204 с.
- 25.Бик Э. Заметки о наблюдении за младенцами как части психоаналитического обучения / Э. Бик // Журнал практического психолога 2006, №5, с.43–59.
- 26.Биркхойзер-Оэри С. Мать: Архетипический образ в волшебных сказках / Пер. с англ.— М.:Когито–Центр, 2006.—255с.
- 27.Блюм Г. Психоаналитические теории личности / Геральд Блюм.- Пер. с англ.— М.: КСП, 1996. – 247 с.
- 28.Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Божович Лидия Ильинична — М.: Международная педагогическая академия, 1995. - 209 с.
- 29.Бодалев А.А. Общая психодиагностика / А.А. Бодалев, В.В. Столин — СПб.: Изд-во „Речь“, 2000. – 440 с.
- 30.Большой психологический словарь / [ред. Б.Г.Мещерякова, В.П.Зинченко].— СПб: ПРАЙМ–ЕВРОЗНАК, М.: ОЛМА–ПРЕСС, 2003.— 666 с.
- 31.Большой толковый психологический словарь в 2 т. / [сост. Ребер А.]. – Т.1: Пер. с англ.— М.: Вече, АСТ, 2003.—592с.
- 32.Большой толковый психологический словарь в 2 т./ [сост. Ребер А.]. – Т.2: Пер. с англ.— М.: Вече, АСТ, 2003.—560с.
- 33.Бондаренко О.И. Стиль управления поведением детей в зависимости от потребностного профиля родителей / Бондаренко О.И. – М.:Издатель, 2000 – с.68
- 34.Бондаровська В. Школа для батьків / Бондаровська В. – ПП „Заценко”.— Прим. – К.: 2006. – 338с.
- 35.Борзова М.В. Социокультурный анализ конструкторов феминности и маскулинности в гендерно-ориентированных текстах СМИ: автореф. на

- соискание научной степени доктора социол. наук: спец. 22.00.06 / М.В. Борзова. – Ростов-на-Дону, 2007–23с.
36. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей: [пер. с англ. В.В. Старовойтова], 2-е изд. / Дж. Боулби. – М.: Академ. проект, 2004. – 232 с.
37. Браун Дж. Теория и практика семейной психотерапии / Браун Дж. Кристенсен Д. – СПб.: Питер, 2001. – 352с.
38. Бэррон Р. Агрессия / Бэррон Р., Ричардсон Д. – СПб.; Питер. 1997. – 336 с.
39. Бойко В.В. Если ты мать и жена / Бойко Виктор Васильевич. – М. “Советская Россия” 1991 – 157 с.
40. Бойко В.В. Потребность в детях / Бойко Виктор Васильевич. // Психология и психоанализ беременности. Учебное пособие по психологии материнства. - Самара: Издат. Дом БАХРАХ-М, 2003. - С.3-82.
41. Брутман В.И. Некоторые результаты обследования женщин, отказавшихся от своих новорожденных детей / Брутман В.И., Панкратова М.Г., Ениколопов С. Н., // Вопросы психологии, №5, 1994. с. 31–36
42. Брутман В.И. Девиантное материнское поведение / В.И. Брутман, А.Я. Варга, М.С. Радионова, О.В. Юсупова // Московский психотерапевт, журнал. – 1996.– №4.– С. 81–98.
43. Брутман В.И. Формирование привязанности матери к ребенку в период беременности / Брутман В.И., Радионова М.С. // Вопросы психологии, 1997. №6.– с.38–48.
44. Бубер М. Два образа веры / Бубер М. – Под ред. П.С. Гуревича. – М.: Республика 1995. – 464с.
45. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка:[монографія] / Ирина Сергіївна Булах. – К.:НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340с.
46. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов / Бурлачук Леонид Фокович –СПб.:Питер, 2007.– 352с.

- 47.Варга А.Я. Структура и типы родительского отношения: дисс...кандидата психол. наук: 19.00.01 / Варга Анна Яковлевна. – Москва, 1986. – 206с.
- 48.Василюк Ф.Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций / Василюк Ф.Е. – М.: МГУ, 1984. – 200с.
- 49.Васютинський В.О. Владно-підвладні аспекти статево-рольової і гендерної взаємодії / Васютинський В.О. // Практи. псих. та соц. робота, 2006, №6. с.7–15.
- 50.Варбан Є.О. Стратегії і прийоми психології подолання життєвих криз особистості / Варбан Є.О. // Практична психологія та соціальна робота. – 1998.– №9.– С. 12–14.
- 51.Вейнингер О. Пол и характер / Отто Вейнингер – Латард, 1997.– 203с.
- 52.Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т.-Т.4: Детская психология / Под ред. Д.Б.Эльконина.—М.: Педагогика, 1984.- 432 с.
- 53.Видра Д. Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде. По страницам научных трудов Гельмута Фигдора / Видра Д. – М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2000. – 224с.
- 54.Вівчарик Т.П. Методи діагностики та формування у молодих жінок установок на самореалізацію / Вівчарик Т.П. Дмитренко А.К.– Чернівці.“Прут”,1999.– 56с.
- 55.Визгина А.В. Проявление личностных особенностей в самоописаниях мужчин и женщин / Vizgina A.V., Pantileev S.P. // Вопросы психологии. 2001. №3. с.91–100
- 56.Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К.: Рад. школа, 1976. – 272 с.
- 57.Винникотт Д.В. Разговор с родителями / Дональд Вудс Винникотт [пер. с англ. М. Н. Почукаевой] – М.: Независимая фирма „Класс”, 2007.-96с.
- 58.Вишневский Ю.Р. Студент 90-х – социокультурная динамика / Вишневский Ю.Р., Шапко В.Т. // Социологические исследования. – 2000.– №3.– с.56–63.

59. Волкова В.В. Психологические особенности отношения к материнству матерей-подростков: дисс... кандидата психол. наук: 19.00.13 / Волкова Вероника Вячеславна – Петропавловск-Камчатский, 2005. – 242с.
60. Воробьева У.Т. Моби-мама и ее уникальный ребенок: Тренинг для для успешных мам / Воробьева У.Т. Екатеринбург: У-Фактория, 2007.– 480с.
61. Ворошнина О.Р. Психологическая коррекция депривированного материнства: автореф. на соискание научной степени канд. психол. наук: спец.19.00.13 / О.Р.Ворошнина. – М.,1998, – 23 с.
62. Гамезо М.В. Возрастная психология: личность от молодости до старости / М.В. Гамезо, В.С. Герасимова, Г.Г. Горелова, Л.М. Орлова.– М., 1999. – 272 с.
63. Гасюк М.Б. Психологічні особливості самоактуалізації сучасної жінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец.19.00. 07 / М.Б. Гасюк. – Івано-Франківськ – 2003.– 20с.
64. Гегель Г. Философия духа. Энциклопедия философских наук. / Г. Гегель. Т.3, М. “Мысль” 1971.
65. Гинзбург М.Р. Сформированность личностной идентичности как показатель успешной социализации в старшем подростковом и юношеском возрастах / Гинзбург М.Р. // Мир психологии. — 1998. – №1.– С.21–26
66. Говорун Т.В. Гендерна психологія: Навч. посібн. / Т.В. Говорун, О.М.Кікінеджи – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. - 308 с.
67. Глэддинг С. Психологическое консультирование / Глэддинг С. – СПб.: Питер, 2002. – 736с.
68. Глуценко С.И.. Психологические особенности женщин, выбравших прерывание беременности / Глуценко С.И., Киселева А.Г., Абрамченко В.В., Коваленко Н.П. // Перинатальная психология и медицина. – СПб.: Изд-во «ИПТП», 2005. – С. 178–179.

69. Головаха Е.И. Посттоталитарная амбивалентность / Головаха Е.И., Панина Н.В. // Социальное безумие: история, теория и современная практика. – К.: Абрис, 1994. С. 132–140.
70. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Евгений Иванович Головаха – К.: Наукова думка, 1988. – 144с.
71. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика / С.Ю. Головин 2–изд., перераб. и доп.– Мн.: Харвест, 2007.– 976с.
72. Голод С.И. 20 век и тенденция сексуальных отношений в России / С.И.Голод. – СПб., 1996.
73. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения: Учебн. пособ. / Гордеева Т.О. – М.: Смысл; Изд. центр „Академия“, 2006. – 333 с.
74. Греченкова Т.И. Социальный возраст материнства: дисс...кандидата социол. наук: 22.00.04 / Татьяна Игоревна Греченкова – Саратов, 2004.– 228с.
75. Гревцов А. Психология жизненного успеха для старшеклассников и студентов / Андрей Гревцов – СПб: Питер, 2007. – 208с.
76. Гримич М.В. Основні напрями вивчення гендерних проблем традиційного українського суспільства / Гримич М.В. // Вісник Київського ун-ту ім. Т.Шевченка. 1999, вип. 45, с. 4–9
77. Грюн А. Любити себе / Грюн А. Пер. з нім. – Львів: Свічадо, 2001. – 88 с.
78. Гудорова Т. Деконструкція і гендер / Гудорова Т. // Філософська думка. 2001, №1, с.81–89.
79. ГуркоТ.А. Опыты сексуальных отношений, материнства и супружества несовершеннолетних женщин / ГуркоТ.А. // Социологические исследования. 2002. №11 с.83–91.
80. Гурьянова Т.А. Развитие психологической готовности к материнству на стадии планирования беременности, во время беременности и после родов: дисс...кандидата психол. наук: 19.00.01 / Гурьянова Татьяна Александровна – Барнаул, 2004– 176с.

- 81.Даник А.А. Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання: дис. ...кандидата пед. наук: 13.00.01 / Даник Аліна Анатоліївна – Черкаси,1998. – 208с.
- 82.Даниленко Н.В. Формування психологічної готовності жінки до материнства: дис...кандидата психол. наук: 19.00.04 / Даниленко Наталія Володимирівна – Харків, 2007. – 229с.
- 83.Дармостук Н.В. Влияние типов материнства на формирование психических особенностей ребенка / Дармостук Н.В. // Психиатрия. №3.2007. с.50-52.
- 84.Дармостук Н.В. Исследование гендерных и полоролевых особенностей личности девушек с разными типами психологической готовности к материнству / Дармостук Н.В. // Медична психологія. №1. 2010. с.3-9
- 85.Демидова Т.А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників: автореф.на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец.19.00.07 / Т.А. Демидова К.: 2003. – 20с.
- 86.Долинська Л.В. Підготовка молоді до сімейного життя: Соціально-психологічний тренінг / Долинська Л.В. Демидова Т.А. — К.: НПУ імені М.П.Драгоманова.– 74 с.
- 87.Дорошенко Н.М. Гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец.19.00.07 / Н.М. Дорошенко – Київ – 2003. –19с.
- 88.Дьяконов Г. Діалогічне дослідження надії / Дьяконов Г. // Соціальна психологія. – 2005. – №4(12). – с. 163 –171.
- 89.Ермихина М.О. Формирование осознанного родительства на основе субъективно-психологических факторов: автореф. на соискание научной степени канд. психол. наук: спец.19.00.07 / М.О. Ермихина – Казань, 2004.– 28с.
- 90.Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. / Эйдемиллер Э.Г., Юстицких В. – СПб.: Питер, 2002. – 656с.

- 91.Эльячефф К. Дочки-матери. Третий лишний? / Эльячефф К. Эйниш Н. – [Перевод с фр.О.Бессоновой под ред.Н.Поповой]. М.:”Кстати”, Изд-во „Институт общегуманитарных исследований”,2006 – 448с.
- 92.Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон [общ. ред и предисл А.В.Толстых]. – 2-е изд. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.
- 93.Эрхардт У. Хорошие девочки отправляются на небеса, а плохие куда захотят / Эрхардт У. – М.:Независимая фирма „Класс”, 2003.– 176с.
- 94.Эшнер Л. Когда родители любят слишком сильно / Эшнер Л. Майерсон М. – М.:”Добрая книга”, 2002.– 400с.
- 95.Єрмакова Н.О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в ранньому юнацькому віці: дис... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Наталія Олександрівна Єрмакова – Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2008. – 205 с.
- 96.Занюк С.С. Психологія мотивації: Навч. посібн. / Занюк С.С. – К.:Либідь, 2002. – 304с.
- 97.Захаров А.И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье / Захаров А.И. // Вопросы психологии. – 1981. - №3. – С.60-69.
- 98.Зелигман М. Как научиться оптимизму / Зелигман М. Пер. с англ. – М.: Персей, 1997. – 432с.
- 99.Зелінська Т.М. Психологія консультування амбівалентних особистостей: Навч.посібн. / Тетяна Миколаївна Зелінська – К.: Каравела, 2011. – 152с.
100. Зелінська Т.М. Маскулінність та батьківська амбівалентність / Тетяна Миколаївна Зелінська // Психологія і суспільство. – 2003. – № 1. – С.45–58.
101. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція: Навч.посібн. / Тетяна Миколаївна Зелінська – К.: Каравела, 2010. – 256с.

102. Зелінська Т.М. Психологія материнської амбівалентності / Тетяна Миколаївна Зелінська // Психологія і суспільство.–2002.– №1.– С.18–27.
103. Зелінська Т.М. Вимірювання латентного материнства у дівчат юнацького віку / Зелінська Т.М. // Психологічні науки: Зб. наук. праць. НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія №12- К., НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008 – №23(47). С. 103–108.
104. Земска М. Семья и личность / Земска М. [пер. с польск].– М.: Прогресс, 1986.– 135с.
105. Зенкова Т.М. Особенности мотивационной сферы материнства беременных женщин с различным отношением к ребенку: дисс...кандидата психол. наук: 19.00.01 / Татьяна Михайловна Зенкова – Хабаровск, 2005. – 167с.
106. Зинченко В.П. Как возникает чувство доверия / Зинченко В.П. // Педагогика. – 1998. – № 6. – С. 27–35.
107. Зинченко В.П. Психология доверия / Зинченко В.П. – Самара: Издательство СИОКПП, 2001. – 104 с.
108. Знаков В.В. Понимание как проблема психологии человеческого бытия // Психологический журнал.—2000.-Т.21.-№2.-С.7-16
109. Ивакина В.В. Формирование у студенток психологической готовности к материнству: дисс...кандидата психол. наук: 19.00.07 / Виктория Вячеславовна Ивакина – Ставрополь, 2006.– 193с.
110. Изард К.Э. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард. — СПб.: Питер. 2000. – 464 с.
111. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Евгений Павлович Ильин — СПб.: Питер, 2006. — 512 с.
112. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Евгений Павлович Ильин – СПб.: Питер, 2007. – 544с.
113. История Древнего мира. / Под ред.. С.В. Дьякова, М.: Просвещение. – 1994. – 385с.
114. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей. – СПб.:

- Питер, 2000.
115. Исупова О.Г. Отказ от новорожденного и репродуктивные права женщины / Исупова О.Г. // Социологические исследования. 2002. №11 С.92–99.
 116. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: дис... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Ічанська Олена Олександрівна.—К., 2002.— 225 с.
 117. Іщук О.Ю. Програма підготовки вагітної жінки до перших пологів / Іщук О.Ю. // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наук. праць. Ч.1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – С. 150–154.
 118. Кайгородов Б.В. Самопонимание и его место в структуре самосознания // Мир психологии.-№2.-1997.-С.129-132
 119. Кволс К. Радость воспитания. Как воспитывать детей без наказания / Кетрин Кволс. – СПб.:ИГ "Весь", 2006. – 272с.
 120. Кедрова Н.Б. "Здесь и теперь" в контакте матери с ребенком / Н.Б.Кедрова // Московский психотерапевт журнал. – 1994. – №3. – С. 187–193.
 121. Г.Клауд Фактор матери / Генри Клауд, Джон Таунсенд [пер.с англ. Л.Сумм] – М.:Триада, 2002, 336с.
 122. Кле М. Психология подростка: Психосексуальное развитие / Мишель Кле. – М.:Педагогика, 1991. – 176с.
 123. Кляйн М. Некоторые теоретические выводы, касающиеся эмоциональной жизни ребенка / Мелани Кляйн. // Психоанализ в развитии: Сб. переводов / Сост. А.П. Порошенко, И. Ю.Романов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – С.59–107.
 124. Ковалев С.В. Психология современной семьи / С.В.Ковалев. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
 125. Колпакова М.Ю. Духовно ориентированный диалог в выявлении и разрешении внутреннего конфликта у матерей, отказывающихся от

- новорожденного: автореф. дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук / М.Ю. Колпакова. – М., 1999.– 24 с.
126. Коменский Я.А. Великая дидактика. / Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж. - Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1987. – 450с.
127. Кон И.С. Психология ранней юности / Игорь Семенович Кон – М., 1989. – 225с.
128. Копыл О.А. Готовность к материнству: выделение факторов, условий психологического риска для будущего развития ребенка / О.А.Копыл, Л.Л.Баз // Синапс. – 1993, – №4. – С. 35–42.
129. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і виховний розвиток особистості / Под. ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989.– 608 с.
130. Кочарян А.С. Психологические проблемы материнства / Кочарян А.С., Дармостук Н.В. // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наук. праць. Ч.1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – С.189–191.
131. Кравець В.П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / Кравець Володимир Петрович. – ВЦ “Академія”, 2001 – 241 с.
132. Крайг Г. Психология развития / Крайг Г. Бокум Д. – 9-е изд.–СПб, 2007.–940с.
133. Кристалл Г. Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия / Генри Кристалл при содействии Джона Х. Кристалла.– М.: Инс-т. общегуманитарных исследований, 2006 – 800с.
134. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції / Кузікова С.Б. [навч.посібник]. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 384с.
135. Кузнецова В.Н. Нежелательность ребенка как фактор осложненной беременности / Кузнецова В.Н. // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наук. праць. Ч.1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – С.201–203.

136. Лавриненко Н.В. Жінщина: самореалізація в семье и обществе (гендерний аспект) / Лавриненко Н.В. – К.: ВИПОЛ, 1999.– 172с.
137. Лановенко Ю.І. Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи: дис... кандидата психол. наук: 19.00.07 /Лановенко Юлія Іванівна. – К., 2005. – 218 с.
138. Ледлофф Ж. Как вырастить ребенка счастливым. Принцип преемственности / Жан Ледлофф. – [4-е изд]. – М: Генезис, 2007. – 207 с.
139. Левенець А.Е. Психологічні особливості становлення життєвих перспектив в юнацькому віці: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / А.Е.Левенець.— К., 2006. – 18 с.
140. Локк Д. Мысль о воспитании / Джон Локк. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2000. – 224с.
141. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
142. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа / Лосский Н.О. – М.: Политиздат, 1991. – 368с.
143. Лук'яненко Т.Н. Психологічні особливості прояву амбівалентності особистості в ранньому юнацькому віці: дис...кандидата психол. наук: 19.00.07 / Тетяна Никифорівна Лук'яненко. – К., 2003. – 230с.
144. Макаренко А.С. Твори в семи томах / Антон Семенович Макаренко. – Т.4. К., “Рад. школа”, 1954, 522с.
145. Макдауелл Дж. Как стать героем для своих детей / Макдауелл Дж. – Минск, 2000. – 228с.
146. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / Сергій Дмитрович Максименко – К.: Видавництво ТОВ “КММ”,2006. - 240с.
147. Максименко С.Д. Особистість починається з любові / Сергій Дмитрович Максименко // Практ. психол. та соц. робота. – 2004. – № 9. – С.1–8.
148. Максимовська Н.О. Соціальне виховання жінки в репродуктивному віці / Н.О. Максимовська // Теоретико-методичні проблеми виховання

- дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Київ - Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. I. – С.340–344
149. Максимовська Н.О. Соціалізація жіноцтва та формування культури материнства як соціально-педагогічна проблема / Н.О. Максимовська // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. Вип. 17 / Відп. ред. Н.М.Кушнарєнко, проф., д-р пед. наук. – Х. : ХДАК, 2006. – С.267–276.
150. Мальована Ю.М. Сімейні фактори формування материнської сфери у жінок із загрозою переривання вагітності: дис.... кандидата. психол наук: 19.00.04 / Мальована Юлія Михайлівна – К., 2006. – 285 с.
151. Мансурова И.С. Особенности выраженности надежды в связи с удовлетворенностью жизнью и оценкой значимых событий: автореф. дисс...на соискание научной степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / И.С. Мансурова – Ростов-на-Дону.2008.–19с.
152. Маслоу А. По направлению к психологии бытия / А.Маслоу. – М.: Изд-во ЭКСМО Пресс, 2002. – 272с.
153. Менегетти А. Женщина третьего тысячелетия / Менегетти Антонио. [пер. с итальянского Славянской ассоциации Онтопсихологии]. Изд. 2-ое–М.:ННБФ "Онтопсихология", 2002. 256с.
154. Милтс А.А. Гармония и дисгармония личности: Философско-этический очерк / Милтс А.А. [пер. с латыш]. – М.: Политиздат, 1990. – 222 с.
155. Минюрова С.А. Диалогический подход к анализу смыслового переживания материнства / Минюрова С.А., Тетерлева Е.А. // Вопр. психол. – 2002. – №4. – С.63 – 75.
156. Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству / Мещерякова С.Ю. // Вопросы психологии, №5, 2000. С.18–27.
157. Михайлова Е.Л "Я у себя одна", или Веретено Василисы / Михайлова Е.Л –М.:Независимая фирма „Класс”, 2007.– 320с.

158. Михайлова І.В. Особистісні детермінанти прояву турботи про себе в ранньому юнацькому віці: дис...кандидата психол. наук.: 19.00.07. / Михайлова Ірина Василівна. – К., 2009. – 274с.
159. Михеева І.Н. Амбивалентність личности: Морально-психологічний аспект / Михеева І.Н. – М.: Наука, 1991.– 128с.
160. Монахова І.А. Психологічні особливості самопонимання в старшому шкільному віці: дис. ...кандидата психол. наук: 19.00.07. / Монахова Ірина Алексеевна – М.: РГБ, 2003. – 170с.
161. Муздыбаєв К. Феноменологія надії / Куаньшбек Муздыбаєв // Психологічний журнал, 1999, №3.
162. Муздыбаєв К. Імірація надії / Куаньшбек Муздыбаєв // Психологічний журнал, 1999, №4. С. 26–35.
163. Мурашко Перинатальна психологія / О.О. Мурашко // Репродукт. здоров'я жінки. – 2004. - № 1(17). – С.27–30.
164. Мухамедрахімов Р.Ж. Взаємодія і прив'язаність матерів і дітей групи ризику / Рифкат Жаудатович Мухамедрахімов // Впр.психол. – 1998. – № 2. – С.18–25.
165. Мухамедрахімов Р.Ж. Психологічне взаємодія матері і дитини: дисс. доктора психол. наук: 19.00.13 / Рифкат Жаудатович Мухамедрахімов – Санкт-Петербург.–1999.–431с.
166. Мухіна В.С. Вікова психологія: феноменологія розвитку, дитинство, юність: Учебник для студ. вузів. – 4-е изд., стереотип. – М.:Издательский центр „Академия“, 1999. - 456 с.
167. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоді подружжя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук: спец. 19.00.07 / М.І. Мушкевич. Рівне. – 2002. – 20с.
168. Мясіщев В.Н. Психологія відносин / Мясіщев В.Н. – Воронеж: МОДЭК, 1995. – 356 с.
169. Найдівська І.В. Особливості життєвого стилю жінок у залежності від типу їх гендерної ідентичності: автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / І.В. Найдовська. – К.: 2003. – 20с.
170. Нартова-Бочавер С.К. „Coping behavior” в системе понятий психологии личности / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал.—1997.— №5.— С.20–31
171. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / Софья Кимовна Нартова-Бочавер — СПб: Питер, 2008.— 400с.
172. Некрасов А. Материнская любовь / Анатолий Некрасов. – [5-е изд.].— М.: АСТ: Астрель, 2007.— 249с.
173. Немировская Ю.В. Социальные факторы беременности: дисс. ...кандидата социол. наук: 14.00.52 / Немировская Юлия Витальевна – Волгоград, 2007.- 147с.
174. Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений: В 3 кн. – Кн.1: Общие основы психологии. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 688 с.
175. Немов Р.С. Психология / Немов Р.С. [учебник для студентов высших педагогических учебных заведений] – Кн.2: Психология образования.– М.: ВЛАДОС, 1997. – 608 с.
176. Немов Р.С. Психология / Немов Р.С. [учебник для студентов высших педагогических учебных заведений] – К.3: Психодиагностика. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
177. Никитина Т.Н. Отказ от материнства как социальная проблема: дисс...кандидата социол. наук: 22.00.04 / Никитина Татьяна Николаевна – М.:2004, – 263с.
178. Николаева Я.Г. Воспитание ребенка в неполной семье / Николаева Я.Г. –М.Владос, 2006.–159с.
179. Новий тлумачний словник української мови. У 4 томах. Т.2. – [укладачі В. Яременко, О. Сліпущко]. –Вид-цтво “Аконіт”. Київ. – 1998. 910с.

180. Ньюкомб Н. Развитие личности / Ньюкомб Н. – 8-е изд.– СПб.: Питер, 2003. 640с.
181. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства / Овчарова Раиса Викторовна. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. –319с.
182. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1991. — 287 с.
183. Осипова А.А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 512 с.
184. Основи практичної психології: Підручник / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін. – К.: Либідь, 1999. – 356 с.
185. Особистісні кризи студентського віку: Зб. наук. ст. / За ред. Т.М.Титаренко. – Луцьк: "Вежа". Волин. держ. ун-т ім Лесі Українки, 2001. – 112с.
186. Пайнз Д. Бессознательное использование женщиной своего тела / Динора Пайнз. – СПб. : Восточно-Европейский институт психоанализа, 1997. – 196с.
187. Папуча М.В. Психологія ранньої юності / Папуча М.В. [навчал. – метод. посібн.]. – Ніжин; НПУ, 2001. –137с.
188. Пезешкиан Н. 33 и1 формы партнерства / Пезешкиан Н. –М.: Институт позитивной психотерапии, 2005.– 288с.
189. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия / Пезешкиан Н. – М.: Медицина,1996.– 464с.
190. Перлз Ф. Опыты психологии самопознания. / Перлз Ф.,Хеффермен Р., Гудмэн П. – М.: Гиль-Эстель,1993. – 239с.
191. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / Артур Владимирович Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
192. Пинкола К. Э. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Пинкола Клариса Эстес. [пер. Т.Науменко]. – К.: София, М.: ИД София, 2003. – 496с.

193. Пинт А.А. Люблю – ненавижу / Пинт А.А. – М.:Ангел Принт, 2000. – 320 с.
194. Пов'якель Н.І. Психологічні вимоги та методичні засади конструювання психокорекційних програм як технологічної компоненти професійної діяльності практичного психолога // Психологія: Зб. наук. пр. Випуск 1 (8).– К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. - С. 204-212
195. Приходько Ю.О. Практична психологія: Введення у професію. Навч. посібн.– [2-е вид.] – К.: Каравела, 2010.– 232с.
196. Прихожан А.М. К анализу генезиса самосознания в подростковом и раннем юношеском возрасте / Анна Михайловна Прихожан // Матер. конф. „Воспитание, обучение и психическое развитие“.— М.: АН СССР, 1983.– Ч.3.– С. 672–674
197. Прихожан А.М. Психология неудачника: Тренинг уверенности в себе / Прихожан А.М. —М: ТЦ „Сфера“, 2000.—192 с.
198. Прихожан А.М. Психология сиритства / Прихожан А.М., Толстих Н.Н. 3-е узд. – СПб.: Питер, 2007.– 416с.: ил.
199. Проскурняк О.П. Емоційно–регулятивний компонент психологічної готовності до материнства / Проскурняк О.П. // Психологічні проблеми збереження репродуктивного здоров'я: Матеріали міжнар. наук.–практ. конф. – К., 2005. – С.83–90.
200. Проскурняк О.П. Чинники та етапи становлення материнства / Проскурняк О.П. // Практична психологія та соціальна робота 2007, №3. С.13–16
201. Протасова Н.И. Развитие самопонимания юношей и девушек в процессе подготовки будущих учителей: автореф. дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук: спец.19.00.07 / Протасова Н.И. – М.,1999. – 24с.
202. Психологія життєвої кризи / Відпов. ред. Т.М.Титаренко.– К.: Агропромвидав України, 1998. – 348с.

203. Психология человека от рождения до смерти / Под. общ. ред. А.А.Реана.– СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002.– 656с.
204. Психотерапия женщин / [ред. М.Лоуренс, М.Магуир]. – СПб.: Питер, 2003. – 208с.
205. Психологическая диагностика и коррекция личности трудновоспитуемых подростков: Учебное пособие / О.Г.Антонова-Турченко, Е.И.Дранищева, Л.С.Дробот. - К.: ИЗМН, 1997. - 312 с.
206. Пушкарева Н.Л. Материнство в новейших социологических, философских и психологических концепциях / Н.Л.Пушкарева // Этнос и культура. – 1999.– №5.– С. 48–59.
207. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика / Райгородский Д.Я. – Самара: Издательский дом "БАХРАХ-М", 2002.– 672с.
208. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Райс Ф. – СПб.: Питер, 2000.–624с.
209. Реан А.А. Психология изучения личности / Артур Александрович Реан. [учебн. пособие].– СПб.:Изд-во Михайлова А.В., 1999.–288с.
210. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Ремшмидт Х. [пер. с нем. Г.И.Лойдиной]. – М.: Мир, 1994.– 320с.
211. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учебн. пособ.: В 2 кн. – Кн.1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 384 с.
212. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учебн. пособ.: В 2 кн. – Кн.2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 480 с.
213. Роджерс К.Р. Брак и его альтернативы. Позитивная психология семейных отношений / Роджерс К.Р. [пер.с англ.Е.Г.Розановой].– М.:Этерна, 2006. – 320с.
214. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Роджерс К.Р. [пер. с англ.М.Исениной]. – М: Прогресс, 1998.– 480с.

215. Розинаева, Г.В. Супружество, материнство, отцовство [Текст] / Г.В.Розинаева. – Минск, 1984. – 143 с.
216. Ромек В.Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях / Ромек Владимир Георгиевич – СПб.: Речь, 2005. – 175 с.
217. Ромек В.Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика: дисс. кандидата психол. наук: 19.00.05. / Ромек Владимир Георгиевич. – Ростов-на Дону, 1997. – 242с.
218. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн.– СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
219. Рудинеско Е. Розладнана сімя / Рудинеско Е. [пер.с фр]. – К.: Ніка–Центр, 2004.– 232с.
220. Рудестам К. Групповая психотерапия / Кьел Рудестам; [2-е изд.]. – СПб. Питер, 2006. – 384с.
221. Рудь Г.В. Формування життєвих перспектив у ранній юності : дис... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Рудь Галина Володимирівна. – К., 2005.–286с.
222. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании // Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1987. – 450с.
223. Савина Е.А. Особенности материнских установок по отношению к детям с нарушениями в развитии / Савина Е.А., Чарова О.Б. // Вопросы психологии, 2002. – №6. с.15-23.
224. Салливан Г.С. Интерперсональная теория в психотерапии / Гарри Стэк Салливан; [пер. с англ. О.Исакова]. – СПб.: "Ювента" М.: "КСП+", 1999. – 347с.
225. Самоукина Н.В. Симбиотические аспекты отношений между матерью и ребенком / Самоукина Н.В. // Вопросы психологии. 2000, №3, с. 67–81.
226. Сатир В. Как построить себя и свою семью / Вирджиния Сатир [пер. с англ. Е.Новиковой, М.Макарушкина]. – М.: Педагогика – Пресс, 1992.– 192 с.

227. Семейное воспитание: Краткий словарь / Сост. И.В.Гребенщиков, Л.В.Ковинько. – М.: Политиздат, 1990. – 319с.
228. Семьонкіна І.А. Подружня дезадаптація при порушенні функції сім'ї та її психологічна корекція: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.04 / І.А. Семьонкіна – К.– 2001. – 19с.
229. Селигман М. Как научиться оптимизму / Мартин Селигман. — М.: Персей, 1997.– 432 с.
230. Селигман М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / Мартин Селигман.— М.: Издательство „София“, 2006.– 368 с.
231. Семиченко В.А. Психология эмоций / Валентина Анатольевна Семиченко. – Магистр, 1998. – 128с.
232. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Елена Васильевна Сидоренко.– СПб.: Социально-психологический Центр, 1996.– 346с.
233. Сімона де Бовуар Друга стаття / Сімона де Бовуар [перекл. з франц. Н.Воробйової, П.Воробйова, Я.Собко]. – В2 т. Том 1.– К.: Основи, 1994. – 390с.
234. Сімона де Бовуар Друга стаття / Сімона де Бовуар [перекл. з франц. Н.Воробйової, П.Воробйова, Я. Собко]. – К.: Основи, 1995. – 392с.
235. Смелзер Н.Дж. Сексуальные роли и неравенство / Смелзер Н.Дж. // Практична психологія та соціальна робота, 2005, №4, С.63–67.
236. Скобло Г. В. Система “мать – дитя” в раннем возрасте как объект психопрофилактики / Скобло Г. В., Дубовик О. Ю. // Социальная и клиническая психиатрия.– 1992. – № 2. – С.75–78.
237. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Прозові переклади / Григорій Савович Сковорода. – К., “Наукова думка” – 1983, 541с.

238. Скоромная Ю.Е. Субъективная готовность к материнству как психологический феномен: дисс...кандидата психол. наук:19.00.13 Скоромная Юлия Евгеньевна. –М., 2006. – 217с.
239. Скиннер Р. Семья и как в ней уцелеть / Скиннер Р. Клииз Д. – М.: Независимая фирма”Класс” 1995. – 272с.
240. Скрипкина Т.П. Психология доверия / Скрипкина Т.П. — М.: Издательский центр „Академия“, 2000.– 264 с.
241. Словник української мови – Т.4. [за ред.. М.Л.Мандрика]. Вид-цтво “Наукова думка” Київ – 1973 – 840с.
242. Смирнова Е.О. Психологический анализ материнских жалоб / Смирнова Е.О. Кошкарлова Т.А. // Вопросы психологии, 2004, №6, с.26–35.
243. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности / Людмила Николаевна Собчик.– М.: Институт прикладной психологии, 1998.–512с.
244. Сосновский Б.А. Мотивационно-смысловые образования в психологической структуре личности: дис...д-ра психол. наук: 19.00.01.—М., 1991.– 321 с.
245. Стельмахович М.А. Українська родина / Стельмахович М.А. – К.: Феміна, 1995. – 219 с.
246. Стишенок И.В. Тренинг уверенности в себе: развитие и реализация новых возможностей / Стишенок И.В. – СПб: Речь, 2006. – 240 с.
247. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / Сухомлинський В.О. // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976.– Т.2.– 670 с.
248. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: Монография. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с.
249. Тайсон Р. Психоаналитические теории развития / Тайсон Р. Тайсон Ф. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 528с.

250. Тетерлева Е.А. Смысловое переживание материнства как новообразование самосознания женщины: дисс... кандидата психол. наук: 19.00.01 / Тетерлева Екатерина Александровна. – М.: – 2006.– 214с.
251. Терещенко Н.М. Статеворольова структура жіночої тілесної ідентичності: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / Н.М. Терещенко. – Харків – 2003. – 19с.
252. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376с.
253. Томан І. Як удосконалювати самого себе / Томан І. [пер. з чеськ.]. – К.: Політвидав України, 1984. – 230с.
254. Узнадзе Д.Н. Психология установки / Узнадзе Д.Н. – СПб.: Питер, 2001.– 416с.
255. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения / Ушинский К.Д. – В 2-х т. – К.: “Рад. школа”, 1983.
256. Флоренский П.А. Христианство и культура / Флоренский П.А. – М.:ООО “Издательство АСТ”, Харьков: “Фолио”, 2001. – 672с.
257. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Виктор Франкл . Общ. ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева.—М.: Прогресс, 1990.—368 с.
258. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному;Страх; Тотем и табу / Зигмунд Фрейд. [пер. с нем.]—Мн.: Попурри, 1998.– 496 с.
259. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / Зигмунд Фрейд. – Х.: Фолио, 1999.– 381 с.
260. Фрейд З. Психология „Я” и защитные механизмы / Зигмунд Фрейд. —М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
261. Фрейд З. Основной инстинкт / Зигмунд Фрейд. М.: Олимп; ООО “Изд-во АСТ-ЛТД”, 1997.– 656с.
262. Фрейд А. Психопатологии детства / Анна Фрейд. – М.: Изд. дом “Nota – Bene”, 2000. – 223 с.
263. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа / Анна Фрейд.—М.: ЄКСМО-Пресс, 1999.–384 с.

264. Фромм Э. Мужчина и женщина / Эрих Фромм.—М.: АСТ, 1998.— 512 с.
265. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм. Под ред. Д. А. Леонтьева. [2-е изд.]. – СПб.:Азбука, 2002.—224с.
266. Филиппова Г.Г. Психология материнства / Г.Г. Филиппова. М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240с.
267. Философский словарь. / Под ред.. С.С. Аверинцева, М.: Советская энциклопедия.— 1987. – 385с.
268. Хабайлюк В.В. Психологічні особливості амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї: дис. кандидата психол. наук: 19.00.07 / Хабайлюк Валентина Василівна. К.: – 2007. – 234с.
269. Хамитов Н.В. Философия и психология пола / Хамитов Н.В. – К.: Ника-Центр, 2001. – 224с.
270. Хлопоніна Н.Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец.19.00.05 / Н.Є. Хлопоніна. – К.: – 2007. – 16с.
271. Холмогорова А.Б. Семейные факторы депрессии / Холмогорова А.Б., Воликова С.В., Полкунова Е.В. // Вопр. психологии. – 2005. – № 6. – С.63–71.
272. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / Карен Хорни.— М.: Изд. группа “Прогресс” – “Универс”, 1993. – 315 с.
273. Хорни К. Наши внутренние конфликты: конструктивная теория невроза / Карен Хорни. – СПб.: Лань, 1997.— 240с.
274. Хорни К. Психология женщины / Карен Хорни; [пер. англ.. А.М.Боковикова, Т.В.Панфиловой Л.Б.Сумм]. – [2-е изд.] – Академический проект, 2007.— 240с.
275. Хурчак А.Е. Психологічні особливості амбівалентності атитюдів у юнацькому віці: дис...кандидата психол. наук: 19.00.07 / Хурчак Ангеліна Едуардівна. – К., 2004. – 254с.

276. Чибисова М.Ю. Феномен материнства и его отражение в самосознании современной молодой женщины: дисс...кандидата психол. наук: 19.00.13 / Чибисова Марина Юрьевна. – М.:2003. – 272с.
277. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека / Чирков В.И. // Вопросы психологии. 1996. –№3. С.116-132.
278. Чуйко Г.В. Амбівалентність особистості та наслідки її руйнування / Чуйко Г.В. // Психологія: Зб. наук. праць НПУ ім. М.П.Драгоманова.– 2000.– Випуск 2(9).–Ч. 1.– С.75–82.
279. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самооффективности Р.Шварцера и М.Ерусалема // Иностранная психология.–1996.– №7.– С.71-76
280. Шебанова С.Г. Відмінності в емоційному відношенні до дитини як критерій готовності до материнства / Шебанова С.Г. Буйвал М. // Актуальні проблеми практичної психології. Зб. наук. праць.Ч.1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – С.429–431.
281. Шевцова И.В. Диалоги с внутренним ребенком / Шевцова И.В. // Психологическая газета. – 2000. №10.
282. Шелудченко Т.А. Діагностика рівня материнської прихильності у жінок з загрозою переривання вагітності / Шелудченко Т.А. // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб-к наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України – К.: ГНОЗІС, 2004. – Т. VI. – Вип.5. – С.382–386.
283. Шинкаренко О.Д. Особистісні особливості жінок – жертв подружнього насильства (Синдром побитої жінки): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.04 / О.Д. Шинкаренко К.: – 2001. –20с.
284. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста / Гейл Шихи; [пер. с англ.. А.Шамрикова]. – СПб.: ООО “Каскад”, 2005. – 436с.
285. Шмурак Ю.И. Перенатальная общность / Ю.И.Шмурак // Человек. – 1993. №6.- С.21-38.

286. Шулакова Е.Ю. Формирование психологической готовности девушек к здоровому образу жизни и осознаному материнству: дисс...кандидата психол. наук: 19.00.09 Шулакова Елена Юрьевна. – Н.Новгород.– 2002.– 201с.
287. Щукина Е.Т. Понимание и отношение к феномену материнства в концепциях ученых-мужчин / Щукина Е.Т. // Мир психологии, 2006. – №4.– с.46 – 55
288. Щукина Е.Т. Материнство и профессия в самореализации женщины / Щукина Е.Т. Голдобина Т.А.. – // Мир психологии, 2005. – №3. – С.219–223.
289. Щур О.В. Зміна образу життя як компонент готовності до майбутнього материнства / Щур О.В. // Психологічні проблеми збереження репродуктивного здоров'я: Матеріали міжнар. наук.–практ. конф. – К., 2005. – С.125–128.
290. Юнг К.Г. Психоанализ и искусство / Юнг К.Г., Нойманн Є. – М.: Рефл-бук, 1996. – 302с.
291. Юнг К.Г. Архетип и символ / Карл Густав Юнг. Сост.А.М.Руткевич.–М.: Ренессанс, 1991.– 304с.
292. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / Владимир Александрович Ядов. – М.: Добросвет, 1998.– 596с.
293. Ялом И. Теория и практика групповой терапии /Ирвин Ялом. – СПб.: Питер, 2000. – 640 с.
294. Ямницький В.М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент: [монографія] / Вадим Маркович Ямницький. – Одеса: ПНЦ АПН України – СВД Черкасов М.П., 2006. – 362с.
295. Яременко О.О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / Яременко О.О.—К.: Знання, 2000.– 207 с.

296. Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки: дис...кандидата пед. наук: 13.00.01 / Ярошинська Олена Олександрівна. – К., – 2005. – 255с.
297. Яценко Л.В. Педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання: дис...кандидата пед.наук: 13.00.07 / Яценко Ліана Вікторівна. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 312с.
298. Яценко Т.С. Інтеграція та дезінтеграція як механізми психокорекції / Яценко Т.С. // Педагогіка і психологія. – 1996. – №1. – С. 3–9.
299. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: [навчал. посібн.] – К.: Либідь, 1996.–264с.
300. Badinter E. L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel (XVIIe–XXe). Paris. 1980.
301. Bem S.L. Gender schema theory: A cognitive account of sex-typing // Psychological Review. – 1981. – U.88. – P. 354–364.
302. Dambrowski K. La desintegration positive. – Warszawa, 1963.
303. Frenkel-Brunswik E. Personality theory and perception // Perception. An approach to personality / R.R. Blake, G.V.Ramsey.–New-York, 1951. – P.356-419.
304. Grizzle A.F., Proctor W. Mother love, mother hate. Breaking dependant love patterns in family relationships. – New-York,1988. – 251p.
305. Kaplan K.J. On the ambivalence-indifference problem in attitude theory and measurement: A suggested modification of the semantic differential technique // Psychological Bulletin.– 1972.– Vol.77, №5. – P.361-372.
306. Krygman M.A. A sociometric study of ambivalence in decision-making: Doctor of Philosophy dissertation.–The University of Connecticut. 1986. – 130p.
307. Parker R. Mother love, mother hate. The power of maternal ambivalence. – N.Y., 1995. – 315p.

308. Snyder C.R. Hope and Optimism // Encyclopedia of Human Behavior / Ed. Ramachandran V. S. San Diego, CA: Academic Press, 1994.
309. Thompson M.M., Zanna M.P., Griffin D.W. Let's not be indifferent about (attidinal) ambivalence // Attitude Strenght. Antecedents and consequences / R.T.Petty, J.A.Krosnick (Eds).- Mahwah,NY: Lawrence Erlbaym Associates, Publishers. – 1995.– P.361-368.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Рівні прояву амбівалентності латентного материнства за структурними компонентами у загальній вибірці респонденток юнацького віку

N= 219

Структурні компоненти	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Афективний	59	26,94	84	38,36	76	34,70
Когнітивний	54	24,65	87	39,73	78	35,62
Поведінковий	47	21,46	85	38,81	87	39,73

Додаток Б

Таблиця Б.1

Показники кореляційної матриці амбівалентності латентного материнства у дівчат юнацького віку за структурними компонентами основної методики

В.В.Бойка “Латентне материнство” та допоміжними методиками

(на основі коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена r_s)

N=219

Структурні компоненти латентного материнства	амбівалентність” Т.М.Зелінської	Методика “Жіноча амбівалентність” Т.М.Зелінської	Методика “Вимірювання надії” К.Муздибасва	Методика “Самооцінка амбівалентності” Т.М.Зелінської	Методика “Шкала загальної самооефективності Р.Шварцера
Афективний компонент	0,900*	0,886*	0,986*	-	-
Когнітивний компонент	0,901*	0,886*	-	0,943*	-
Поведінковий компонент	0,900*	0,929*	-	-	0,872*

Примітка. * $p \leq 0,05$

Додаток В

Методика “Незакінчені речення”

Перед Вами 60 початків речень, які потрібно дописати. Прочитайте уважно початок і напишіть продовження, яке б висловлювало Ваші думки, переживання, вчинки. Пишіть перше, що спадає на думку.

1. Я буду щасливою матір'ю, якщо...
2. Материнство найбільша радість тому, що...
3. Я неготова виконувати обов'язки матері тому, що...
4. В неочікуваних ситуаціях я...
5. Я довіряю собі в ...
6. Догляд за дитиною це обов'язок...
7. На даний час я успішна в ...
8. Думаю я достатньо здібна до...
9. Ставлення батька до дітей повинно бути...
10. Якщо, щось мені здається занадто важким...
11. Материнська самопожертва це...
12. Найбільше бажання будь-якої матері...
13. Я усвідомлюю, що потрібно турбуватись про себе...
14. Виховання дітей це...
15. Я вважаю, що впевненість у собі сприяє...
16. Розумна мати робить усе можливе, щоб...
17. Підтримка близьких людей для мене...
18. Роль домогосподарки для мене...
19. Мене дратує в дітях...
20. Власні недоліки я ...
21. Розумний батько повинен...
22. Обов'язком матері є...
23. Я планую сама приймати рішення стосовно...
24. Годування дитини грудьми...
25. Природно, що мати незадоволена, якщо...

26. Успіх в житті залежить від...
27. Мене охоплює страх, коли я думаю про материнство тому, що...
28. Взаємини з хлопцями для мене...
29. Я надіюсь, що моє майбутнє...
30. Я люблю маленьких дітей за...
31. Своє подружнє життя я бачу...
32. Не можна вимагати від матері...
33. Я невпевнена у собі тому, що...
34. Надмірна материнська турбота призведе до...
35. Я люблю свою майбутню дитину за те...
36. Я достатньо підготовлена до самотійного...
37. Моя дитина має бути впевнена у тому, що...
38. Турбота лише про сім'ю для мене...
39. Якщо я роздратована...
40. В умінні вирішувати побутові проблеми я довіряю...
41. Особистісне зростання я розумію як...
42. Молода мати відчуває себе нещасною через...
43. Моє майбутнє видається мені...
44. Взаємини з матір'ю у мене...
45. Діти викликають у мене почуття...
46. Молодій матері потрібна допомога від...
47. Кар'єра у житті жінки це...
48. Я відчуваю тривогу з приводу...
49. Бути гарною матір'ю це...
50. Досягти мети для мене...
51. Я вважаю, що місце матері...
52. Раннє материнство це...
53. Я вірю, що буду хорошою матір'ю тому, що...
54. Дитина для мене це...
55. Робота і дитина...

56.Професійна реалізація для мене...

57.Коли мати погано виконує свої обов'язки щодо дітей, це...

58.Якщо я прикладу достатньо зусиль, то...

59.Найважливіше у житті сучасної жінки...

60.Я буду пишатися собою у майбутньому, якщо...

Додаток Г

Таблиця Г.1.

Тематика групових занять формувального експерименту

Етап	№	Тема заняття
Підготовчий	1	Сутність та особливості програми
	2	Амбівалентність латентного материнства як соціальна установка особистості
Основний	3-10	Усвідомлення своєї невпевненості, неконструктивних думок про майбутнє материнство
	11-18	Прагнення мінімізувати деструктивність щодо майбутнього материнства
	19-26	Усвідомлення бажання до особистісного зростання в ролі матері
Заключний	27	Я буду хорошою матір'ю

Додаток Д.1

Вправи вступної фази формувального експерименту

Вправа “Про себе”

По колу передається квітка, кожна дівчина по черзі говорить своє ім'я й називає риси характеру, які їй притаманні і починаються з букв у імені (наприклад, Ольга – обережна, лагідна, гарна). Ведеться запис на дошці і після закінчення вправи робляться висновки.

Вправа “Я бажаю тобі”

Всім учасницям групи пропонується розпочати заняття із побажання одна одній. Перша дівчина встає, підходить до будь-якої іншої, вітається і говорить їй побажання на день. Та, до кого підійшла перша учасниця, у свою чергу, підходить до наступної і так до тих пір, поки всі на отримують побажання.

Вправа „Я – подарунок для людства“

Ведуча: „Кожна людина – це унікальне створіння. Вірити у свою винятковість необхідно кожному з нас. Наше заняття ми почнемо з того, що замислимося, з чого складається наша винятковість, унікальність. Отже, подумайте, що ви, насправді, є подарунком для людства. Аргументуйте своє твердження, наприклад: „Я – подарунок для людства, тому що я...“.

Вправа “Наші очікування”

На великому аркуші паперу, всі дівчата по черзі, записують перелік питань, які їх цікавлять, виходячи з теми заняття. В кінці заняття всі ці питання обговорюються.

Вправа “Вихвалянки”

Група розміщується по колу. Всім присутнім пропонується пригадати, чим вони могли б пишатися. Кожна дівчина встає і говорить: “Не хочу хвалитися, але я...”. Після кожної “вихвалянки” всі аплодують.

Вправа „Твоє майбутнє материнство“

Вітаючи одна одну, учасниці повинні зробити своїй партнерці невеликий прогноз на майбутнє материнство. Наприклад, „Привіт Галя, я думаю, що через

декілька років ти будеш турботливою і чуйною мамою“. Потрібно по черзі підійти до всіх дівчат групи і, загадавши все, що учасниця знає про свою партнершу, висловити припущення про її майбутнє материнство.

Вправа „Фантастична пригода“

Дівчата вигадують фантастичну розповідь, в якій головні герої, долаючи безліч перешкод, досягають свої мети. Перша учасниця говорить перше речення, друга – друге речення, яке є продовженням пригоди, всі інші – по колу. Назву може запропонувати будь-яка учасниця, як на початку, так і на закінченні розповіді. Дається установка на обов’язковий щасливий кінець.

Вправа „Розквітнемо разом“

Ведуча зачитує: „Сядьте зручно, розслабтесь. Уявіть себе чудовою квіткою, яка росте поряд із собі подібними і іншими квітами. Вона іще не розквітла, тому її бутон не такий яскравий, прикритий зеленою чашечкою. Придивіться – серед розмаїття квітів Ви – єдина і неповторна, немає жодної, зовні точнісінько такої, як Ви. Відчуйте свою неповторність. Тепер придивіться – Ваша квітка починає повільно розкриватися. Ось з’являються чудові свіжі пелюстки, аж поки ваша квітка не перетвориться на ніжну й неперевершену красу. Відчуйте властивий лише їй аромат, свіжий і неповторний... А тепер уявіть ту життєву силу, яка від коріння стала джерелом її розквіту... Ця квітка – це Ви... Та ж сила, що вдихнула життя в неї, творить чудо і з Вами – вона пробуджує Ваші найкращі риси, найприємніші спогади та переживання, дозволяє Вам „розцвісти“... Після виконання психогімнастичної вправи учні висловлюють власні переживання за допомогою прийому висловлювання по колу „Я відчув...“

Вправа “Мої думки”

Всі дівчата розміщуються по колу. Ведуча пропонує кожній продовжити речення: “Я думаю, що щаслива жінка...”, “Я думаю, що щаслива сім’я...”, “Я думаю, що діти...”. Після прослуховування всіх присутніх дівчата обговорюють почуте, аналізують, задають запитання.

Додаток Д.2

Вправи підсумкової частини занять формувального експерименту

Вправа “Скарбничка”

Учасниці групи стають у коло. Ведуча: “Уявіть, що посередині кола стоїть скарбничка. Подумайте і по черзі скажіть, що кожна з вас взяла корисного із заняття, а що навпаки, би поклала у скарбничку, до загального колективного досвіду”.

Вправа „Подяка”.

Ведуча пропонує: „Станьте, будь ласка, у коло. Давайте проведемо процедуру прощання у вигляді церемонії, яка допоможе нам виявити прихильність та щирі почуття одна до одної. Перша бажуюча учасниця стає у центр кола, до нього підходить інша, потискує їй руку і дякує: „Мої щирі вітання за приємне заняття”. Обидві залишаються у центрі кола. До них підходить третя учасниця, говорить ті самі слова привітання, потискаючи або першу, або другу учасницю за вільну руку. Група у центрі кола збільшується. Коли до неї приєднується остання учасниця, замкніть коло і завершіть церемонію триразовим потисканням і вигуком слова: „Дякуємо!”

Вправа „Аплодисменти”.

Ведуча: „Ми гарно попрацювали сьогодні, тому мені хочеться запропонувати вам гру, в якій аплодисменти спочатку тихі, потім стають все гучніше і гучніше”. Психолог плескає у долоні, дивлячись на одну з учасниць групи, показуючи, що саме їй належать аплодисменти. Потім той учасниця обирає іншу, якій вони вже аплодують вдвох. І так до тих пір, поки не обирають останню, якій вже плескає у долоні уся група.

Вправа „Я прагну“

Ведуча пропонує учасницям групи продовжити фрази: “Я прагну бути хорошою матір’ю тому, що...”, “Я прагну, щоб моє майбутнє...”, “Я прагну особистісного зростання тому, що...”. Відповіді, які найчастіше повторюються,

записуються на дошці. Робиться висновок про різноманітність життєвих прагнень і міри їх відповідальності сьогодні за майбутнє.

Вправа „Лист до себе“

В кінці заняття учасниці записують на листку, якою би кожна з них хотіла б себе побачити в кінці занять, які зміни віна очікує у власній особистості, як зміниться її життя, що вона може досягти, які шляхи і способи вона використає для цього і т.д. Потім це звернення потрібно заклеїти і зберегти до кінця занять. На останньому занятті можна відкрити його і проаналізувати, що збулося, що ні, і чому.

Вправа “Мої досягнення”

Всім учасницям пропонується по черзі розказати про свої успіхи за останній тиждень, пригадати навіть ті, що з першого погляду можуть здатися незначними. Чому навчилися? Які труднощі вдалося подолати? Який здійснили особистий внесок у власні і загальні результати?

Вправа „Грамота“

В кінці заняття всім учасницям пропонується подумати над тим, за що кожна з них могла би отримати грамоту (за якісь здібності, досягнення, думки тощо). Кожна дівчина отримує аркуш паперу, олівці, фломастери, якщо потрібно, журнали (можна вирізати малюнок) і виготовити собі грамоту, яку потім будуть вручати інші учасниці з оплесками і привітаннями.

Вправа “Я хочу тобі подарувати...”

Учасниці встають у коло. „Зараз ми будемо робити подарунки один одному. Починаючи із ведучої, кожна дівчина за допомогою пантоміми зображує будь-який предмет і передає його сусідці, яка сидить від нього праворуч”.

Додаток Д.3

Вправи для домашнього завдання з психологічної програми формувального експерименту

1. Вправа Малюнок **“Мій страх”**. Дівчата у вигляді проективного малюнку виражали мало усвідомлені аспекти особистісної амбівалентності.
2. Вправа **“Продовжити розповідь”**. Дівчата моделювали стратегію поведінки амбівалентної матері стосовно своєї дитини.
3. Вправа **“Десять приказок про матір”**. Дівчата підбирали приказки та прислів'я про хорошу, доброзичливу та агресивну, тривожну матір.
4. Вправа **“Лист моїй майбутній дитині”**. Сприяла усвідомленню цінності материнства, розширенню засобів внутрішнього діалогу з майбутньою дитиною, розвитку безумовної любові до неї.
5. Вправа **“Мій шлях до гармонійного материнства”**. Сприяла розумінню потреби довіри та турботи про себе та майбутню дитину, формуванню узгодженої тенденції до виконання ролі матері.

Додаток Ж.1

Таблиця Ж.1.1

Порівняльний аналіз амбівалентності латентного материнства залежно від прояву структурних компонентів в експериментальній групі до та після формувального експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера)

N =60

Структурні компоненти	Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		ϕ^*
		Абс.	%	Абс.	%	
Афективний	Низький	6	20,00	12	40,00	1,71*
	Середній	9	30,00	13	43,33	-
	Високий	15	50,00	5	16,67	2,83**
Когнітивний	Низький	7	23,34	11	36,67	-
	Середній	9	30,00	16	53,33	1,84*
	Високий	14	46,66	3	10,00	3,32**
Поведінковий	Низький	6	20,00	13	43,33	1,97*
	Середній	9	30,00	11	36,67	-
	Високий	15	50,00	6	20,00	2,50**

1.* $p \leq 0,05$;2.** $p \leq 0,01$

Додаток Ж.2

Таблиця Ж.2.1

Порівняльний аналіз амбівалентності латентного материнства залежно від прояву структурних компонентів в контрольній групі до та після формувального експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера)

N =60

Структурні компоненти	Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		ϕ^*
		Абс.	%	Абс.	%	
Афективний	Низький	8	26,67	9	30,00	0,29
	Середній	8	26,67	7	23,34	-
	Високий	14	46,66	14	46,66	0,25
Когнітивний	Низький	12	40,00	11	36,67	-
	Середній	8	26,67	9	30,00	-
	Високий	10	33,33	10	33,33	-
поведінковий	Низький	6	20,00	7	23,33	-
	Середній	7	23,33	8	26,67	-
	Високий	17	56,67	15	50,00	0,51

1.* $p \leq 0,05$;2.** $p \leq 0,01$

Додаток Ж.3

Таблиця Ж.3.1

Порівняльний аналіз амбівалентності латентного материнства залежно від прояву структурних компонентів в експериментальній та контрольній групах після проведення формувального експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера)

N =60

Структурні компоненти	Рівні	КГ		ЕГ		ϕ^*
		Абс.	%	Абс.	%	
Афективний	Низький	9	30,00	12	40,00	-
	Середній	7	23,34	13	43,33	1,66*
	Високий	14	46,66	5	16,67	2,56**
Когнітивний	Низький	11	36,67	11	36,67	-
	Середній	9	30,00	16	53,33	1,84*
	Високий	10	33,33	3	10,00	2,26*
Поведінковий	Низький	7	23,33	13	43,33	1,66*
	Середній	8	26,67	11	36,67	-
	Високий	15	50,00	6	20,00	2,49*

1.* $p \leq 0,05$;2.** $p \leq 0,01$

Додаток 3.1

Таблиця 3.1.1

Порівняльний аналіз особливостей прояву рівнів надії в експериментальній групі до та після формувального експерименту (за φ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		φ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	9	30,00	17	56,67	2,10*
Середній	11	36,67	10	33,33	-
Низький	10	33,33	3	10,00	2,26*

1. * $p \leq 0,05$;2. ** $p \leq 0,01$

Додаток 3.2

Таблиця 3.2.1

Порівняльний аналіз особливостей прояву рівнів надії в контрольній групі до та після формувального експерименту (за φ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		φ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	7	23,33	8	26,67	0,3
Середній	12	40,00	11	36,66	0,25
Низький	11	36,67	11	36,67	-

1. * $p \leq 0,05$;

2. ** $p \leq 0,01$

Додаток 3.3

Таблиця 3.3.1

Порівняльний аналіз особливостей прояву рівнів надії в експериментальній та контрольній групах після проведення формувального експерименту

(за ϕ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	ЕГ		КГ		ϕ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	17	56,67	8	26,67	2,39*
Середній	10	33,33	11	36,66	-
Низький	3	10,00	11	36,67	2,53*

1. * $p \leq 0,05$;

2. ** $p \leq 0,01$

Додаток К.1

Таблиця К.1.1

Порівняльний аналіз прояву рівнів самооцінки амбівалентності в експериментальній групі до та після формувального експерименту

(за φ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		φ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Низький збалансований	6	20,00	13	43,33	1,97*
Середній незбалансований	11	36,67	10	33,34	-
Високий дезінтегрований	13	43,33	7	23,33	1,66*

1.* $p \leq 0,05$;

2.** $p \leq 0,01$

Додаток К.2

Таблиця К.2.1

Порівняльний аналіз прояву рівнів самооцінки амбівалентності в контрольній групі до та після формувального експерименту

(за φ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		φ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Низький збалансований	8	26,67	6	20,00	0,60
Середній незбалансований	10	33,33	11	36,66	0,26
Високий дезінтегрований	12	40,00	13	43,34	0,25

1.* $p \leq 0,05$;

2.** $p \leq 0,01$

Додаток К.3

Таблиця К.3.1

Порівняльний аналіз прояву рівнів самооцінки амбівалентності в експериментальній і контрольній групах після проведення формувального експерименту (за φ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	ЕГ		КГ		φ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Низький збалансований	13	43,33	6	20,00	1,97*
Середній незбалансований	10	33,34	11	36,66	-
Високий дезінтегрований	7	23,33	13	43,34	1,66*

1.* $p \leq 0,05$;2.** $p \leq 0,01$

Додаток Л.1

Таблиця Л.1.1

Порівняльний аналіз самоефективності в експериментальній групі до та після формувального експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		ϕ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	10	33,33	17	56,67	1,83*
Середній	9	30,00	9	30,00	-
Низький	11	36,67	4	13,33	2,13*

1.* $p \leq 0,05$;

2.** $p \leq 0,01$

Додаток Л.2

Таблиця Л.2.1

Порівняльний аналіз самоефективності в контрольній групі до та після формувального експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	До ФЕ		Після ФЕ		ϕ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	8	26,66	7	23,33	0,29
Середній	11	36,67	16	53,34	1,3
Низький	11	36,67	7	23,33	1,1

1. * $p \leq 0,05$;

2. ** $p \leq 0,01$

Додаток Л.3

Таблиця Л.3.1

Порівняльний аналіз самоефективності в експериментальній та контрольній групі після формувального експерименту (за φ^* критерієм Фішера)

N =60

Рівні	ЕГ		КГ		φ^*
	Абс.	%	Абс.	%	
Високий	17	56,67	7	23,33	2,69*
Середній	9	30,00	16	53,34	1,84*
Низький	4	13,33	7	23,33	-

1. * $p \leq 0,05$;

2. ** $p \leq 0,01$

Додаток М.1

Таблиця М.1.1

Порівняльний аналіз прояву типів статевої ролі в експериментальній групі до та після формування експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера).

N = 60

Тип статевої ролі		До ФЕ		Після ФЕ		ϕ^*
		Абс.	%	Абс.	%	
Високий	Андрогінність	5	16,67	15	50,00	2,83**
Середній	Маскулінність	4	36,67	3	30,00	-
	Фемінність	7		6		
Низький	Висока маскулінність	3	46,67	2	20,00	2,23*
	Висока фемінність	11		4		-

1.* $p \leq 0,05$;

2.** $p \leq 0,01$

Додаток М.2

Таблиця М.2.1

Порівняльний аналіз прояву типів статевих ролей в контрольній групі до та після формувального експерименту (за ϕ^* критерієм Фішера).

N =60

Тип статевої ролі		До ФЕ		Після ФЕ		ϕ^*
		Абс.	%	Абс.	%	
Високий	Андрогінність	6	20,00	7	23,33	-
Середній	Маскулінність	5	33,33	5	36,67	-
	Фемінність	5		6		-
Низький	Висока маскулінність	4	46,67	3	40,00	-
	Висока фемінність	10		9		-

1.* $p \leq 0,05$;2.** $p \leq 0,01$

Додаток М.3

Таблиця М.3.1

Порівняльний аналіз прояву типів статевих ролей в експериментальній та контрольній групі після проведення формувального експерименту (за φ^* критерієм Фішера).

N =60

Тип статевої ролі		ЕГ		КГ		φ^*
		Абс.	%	Абс.	%	
Високий	Андрогінність	15	50,00	7	23,33	2,18*
Середній	Маскулінність	3	30,00	5	36,67	-
	Фемінність	6		6		-
Низький	Висока маскулінність	2	20,00	3	40,00	1,71*
	Висока фемінність	4		9		-

1.* $p \leq 0,05$;2.** $p \leq 0,01$

Додаток Н

Окремі рекомендації щодо консультування дівчат юнацького віку з проявами амбівалентності латентного материнства.

1. Практичний психолог повинен розуміти сутність амбівалентності латентного материнства та сам навчитися збалансовувати власну особистісну амбівалентність. Саме це робить його здатним до емпатії, толерантності, коли він спокійно, впевнено працює з дівчатами юнацького віку.
2. Мета психологічного консультування дівчат юнацького віку з різною інтенсивністю проявів амбівалентності латентного материнства полягає в усвідомленні позитивних і негативних якостей особистості дівчини як майбутньої матері, знеціненні негативних проявів і підсиленні позитивних, що сприяє збалансованості її майбутнього материнства.
3. Важлива доступність в осмисленні дівчатами власної амбівалентності латентного материнства, тому психолог - консультант повинен проінформувати про основні прояви цієї соціальної установки, використовуючи чітко і зрозуміло назви амбівалентних протиріч (наприклад "я буду хорошою матір'ю" – "я не буду хорошою матір'ю", "материнство" – "кар'єра" , " материнство – чоловік" та ін.).
4. Необхідно дівчатам разом с практичним психологом дослідити амбівалентні протиріччя, аналізуючи їх переваги та недоліки. Усвідомлення сприяє знеціненню негативних якостей як ригідних, примітивних та деструктивних. Проведення адекватного впливу як на позитивні, та і негативні прояви амбівалентності латентного материнства активізує дівчат до самозмін. Усвідомлюється важливість розвивати вміння розуміти себе та майбутню дитину, довіряти собі, любити дитину безумовною любов'ю.

5. Важливо практичному психологу виражати щиро емпатію, стимулюючи дівчину юнацького віку до розмірковування та усвідомлення. Не допускати сперечання та співставлень, які принижують її гідність. Підтримувати у неї довіру, розуміння, впевненість та оптимізм стосовно щасливого майбутнього материнства.
6. На етапі аналізу та усвідомлення амбівалентних протиріч щодо майбутнього материнства доречно використовувати у психологічному консультуванні відповідні методики (“Оцінювання, самооцінювання амбівалентності”, “Материнська амбівалентність особистості”, “Латентне материнство”) та давати домашні завдання для закріплення досягнутого під час психологічної консультації.
7. Дівчатам юнацького віку важливо навчитися знати і усвідомлювати амбівалентні протиріччя щодо майбутнього материнства, а також обговорювати їх з практичним психологом, що сприятиме підтримці, стійкості у реальному житті при прийнятті рішення щодо актуального материнства.